Florin Constantiniu

Constantin Mavrocordat

Reformatorul

Redactor: Marcel D. Popa

Tehnoredactor: Mihaela Tudor

Coperta: Mariana Mîrzea

Tipar artext

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
CONSTANTIN, FLORIN
Constantin Mavrocordat. Reformatorul / Florin Constantiniu.
– Ed. a 2-a, rev. - București Editura Enciclopedică, 2015
ISBN 978-973-45-0694-1

94(498)"17" Mavrocordat, C
929 Mavrocordat, C

Florin Constantiniu

Constantin Mavrocordat

Reformatorul

Ediția a 2-a

EDITURA ENCICLOPEDICA

GRUPUL EDITORIAL UNIVERS ENCICLOPEDIC
EDITURA ENCICLOPEDICĂ

Str. Luigi Cazzavillan nr. 17, sector 1, București, 010784
Tel.: 0371.033.416
e mail: *difuzare@universenciclopedic.ro*
www.universenciclopedic.ro

Imaginea coperții I Principele Constantin Mavrocordat, detaliu din fresca de la biserica Fundenii Doamnei, com Dobroești, Ilfov, restaurată de pictor restaurator Elena Murariu (foto Sergiu Iosipescu).

Prima ediție a acestei lucrări a văzut lumina tiparului la Editura Militară, București, 1985, sub redactia Domnului Al Diță, în seria „Domnitori și voievozi", nr 27.

© Toate drepturile pentru aceasta ediție sunt rezervate Editurii Enciclopedice

Cuprins

Sergiu Iosipescu
Prodrom VII

Cuvânt-înainte 1

Capitolul I Instaurarea regimului fanariot 11

Capitolul II La şcoala puterii: primele domnii ale lui Constantin Mavrocordat 39

Capitolul III Începutul reformelor: hrisovul din 7 februarie 1741 60

Capitolul IV „Să putem şi voi şi noi să răsuflăm": reforma fiscală 74

Capitolul V „Să se răscumpere şi cu voe şi fără voe": reforma socială 93

Capitolul VI „Să odihnim pe lăcuitori": reforma administrativă şi judecătorească 116

Capitolul VII O nouă Heladă în Ţara geţilor: cultura în timpul lui Constantin Mavrocordat 133

Încheiere 147

Note 153

Repere biografice 173

Bibliografie selectivă 174

Lista ilustrațiilor 178

Indice. Nume de locuri și persoane 185

Prodrom

Cartea ce se înfățișează acum cititorului într-a doua sa ediție, din nefericire postumă, este ultima contribuție majoră a lui Florin Constantiniu la istoria modernă timpurie – *early modern time* – a românilor, termen ce poate i-ar fi displăcut dar pentru care, surprinzător, pledează lucrarea sa. Fusese, deopotrivă concluzia muncii sale de un sfert de veac pentru istoria secolelor XVII și XVIII, începută la finele anilor '50 ai veacului XX prin secretariatul și colaborarea la volumul al III-lea al *Istoriei României*, continuată cu strângerea documentelor referitoare la relațiile agrare din principatele române și apoi prin teza sa de doctorat *Relațiile agrare din Țara Românească în secolul al XVIII-lea* (1972).

O explicație se impune desigur aici. Cu prilejul elaborării volumului al treilea al tratatului *Istoria României*, – întins pe un demăsurat interval de timp (1601-1848) spre a răspunde unui imperativ al materialismului istoric și, poate, teoriei celei de-a doua (treia ?) iobăgii –, numeroase capitole și paragrafe fuseseră încredințate lui Petre P. Panaitescu. „Recuperat" de la „istoriografia burgheză" prin stăruința lui Miron Constantinescu și a lui Barbu Câmpina, care descoperiseră cu încântare filonul

materialist, *votre* marxist al gândirii panaitesciene, marele slavist a putut să includă în prima sinteză materialist istorică a trecutului românesc o parte din materialul strâns pentru propria interpretare a acestuia[1]. În același timp însă, pentru lucrările pregătitoare tratatului și a cercetări tranziției la modernitate profesorul Andrei Oțetea crease un colectiv pentru studiul secolului al XVIII-lea, cu precădere a istoriei sociale. Astfel, apropiații colaboratori ai lui Andrei Oțetea, domnii Șerban Papacostea și Florin Constantiniu au fost îndemnați să se ocupe de secolul al XVIII-lea, cercetări începute în 1957 prin strângerea și publicarea unor volume de documente[2], menite unor teze doctorale și, provenind din acestea, temeinicelor monografii despre regimul habsburgic în Oltenia și relațiile agrare în Țara Românească[3].

Chiar dacă din anul 1969 pasiunea lui Florin Constantiniu pentru istoria contemporană începea să se facă simțită, interesul său pentru politica reformatoare din secolul al XVIII-lea și propăvăduitorul ei principal, Constantin vodă Mavrocordat rămânea totuși o constantă. Între anii 1971-1974 apăreau studiile sale despre reformele lui Constantin Mavrocordat în Moldova și Țara Românească și mai ales abolirea șerbiei[4],

[1] Din care s-a publicat doar monografia *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969 (ed. II-a, Minerva, București, 2000).

[2] Din care au apărut *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol.I, *Țara Românească*, vol II, *Moldova*, ed. Vasile Mihordea, Șerban Papacostea, Florin Constantiniu, Ioana Constantinescu, Corneliu Istrate, București, 1961 1966.

[3] Șerban Papacostea, *Oltenia sub stăpânirea austriacă(1718-1739)*, București, 1971, ed. a II-a, îngrijită de George Lazăr, Editura Enciclopedică, 1998; Florin Constantiniu, *Relațiile agrare din Țara Românească în secolul al XVIII-lea*, București, 1972.

[4] *Reformele lui Constantin Mavrocordat în Moldova și Țara Românească*, în „Studii și articole de istorie", vol. XX, 1972, pp. 28 35; idem, *Les reformes des premiers phanariotes en Moldavie et en Valachie*, în „Balkan Studies", 13,

privite în perspectiva cadrului absolutismului luminat[5]. Revenea în 1980 cu studii asupra tipologiei „despotismului luminat", a reformelor mavrocordătești în legătură cu Iluminismul[6]. De asemeni pregătitoare pentru cartea ce avea să vină erau cercetările sale despre Radu vodă Mihnea, un „prefanariot"[7], structurile militare românești în secolul al XVIII-lea[8] și politica agrară a lui Constantin vodă Brâncoveanu[9].

Cartea lui Florin Constantiniu din 1985 despre Constantin Mavrocordat pornea dintru început cu o provocare legată de semnificația generală a „secolului fanariot": o epocă de declin,

1(1972), pp. 89-117 (împreună cu Șerban Papacostea); idem, *Constantin Mavrocordato et l'abolition du servage en Valachie et Moldavie*, în *Symposium L'époque phanariote*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1974, pp. 377-384.

[5] *Fürstliche Reformen und Bojarenreaktion: die Lage der rumänischen Bauernschaft im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus*, în *Der Bauer Mittel und Osteuropas im sozio-ökonomischen Wandel des 18. und 19. Jahrhunderts*, ed. Dan Berindei, Heinz Ischreyt, Koln-Wien, 1973, pp. 53-65

[6] *Pentru o tipologie a „despotismului luminat": exemplul românesc*, în „Analele Universității din București", seria Istorie, XXIX, 1980, pp. 59-66, idem, *Constantin Mavrocordat's Reforms in Moldavia and Walachia*, în *Enlightenment and Romanian Society*, ed Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, 1980, pp 67-77

[7] *Din politica socială a unui „prefanariot" (Radu Mihnea)*, în *Stat, societate, națiune [Omagiu David Prodan]*, ed. Nicolae Edroiu, Aurel Răduțiu, Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, 1982, pp 213-217.

[8] *Tradition and Innovation in the Eighteen Century Military Structures of the Rumanian Lands*, în *East-Central European Society and War in the Pre-Revolutionary Eighteen Century*, ed. Gunther E. Rothenberg, Béla K. Király, Peter F. Sugar, *East European Monographs*, CXXII, Boulder, 1982, pp. 387 399.

[9] *Politica agrară a lui Constantin Brâncoveanu*, în *Constantin Brâncoveanu*, ed. Paul Cernovodeanu, București, 1985, pp. 45 56.

de deznaționalizare prin grecizare, o „ieșire din istorie" – cum am spune astăzi ? Împotriva acestei viziuni autorul invocă mai ales contribuțiile lui Nicolae Iorga din 1898 și până în pragul tragicei sale dispariții. Dar spre deosebire de ilustrul înaintaș, care în ceea ce privea acțiunea reformatoare a fanarioților acordase o importanță covârșitoare influenței modelelor externe, autorul noii monografii căuta în situația societății românești din secolul al XVIII-lea, aflată în faza de tranziție de la feudalism la capitalism, rațiunile acestor măsuri. Și deși regimul fanariot fusese impus de Poarta otomană ca o soluție politică față de lupta de emancipare națională a românilor, iar domnii reprezentanți ai acestora erau ținuți să asigure perpetuarea legăturii principatelor cu imperiul și cu deosebire aprovizionarea acestuia la cuantumuri până atunci neajunse, totuși continuitatea de dezvoltare se poate constata și chiar în domeniul reformelor. Astfel esența principalei reforme fiscale adoptate de Constantin Mavrocordat – „rupta" – se regăsește în sistemul aplicat în Moldova de Antioh Cantemir și în Țara Românească de Constantin Brâncoveanu la începutul secolului al XVIII-lea.

Din noua analiză a regimului fanariot nu lipsea nici precizarea celor două perioade, despărțite de războiul ruso-otoman din 1768-1774, ca și a imposibilității stabilirii *portretului-robot* al domnului fanariot.

Spre a soluționa paradoxul domniei lui Nicolae Mavrocordat în Moldova la 1709-1710 ca domn pământean și de la 1711 la 1715 ca fanariot – pe care îl semnalasem mai de mult[10] – și spre a argumenta lipsa unei cezuri de continuitate, Florin Constantiniu se raliază punctului de vedere al domnului

[10] Vezi Sergiu Iosipescu, *Mavrocordații*, în „Magazin Istoric", XI, 19, 1977, pp. 37-41; idem, în *Istoria militară a poporului român*, vol. III, București, 1987, pp. 299-312, 531-561.

Andrei Pippidi care plasa la 1659 instaurarea noii „ordini politice fanariote"[11] și, asemeni definirii mai ales a ultimelor decenii ale secolului al XVII-lea drept o „epocă prefanariotă" (Eugen Stănescu[12]), conchidea pentru existența atunci a unei „perioade protofanariote"[13].

Cum era și firesc partea finală a introducerii este consacrată domniilor lui Nicolae vodă Mavrocordat în Moldova și Țara Românească inaugurând o nouă „formulă politico-administrativă", „așa-numitul secol fanariot (1711-1821)", al cărui indiciu principal este după opinia autorului recenzarea contribuabililor și impunerea lor strictă la dări, sistem binecunoscut Imperiului otoman, prin deftere, în fapt o moștenire bizantină.

Sub auspiciile domnilor tatălui său s-a format și personalitatea lui Constantin Mavrocordat (născut în 1711), „asociind/.../ tradiționalismul medieval cu spiritul modern de inovație". Ceea ce pare totuși straniu în condițiile funcționării regimului fanariot este alegerea lui Constantin Mavrocordat ca domn de „țară" și susținera sa de „partidul național", „marea grupare a boierilor de țară". Mai mult, guvernarea sa se inspiră, cu precădere, din aceea a unchiului său Ioan vodă Mavrocordat (1717-1719), de colaborare cu marea boierime pământeană, deși, după expunerea, pătimașă, a lui Neculce, funcții locale bine remunerate fuseseră rezervate

[11] Andrei Pippidi, *Phanar, Phanariotes, phanariotisme*, în idem, *Hommes et idées du Sud-est européen à l'aube de l'âge moderne*, București-Paris, 1980, pp. 347-348.

[12] Eugen Stănescu, *Préphanariotes et Phanariotes dans la vision de la société roumaine des XVIIe-XVIIIe siècle*, în *Symposium L'époque phanariote*, p. 347

[13] Începută cu precădere sub domnia dintâi a lui Dumitrașcu Cantacuzino (1673-1675)

clientelei greceşti şi, în esenţă, întregul efort al domniei era menit satisfacerii cererilor în bani şi produse ale Porţii.

Scurgerea relativ molcomă a timpului de după 1718, în plină „epocă a lalelelor", este brusc curmată de războiul ruso-austro-otoman de la 1735-1739, parte a Problemei Orientale. Pe urmele mentorului său profesorul Andrei Oţetea[14], ea este înfăţişată de Florin Constantiniu, în esenţă, drept lupta celor două imperii, rus şi habsburgic („habsburgic şi ţarist") pentru expansiune peste teritoriile dominate, în grade diferite, de Poarta otomană, deopotrivă cu „lupta de eliberare naţională a popoarelor din această parte a continentului". Deşi părăsit la intrarea trupelor austriece în Muntenia de majoritatea boiermii (vara 1737), Constantin vodă Mavrocordat a încercat să menţină o brumă de autoritate, şi profitând de colapsul administraţiei austriece în Oltenia, a reuşit, paradoxal în aceste împrejurări, să reunifice Ţara Românească. Întemeindu-se pe cronica oficială a domniei şi pe materialul documentar publicat şi sintetizat de Nicolae Iorga, subliniind însă caracterul bivalent al măsurilor principelui – de modernizare românească dar şi de slujire a intereselor Porţii –, autorul demontează, în final, teza atât de răspândită a desfiinţării organizării militare româneşti de către Constantin vodă Mavrocordat. Dar reorganizarea unor trupe româneşti spre asigurarea funcţionării statului, reluării controlului asupra Olteniei şi limitării daunelor otomano-tătare, apoi a respingerii unei ultime incursiuni ruse (1739), ordonate de feldmareşalul Münich[15], se suprapuneau oare cu totul vederilor Porţii?

[14] Andrei Oţetea, *Contribuţie la Chestiunea orientală*, în idem, *Scrieri istorice alese*, ed. Şerban Papacostea, Florin Constantiniu, Cluj-Napoca, 1980, pp. 69-184

[15] Sergiu Iosipescu, în *Istoria militară a poporului român*, vol. III, pp 426-431.

Începerea după Pacea de la Belgrad (1739) a reformelor pune istoricului serioasa chestiune a originilor și modelului acestora, autorul respingând opinia lui Nicolae Iorga despre influența decisivă a modelului austriac, spre a introduce formula „la dificultăți similare, soluții similare"[16]. Reforma fiscală (7 februarie 1741) suprima văcăritul și pogonăritul, și reintroducea darea unică – pe capete și după venituri –, plătită în patru sferturi, desființându-se solidaritatea fiscală, toate deschizând calea refacerii șeptelului și viilor, cele mai lovite în anii de război, a economiei rurale și repopularea țării. Totodată se introducea salarizarea funcțiilor statului – a dregătorilor și slujbașilor –, semn evident al modernității, ca și desființarea închisorilor ținute de protopopi la județe. Pe de altă parte se scuteau de dajdie urmașii marilor boieri („neamurile"), parțial boierii mărunți („mazili"), apoi preoții și mănăstirile – prădate în vremea războiului – dar se și trecea la o inventariere a bunurilor lor mișcătoare și nemișcătoare. O anchetă amplă era pornită spre a evita scutirea unor preoți sau fețe bisericești lipsite de pregătirea cuvenită sau a unora care nu îndreptățeau statutul boieresc.

Începutul ferm de întărire a autorității domnești – a statului –, de diminuare a privilegiilor și particularismelor a fost prezentat de domn și străinătății, fiind publicat la Paris de „Mercure de France", din iulie 1742, sub titlul, semnificativ, de *Constitution* (*Constituție*).

Ajuns la domnia Moldovei în 1741-1743, Constantin vodă Mavrocordat a introdus reforma fiscală și aici, adăugând la scutirea de dări *cunița*, darea pe cai specifică principatului

[16] Aici îmi pare că opiniile lui Florin Constantiniu se distanțează, sensibil, de acelea ale domnului Șerban Papacostea, deși monografia acestuia *Oltenia sub stăpânirea austriacă (1718-1739)* este deseori lucrarea de referință

românesc est-carpatic. Aplicarea reformei fiind mai amănunțit documentată aici, se constată introducerea formularelor de impunere ale vistieriei ("foile de cislă") și declarațiilor de impozit personal, concomitent acte de identitate ("pecete scrisă pe fața sa").

Totodată principele înțelegea prin profunzimea reformei fiscale să sustragă contribuabilii de la orice dare suplimentară provocată de solicitările Porții, acoperite exclusiv de domnie.

Reforma cuprinde și alte categorii de privilegiați, parțial sau total în schimbul unor servicii către domnie – „breslele" –, desființate ca anacronice și trecute „la bir cu țara". De aici și aserțiunea desființării de domn a „armatei naționale", în fapt a unor categorii de slujbași care nu mai corespundeau câtuși de puțin standardelor de înarmare, echipare și instrucție ale timpurilor moderne. Și autorul remarcă faptul că deși diminuarea categoriilor de slujitori coincidea unei mai vechi atitudini a Porții de evitare a riscului existenței unor forțe armate ale principatelor, totuși măsura domnească era preponderent fiscală.

Nemulțumirea boierilor mari și mici pentru impunerea inclusiv a slujitorilor lor ("poslușnicii") a trebuit în cele din urmă curmată prin crearea „scutelnicilor", un număr de exceptați după rangul boieresc sau după stare ("giupânese sărace"), în acest din urmă caz spre a putea să-și țină rangul.

Eminent specialist al istoriei rurale a Țării Românești în veacul al XVIII-lea, cu precădere a relațiilor agrare, beneficiind de noile publicații de documente, Florin Constantiniu reușește să ofere cea mai completă și circumstanțiată reconstituire a marii reforme sociale a lui Constantin vodă Mavrocordat – desființarea șerbiei. O constatare primordială care se impune: în tot secolul al XVIII-lea pământul prisosește în principatele române și ceea ce constituie

chestiunea esențială este factorul demografic în stare să-l pună în valoare. Contextul economico-social, redat în nuanțe fine, până la reflectarea servituții în mentalul individual și colectiv al secolului, în sensibilitățile iluministe și religioase, împrejurările politice – reunificarea Țării Românești la 1739, după două decenii de administrație habsburgică –, explică tatonările principelui și, în cele din urmă reforma radicală. La 5 august 1746 o mare adunare convocată de Constantin vodă Mavrocordat la București desființează, printr-un act solemn, rumânia în Țara Românească, fiind urmată de un așezământ similar în Moldova, la 6 aprilie 1749. Totodată domnia intervenea în relațiile țăranilor cu posesorii de moșii stabilind un cuantum al zilelor de clacă, unificat în cele din urmă (1766), în ambele principate, la 12 zile pe an cu „nart" (normă), ce se puteau răscumpăra cu bani prin înțelegere.

Astfel pentru prima dată statul pătrunde în toate satele, până la cel de pe urmă locuitor, indiferent de statutul său.

Nu ar fi totuși de adăugat încheierilor autorului că desființarea servituții personale în principatele române precede cu trei-patru decenii măsurile similare din Statele Unite și din Franța, și cu două secole și mai bine pe acelea ale țarului Aleksandr al II-lea în Rusia?

Desăvârșirea politicii mavrocordătești avea să se facă prin reformele administrativă și judecătorească, prin introducerea ispravnicilor salariați ca administratori ai județelor și ținuturilor, deopotrivă judecători de primă instanță ai litigiilor (cu excepția celor de omucidere și tâlhărie). Paradoxal, în „veacul fanariot", domnul insista mereu pentru impunerea limbii românești în corespondența administrativă. Spectaculos de-a dreptul este efortul domnesc de introducere a egalității în fața justiției și a unor judecători cunoscători ai legilor, respectând formularistica stabilită.

Domnul s-a dovedit de-asemeni un consecvent apărător al statutului principatelor româneşti în raporturile cu Imperiul otoman, veghind ca turcii veniţi în ţară să nu profite şi să asupreasca locuitorii şi, mai ales, reuşind alungarea lazilor, negustori nord-est anatolieni instalaţi prin târguri şi sate ce jefuiau, asupreau şi răpeau pe localnici.

Florin Constantiniu încheie fresca vieţii şi acţiunii lui Constantin vodă Mavrocordat cu neasemuita aplecare spre cultură a domnului. Marea sa bibliotecă, rod al dragostei avizate pentru cărţi a cel puţin trei generaţii, inteligenţa şi curiozitatea insaţiabilă, lecturile continui, corespondenţa europeană şi informarea rapidă au contribuit din plin la conturarea unei personalităţi cu totul extraordinare, apreciate ca atare şi în cercurile politice constantinopolitane, otomane şi ale ambasadorilor puterilor străine, ca şi în toată Republica literelor.

Nu este de mirare aşadar statornica preocupare a domnului pentru propăşirea învăţământului elementar şi mediu în limba română, a celui superior, din Academiile domneşti de la Bucureşti şi Iaşi, cu cât mai multe limbi străine, a trimiterii unor tineri români la studii la Veneţia. O menţiune deosebită trebuie făcută efortului principelui de cunoaştere a istoriei românilor – semnificative sunt chestiunile puse rectorului gimnaziului braşovean Johann Filstich privitoare la evoluţia neamului în secolele III-XIII[17] – şi de pregătire a scrierii unei istorii unitare a lor. Contribuia la aceasta şi conştiinţa descendenţei principelui, *reale*, româneşti, din vechea dinastie maramureşană a Moldovei.

Încheierea lucrării este o deosebit de interesantă evaluare a activităţii, mai cu seamă a celei reformatoare, a lui

[17] Aici Florin Constantiniu pune în valoare descoperirile colegului Adolf Armbruster – citat deşi atunci acesta din urmă emigrase

Constantin vodă Mavrocordat. Înainte de toate, atent la ultimele cercetări de atunci asupra „absolutismului sau despotismului luminat", îndeosebi la cele datorate originalului gânditor Charles Morazé și ale lui Robert Mandrou, autorul separă Iluminismul filozofic de acțiunea despotismului luminat. Scopul acesteia din urmă ar fi fost consolidarea puterii centralizate prin obținerea unor venituri cât mai mari, o întărire a bazei economice, ambele spre satisfacerea unor bugete militare tot mai mari, în cazul fanarioților a prestațiilor, mereu sporite, în bani și produse, către Poarta otomană. O concluzie logică, dar nu mai puțin surprinzătoare, este că opoziția în fața reformismului a nobilimii, îmbrăcă în principatele române forma unei rezistențe naționale a boierimii împotriva Imperiului otoman ai cărei agenți erau fanarioții. Paradoxal, concluzia cărții este că în mijlocul atâtor vectori de putere contradictorii, prin politica sa novatoare, Constantin vodă Mavrocordat „a sfârșit prin a se integra" interesului românesc, contribuind la progresul social și, după nimerita remarcă a lui Nicolae Iorga, „la crearea unei vieți românești unitare".

Și, spre a adăuga, semnificativ pentru „integrarea" românească a domnului, – cel de-al șaselea și ultimul său fiu, Dimitrie, căsătorit cu Maria Sturdza, își va avea curțile la Cristeștii Iașilor, descendenții săi trăind până mai ieri în România.

Ceea ce complică desigur analiza reformelor lui Constantin vodă Mavrocordat este precedența lor față de cele ale despotismului luminat european. Mai mult, rolul personal al principelui în întreaga politică de prefacere impune o necesară zăbavă asupra formării sale, *aproape exclusiv în mediul românesc*, pentru doi ani în acela al Ardealului habsburgic, sub îndrumarea unui principe filozof și beneficiind de o

bibliotecă mereu îmbogățită și innoită. Apoi, ceea ce nu trebuie uitat pentru acest om al datoriei, este spiritul viu și curios, cu o remarcabilă capacitate de informare și de analiză a veștilor din întreaga lume. Și, mai presus de orice, sufletul său bun.

*

Simptomatic, Florin Constantiniu a revenit mereu asupra reformelor eroului său. Astfel în 1998 cu descoperirea unei uitate măsuri a domnului, sau în 2005 cu studiul intercondiționării factorilor naturali și relațiilor agrare în secolul al XVIII-lea[18]. În același timp el le-a reluat în sinteze precum *A History of Romania*[19], tratatul *Istoria României* (2002, 2012) apărut sub egida Academiei Române[20], sau în opera sa *O istorie sinceră a poporului român*[21].

Dintr-o sfiiciune care-i era firească sau, poate, din pricina ipocriziei regimului trecut, autorul a omis o altă reformă a lui Constantin Mavrocordat: suprimarea prostituției. Ea era izvorâtă de bună seamă din aceeași idee a desființării servituții umane, dintr-o înaltă concepție a moralei. Porunca trimisă ispravnicilor „că oriunde or găsi vreo femei învinuită de curvie mărturisită, s-o prindă numaidecât și s-o trimită la Iași"

[18] Florin Constantiniu, *„Ai carte, ai parte" – o reformă necunoscută a lui Constantin Mavrocordat*, în În *Honorem Paul Cernovodeanu*, ed. Violeta Barbu, București, 1998, pp. 213-215; idem, *Condițiile naturale, agricultura și relațiile agrare în Țara Românească (secolul al XVIII-lea)*, în *Comisia bilaterală a istoricilor din România și Federația Rusă. Sesiunea a IX-a*, ed. Florin Constantiniu, Marian Cojoc, Constanța, 2005, pp. 71-76.

[19] Ed. Kurt W. Treptow, Iași, 1996

[20] *Istoria României*, vol. VI, Editura Enciclopedică, București, 2002; ed. a II-a, Editura Enciclopedică, București, 2010

[21] A patra ediție, Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, Univers Enciclopedic Gold, București, 2011

(*Cronica Ghiculeştilor*) a avut, şi prin intervenţa bunei Doamne a ţării Ecaterina, un sfârşit fericit, dickensian. Pentru că după ce li s-au îndulcit condiţiile detenţiei, frumoasele femei au fost eliberate şi înzestrate pe seama domniei, deîndată ce s-au arătat bărbaţi dornici de a le lua cu cununie.

*

Finalele repere biografice ale cărţii înfăţişează succint sfârşitul principelui Constantin vodă Mavrocordat. Numit de Poarta otomană domn al Moldovei în împrejurările cumplite ale războiului ruso-otoman de la 1768-1774, el este capturat în refugiul din mănăstirea Precista din Galaţi şi rănit de un ofiţer rus în urma unei altercaţii, se stinge în drumul spre Iaşi. Constantin vodă Mavrocordat este victima fidelităţii faţă de sistemul descris de autor şi a confruntării cu, ceea ce el numea odată, „ostilitatea soartei". Un destin tragic care este în parte şi al lui Florin Constantiniu. Revenirea sa vreme de mai bine de jumătate de secol asupra istoriei lui Constantin Mavrocordat nu poate fi întâmplătoare, personalităţile lor căutându-se şi regăsindu-se în eternitate.

Sergiu Iosipescu

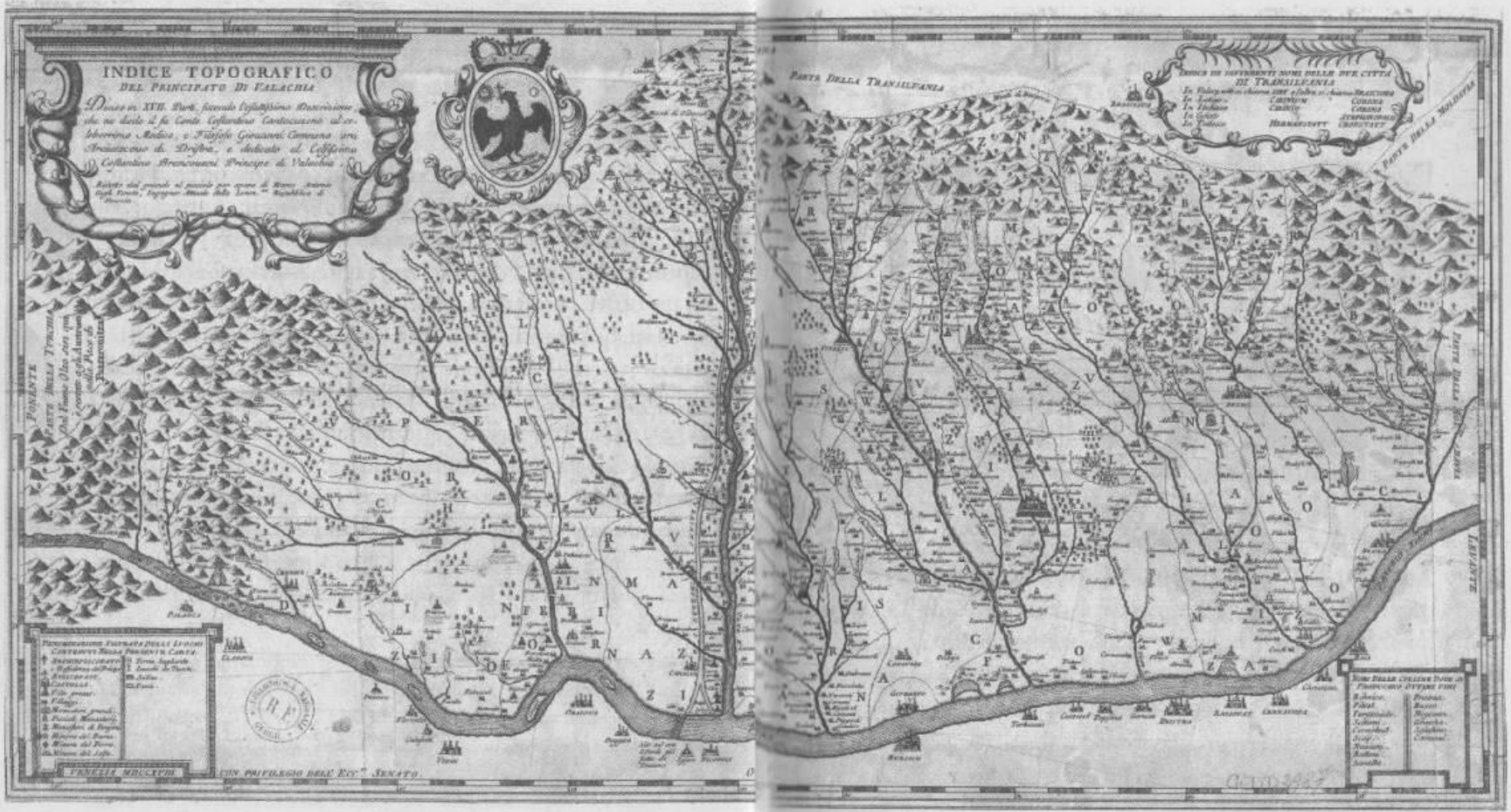

Fig 1. Constantin Cantacuzino Stolnicul, *Harta Țării Românești*.

Fig 2. În medalion portretul lui Constantin vodă Brâncoveanu.

Cuvânt-înainte

Adevărata personalitate istorică a lui Constantin Mavrocordat, caracterul reformelor înfăptuite de el în Țara Românească și Moldova, altfel spus rolul și locul său în istoria poporului român au fost ignorate sau distorsionate de asocierea sa cu epoca fanariotă. Apartenența lui Constantin Mavrocordat la lungul șir al domnilor fanarioți care s-au succedat mai bine de un secol în scaunele de domnie de la București și Iași este indiscutabilă; discutabil este dacă secolul fanariot – mai exact anii 1711–1821 – trebuie considerat ca o perioadă de general declin al societății din cele două Principate române, în cursul căreia domnii străini au supus populația la o cruntă exploatare și au încercat – prin grecizare – să-i deznaționalizeze pe români. Au fost toți domnii fanarioți, acei greci rapaci și imorali, așa cum i-a descris într-o celebră cărticică medicul Marcu-Filip Zallony, a adus regimul fanariot „mari răni în viața morală și materială a românilor din Principate"[1], *așa cum afirma Iorgu P. Balș în prefața la traducerea românească a cărții lui Zallony,* Despre fanarioți? *Decenii de-a rândul răspunsul la aceste întrebări a fost subînțeles afirmativ. Perioada domniilor*

fanariote a fost văzută ca o adevărată cezură în istoria națională, o cezură de peste un veac, în cursul căreia românii ar fi fost cufundați de grecii Fanarului într-o beznă de stoarceri și abrutizare care ar fi amenințat însăși ființa lor națională.

Împotriva acestor opinii, devenite un adevărat clișeu istoriografic, s-a ridicat Nicolae Iorga încă din 1898 într-o conferință ținută la Ateneul român, Cultura română sub fanarioți. *De atunci și până la ultima sa sinteză* Istoria românilor, *încheiată în 1939, marele istoric a combătut statornic această întunecată imagine a epocii fanariote, relevând legăturile unui mare număr dintre domnii fanarioți cu vechile familii românești, încercările lor de a se prezenta ca succesorii domnilor autohtoni, reformele vizând modernizarea structurilor sociale și politico-administrative ale celor două țări române, măsurile în vederea dezvoltării economiei și a progresului cultural, absența unei politici de deznaționalizare. Este meritul lui Nicolae Iorga de a fi arătat că trăsătura caracteristică a epocii fanariote o constituie politica de reformă și de a-i fi deslușit conținutul și obiectivele. (De amintit că în ampla sa sinteză în 10 volume a* Istoriei românilor, *vol. al VII-lea, consacrat fanarioților, poartă în chip semnificativ titlul* Reformatorii).

Oricât de pătrunzătoare a fost analiza întreprinsă de Nicolae Iorga asupra fenomenului fanariot, ea nu a putut depăși, desigur, limitele informației cunoscute atunci. Numărul mic de documente interne tipărite nu a permis dezvăluirea rădăcinilor interne ale politicii de reformă astfel că istorici de prestigiu ca Nicolae Iorga sau Gheorghe Brătianu au fost tentați să caute în afară sursele de inspirație ale unor măsuri ale lui Constantin Mavrocordat precum abolirea șerbiei. Ideea modelului străin a fost atât de tenace încât, printr-un semnificativ lapsus, Nicolae Iorga a inversat ordinea măsurilor lui Constantin Mavrocordat de desființare a servituții corporale –

1746 în Țara Românească și 1749 în Moldova – afirmând că măsurile de la Iași le-au precedat pe cele din București, întrucât vecinătatea Poloniei ar fi înlesnit contactul cu Europa luministă![2].

Lărgirea considerabilă a bazei de informație prin explorarea sistematică a arhivelor și prin publicarea documentelor din epoca fanariotă, în primul rând fiind de semnalat valoroasa colecție tematică Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea *(2 volume, București, 1961–1966), au făcut posibilă o evaluare corectă, dialectică, a regimului fanariot și, în cadrul lui, a operei politice a lui Constantin Mavrocordat.*

În lumina cercetărilor desfășurate de istoriografia noastră în ultimele decenii, politica de reformă a domnilor fanarioți apare ca un produs al realităților autohtone; geneza și manifestările ei au fost determinate de societatea românească a veacului al XVIII-lea, angajată, în cadrul fazei de tranziție de la feudalism la capitalism, într-un efort de eliminare a structurilor perimate ale vechii orânduiri și de implântare a celor caracteristice lumii moderne ca și de înlăturarea dominației otomane, care punea în primejdie progresul societății românești. Chiar atunci când, descinși la București și Iași din lumea Fanarului, cu vederi influențate de lecturi bogate (să amintim de pe acum că biblioteca Mavrocordaților a fost una din cele mai cunoscute în epocă), cu un program de guvernare elaborat deci într-un orizont străin celui românesc, domnii fanarioți au fost constrânși să-și modeleze acțiunile potrivit condițiilor locale de sub al căror puternic impact nu s-au putut sustrage.

Care este raportul între factorii intern și extern în politica de reformă a domnilor fanarioți și, în primul rând, a celui mai de seamă dintre ei, Constantin Mavrocordat? Răspunsul la această întrebare necesită lămurirea originilor și funcției politice a regimului fanariot însuși. Instaurarea regimului fanariot în cele

două țări române a fost soluția politică dată de Poarta otomană primejdiei create pentru dominația ei de intensificarea luptei de emancipare națională a românilor din Muntenia și Moldova. Reprezentanți ai intereselor Imperiului otoman la București și Iași, domnii fanarioți au avut misiunea de a asigura îndeplinirea regimului de obligații materiale – haraci, numeroase alte contribuții pecuniare, furnituri de cereale, grâu în primul rând, oi, miere, cherestea etc. – și de a veghea ca dominația Porții să nu fie amenințată de „hainia" („trădarea") românilor. Atât timp cât fanarioții au considerat că interesele lor erau solidare cu cele ale Imperiului otoman, ei l-au slujit cu fidelitate. Alexandru Mavrocordat-Exaporitul, Nicolae Mavrocordat și fiul său, Constantin, au făcut – cel puțin în acțiunile lor – dovada unei credințe de nezdruncinat față de patronii lor otomani. Pentru a satisface cererile de bani, produse etc. ale Porții otomane, ei trebuiau să asigure măcar stabilitatea, dacă nu sporul masei de contribuabili, formată în imensă majoritate de țărani. Țărănimea – liberă și aservită – reprezenta, prin munca ei, factorul esențial de creare a bunurilor materiale ale țării. O fiscalitate excesivă putea să aducă venituri imediate, dar consecințele de mai lungă durată erau sigur negative: pentru a se salva de povara zdrobitoare a dărilor și de silnicile celor însărcinați cu strângerea lor, țăranii își abandonau gospodăriile, ascunzându-se în alte sate – pentru a li se pierde urma sau, mai exact, domiciliul fiscal –, în păduri sau pribegeau chiar peste hotar. Reducerea numărului contribuabililor însemna scăderea veniturilor statului. Domnii fanarioți au căutat deci formule care să asigure fiscului venituri cât mai mari. În acest scop ei au inițiat reforme fiscale al căror obiectiv era de a face să funcționeze fără greș mecanismul de satisfacere a exigențelor materiale ale Porții otomane. Fiscalitatea nu putea fi însă izolată de celelalte zone ale vieții publice, cu care se asocia în

chipul cel mai strâns. Inițiată în sfera fiscalității, politica de reformă era extinsă progresiv și în cele ale relațiilor sociale, administrației și justiției. Eliminarea a tot ceea ce era perimat și modernizarea structurilor de stat, în vederea funcționării lor eficace, au fost țelurile urmărite de promotorii reformelor.

Fanarioții au acționat ca reprezentanți ai Imperiului otoman, dar politica lor de reformă a fost generată și modelată de realitățile societății românești. Este caracteristic, din acest punct de vedere, că principiul de bază al reformei fiscale – generalizarea „ruptei" –, astfel cum ea a fost inițiată de Nicolae și Constantin Mavrocordat, reia în fapt reformele fiscale ale lui Antioh Cantemir (1700) și Constantin Brâncoveanu (1701), întemeiate și ele pe același principiu. Se remarcă, așadar, o perfectă continuitate, care respinge de la sine imaginea unei rupturi în desfășurarea istoriei românești, odată cu instaurarea regimului fanariot.

Mavrocordații înșiși – atât Nicolae, cât și Constantin – au căutat – cum se va vedea – să se integreze tradiției istorice și societății românești prin prezentarea ca descendenți ai voievozilor români, înrudirea cu familiile boierești și preocuparea de a cultiva istoria națională.

Ceea ce se cuvine subliniat cu vigoare este că regimul fanariot nu a însemnat o cârmuire a celor două țări române prin greci, pentru greci și cu scopul grecizării lor. Nicolae Iorga, care a combătut întotdeauna energic această tratare a secolului fanariot, sublinia că secolul al XVIII-lea nu aduce modificări radicale, în raport cu cel precedent, în ceea ce privește originea domnilor. Amintind că în secolul al XVII-lea „în această eră, care nu e ponegrită ca «fanariotă», întâlnim din contra greci curați, care fără vreun drept, dar și fără vreo pretenție pe care li-o putea da meritul sau talentul, au primit demnitatea de voievozi"[3], *marele nostru istoric se întreabă și răspunde:*

„Ce întâlnim, în schimb, în veacul al XVIII-lea? Domni care, ca Mavrocordaţii, vorbeau de strămoşii lor princiari români, *alţii ca Ghiculeştii şi Racoviţeştii ale căror drepturi la domnie scoboară mai departe decât mazilirea lui Cantemir şi omorurile din 1714 şi 1716 (executarea lui Constantin Brâncoveanu, Ştefan Cantacuzino şi stolnicului Constantin Cantacuzino – n.n.); şi lângă ei stă «noua» familie a Callimachilor, ai cărei membri erau tot aşa nişte mazili moldoveni, cum fuseseră înaintea lor <Eustratie> Dabija şi <Constantin> Cantemir"*[4]*. Să mai adăugăm faptul – amintit de asemenea de Nicolae Iorga – că cel dintâi domn fanariot povăţuia pe fiul său Constantin să aducă cu sine, pe pământul românesc, un număr cât mai mic de greci, ca şi iritarea lui Constantin Mavrocordat când dregătorii ţării îi trimiteau rapoarte scrise în limba greacă, în loc să le redacteze – aşa cum voia el – în limba română.*

Este necesar să ţinem seamă în evaluarea regimului fanariot că în răstimpul de peste un secol cât a durat pot fi distinse două perioade separate aproximativ de războiul ruso-turc din anii 1768–1774. În prima parte, domnii fanarioţi au rămas, cu excepţii nesemnificative, credincioşi Porţii şi, aşa cum s-a spus mai sus, familia Mavrocordat oferă exemplul cel mai concludent. Înfrângerea turcilor în războiul amintit urmat de Pacea de la Kuciuk-Kainargi (1774), care a marcat începutul unei noi etape în declinul Imperiului otoman, a inaugurat a doua fază a regimului fanariot, în care se înmulţesc defecţiunile exponenţilor acestuia (Grigore Ghica, Alexandru Mavrocordat-Firaris, Constantin Ipsilanti, Ioan Caragea), hotărâţi să-şi separe propriul destin politic de acela al patronilor lor otomani.

Ceea ce este valabil pentru regimul fanariot în ansamblul său este potrivit şi pentru domneştii săi reprezentanţi. Abia dacă mai trebuie spus că nu se poate stabili un fel de „portret-robot" al fanariotului sau al domnului fanariot. În stilul său de o

culoare atât de caracteristică, academicianul grec G. Cassimatis așeza tipul fanariot în zoologia fantastică a scriitorului argentinian Jorge Luis Borges: „animal și în același timp plantă, gigant pompos sau pitic răutăcios, fanariotul – se întreba el – este posibil să fie analizat, să fie prins, să fie plasat într-o explicație sociologică de ansamblu?"[5]. Oricât de spumoasă este încercarea lui în această direcție, să spunem că rezultatele ei nu sunt pe deplin convingătoare. Mai întâi, în șirul domnilor fanarioți se întâlnesc, alături de adevărații fanarioți, greci care nu aparțin, prin obârșie, Fanarului căruia i s-au integrat mai târziu – cum este cazul Mavrocordaților originari din insula Chios – *precum și familii de origine albaneză – Ghiculeștii – sau română (cazul familiei Callimachi, având-l la origine pe boiernașul Toader Calmășul). Trebuie avut în vedere apoi că nici sub aspectul personalității șirul domnilor fanarioți nu se înfățișează unitar: unor mari reformatori de larg orizont politic și cultural – precum Nicolae și Constantin Mavrocordat sau Alexandru și Constantin Ipsilanti – li se alătură figuri mediocre, prizoniere ale rutinei sau jefuitori de rând, care prin rapacitatea lor sfârșesc prin a-i speria până și pe patronii lor otomani (este cazul lui Constantin Hangerli, executat din ordinul sultanului). Calificativul de „reformatori" folosit de Nicolae Iorga se referă, așadar, nu la toți domnii fanarioți, ci numai la aceia care au desfășurat o amplă politică de reorganizare și modernizare a instituțiilor moldo-muntene.*

În evaluarea generală a regimului fanariot trebuie avut însă permanent în vedere că el a însemnat a doua mare perioadă, după cea de la sfârșitul secolului al XVI-lea, de vârf a stoarcerilor otomane, când uriașe sume de bani, precum și mari cantități de cereale, lemn și alte bunuri au luat drumul Istanbulului, ceea ce a afectat grav ritmul de dezvoltare a Țării Românești și Moldovei. Cruzimea mijloacelor de constrângere utilizate

pentru a smulge contribuabilului țăran ultimul ban sau ultima vită a rămas ca o cumplită amintire a acestei perioade.

Regimul fanariot se plasează, din punct de vedere cronologic, în epoca de tranziție de la feudalism la capitalism. Așa cum remarcă, perfect îndreptățit, cunoscutul istoric marxist englez Eric Hobsbawm, problemele acestei perioade au provocat între adepții materialismului istoric discuții „cu mult mai numeroase decât pentru oricare altă perioadă din istoria universală"[6]. Atât sub aspectul abordării teoretice, cât și sub acela al aspectelor concrete ale procesului de trecere de la feudalism la capitalism, această perioadă continuă să facă obiectul unor vii confruntări de opinii între specialiști. Ele sunt explicabile, mai ales, prin absența investigațiilor de caracter monografic asupra unui șir de momente și aspecte ale tranziției dintre cele două orânduiri. Sunt în discuție, îndeosebi, formele specifice îmbrăcate, de pildă, de procesul acumulării primitive a capitalului în zonele unde realitățile demografice și economice au făcut ca stăpânii de domenii să nu fie interesați de exproprierea și alungarea țăranilor de pe moșii, ci, dimpotrivă, să manifeste statornica preocupare de a asigura mâna de lucru necesară valorificării pământului prin creșterea producției cerealiere, destinată comerțului, în primul rând celui de export.

Chiar dacă discuțiile asupra acestor probleme nu sunt încheiate, se poate releva de pe acum remarcabila intuiție a lui Nicolae Bălcescu în aprecierea epocii fanariote, în raport cu marile mutații înregistrate de societatea europeană în secolul al XVIII-lea și la începutul celui următor. Într-o viziune de autentică dialectică și într-un cadru de istorie continentală, marele istoric și revoluționar scrie în studiul său fundamental Mersul revoluției în istoria românilor: *„înălțarea fanarioților la putere avu cu totul caracterul înălțării orășenimii în apusul Europei [...]. Astfel și fanarioții, fără știrea și voia lor chiar,*

împlinesc o misie providențială și ajutorează progresul. Ei revoluționează întru tot țările române. Constituția politică a vârstei de mijloc cu întreptatele ei privileghiuri și tiranii se zdrobește. Adevăr că constituția lui Mavrocordat ce se pune în locu-i nu e mai bună; ținta ei e mai mult fiscală. Ea regulează însă oarecare ramuri ale statului, sfarmă libertățile boierilor și concentrează puterea în mâinile fanarioților, care zdrobesc în puțină vreme cu totul vechea aristocrație militară și feudală a țării [...]. Într-aceeași vreme servagiul se zdruncină și el și țăranul se declară liber în drept, deși nu încă în faptă, căci nu i se asigură libertatea prin împroprietărire, și rămâne în stare de proletar [...] când misiea fanarioților de zdrobire a rânduelilor vechi s-a împlinit, atunci un nou atlet, ce de veacuri se părea adormit, se deșteaptă și se arată în arenă. Poporul se scoală mare, puternic și îngrozitor și mătură țeara de fanarioți".

Există, desigur, în vederile lui Nicolae Bălcescu elemente rezultate din documentația limită a timpului său, dar ceea ce se cuvine subliniat este înțelegerea caracterului contradictoriu – în înțeles dialectic – al epocii fanarioților. Măsurile lor de modernizare a structurilor societății românești au urmărit asigurarea condițiilor de satisfacere a cererilor materiale ale Porții și slăbirea clasei boierești, ca posibilă conducătoare a efortului de emancipare națională. În conflictul dintre domnii fanarioți și boierii pământeni, aceștia din urmă au reacționat în dubla lor ipostază de mari stăpâni de pământ, hotărâți să-și apere privilegiile, și de români, interesați, deci, de eliminarea – sau măcar limitarea – dominației otomane. Și în cazul aprecierii poziției boierimii, viziunea dialectică este de rigoare. Reacția ei față de reformele fanariote a îmbrăcat două aspecte: socială – de esență conservatoare – față de încercările domnilor fanarioți de a-i limita privilegiile, și națională – de esență progresistă – față de efortul domnilor fanarioți de a consolida

controlul Porții asupra celor două țări române. Când boierii munteni au cerut prințului de Coburg, în timpul ocupației austriace din timpul războiului ruso-austro-turc (1787–1792), abolirea măsurilor fanariote, care îi lipsiseră de țăranii rumâni și poslușnici[8], *ei se manifestau ca adversari ai reînnoirii sociale. Așa cum observă un analist al perioadei, „rămâne de cercetat cât de departe în timp s-a resimțit această ură în judecățile boierilor din secolul al XIX-lea eliberați între timp de sub jugul fanarioților"*[9].

Încercarea noastră de a schița politica de reformă a lui Constantin Mavrocordat se întemeiază pe reconstituirea și evaluarea măsurilor înseși, grație documentației ample rămase de la el (să amintim numai că în condica sa de porunci din anii 1741–1742 sunt transcrise peste 1500 de porunci, rapoarte, scrisori etc.), confruntate cu alte mărturii, contemporane sau târzii. Călăuziți de gândul de a respecta cu rigurozitate adevărul istoric și de a aprecia critic și valorifica moștenirea trecutului, am încercat să redăm – cu luminile și umbrele sale – portretul unuia dintre voievozii care s-au aflat pe tronul Munteniei și al Moldovei: Constantin Mavrocordat.

CAPITOLUL I

Instaurarea regimului fanariot

Imaginea tradițională, apăsată de didacticism, a instaurării regimului fanariot în Moldova și Țara Românească în anii 1711 și, respectiv, 1716 cere serioase rectificări. Această modificare profundă a regimului politic al celor două țări române nu s-a petrecut dintr-odată, adică într-un moment istoric, lesne de fixat. Dacă ar fi așa, s-ar putea pune – cu îndreptățit temei – întrebarea de ce domnia lui Nicolae Mavrocordat în Moldova în anii 1709–1710 nu aparține epocii fanariote, iar cea din anii 1711–1715 din aceeași țară e considerată ca inaugurând epoca fanariotă în Moldova? În realitate, instaurarea regimului fanariot în cele două țări române (după cum se știe, de la sfârșitul secolului al XVII-lea, cealaltă țară românească, Transilvania, trecuse de sub dominația otomană sub dominația habsburgică) a constituit încununarea unui proces de lungă durată ale cărui principale componente au fost: a) intensificarea luptei de eliberare de sub dominația otomană în Moldova și Țara Românească, b) eforturile Imperiului otoman de a păstra sub controlul său cele două țări române, care, prin poziția și bogățiile lor, aveau

pentru el o excepțională însemnătate strategică și economică și c) creșterea ponderii elementului grecesc și în structurile politice otomane ca și în viața politică, economică și religioasă a celor două țări române, creștere aflată și în legătură cu expansiunea tot mai viguroasă a comerțului grecesc spre Occident și, pe măsura întăririi economice a acestui element, a creșterii influenței sale politice la Istanbul. În aceste condiții, ceea ce Nicolae Iorga a numit atât de sugestiv „Bizanțul de după Bizanț" – în care sunt de distins componente ale grecității post-bizantine și continuarea Bizanțului prin români[1] – a devenit progresiv o Turco-Graecia – participarea tot mai largă, deși subalternă, a elementului grecesc la funcționarea sistemului de conducere a Imperiului otoman, participare căreia revoluția de eliberare națională începută la 1821 avea să-i pună brusc capăt.

Înlocuirea domnilor pământeni prin greci fanarioți sau prin familii românești fanariotizate[2] nu a apărut – cum lesne se poate constata din mărturiile contemporane – drept o modificare brutală a sistemului politic din cele două țări române, pentru că geneza regimului fanariot s-a desfășurat de-a lungul mai multor etape, în decurs de câteva decenii, pregătind și obișnuind astfel societatea românească cu noua formulă de guvernare.

Rezistența înverșunată opusă de țările române încercărilor Porții otomane de a introduce și la nord de Dunăre regimul de pașalâc a constrâns Imperiul otoman să recunoască, în cele din urmă, statutul de autonomie al Moldovei, Țării Românești și Transilvaniei. Umanistul italian din secolul al XV-lea, Filippo Buonaccorsi-Callimachus, aflat în slujba coroanei polone și, în această calitate, un excelent cunoscător al realităților politice din spațiul românesc (a purtat discuții cu Ștefan cel Mare), explică ceea ce poate fi considerat pe drept

cuvânt un miracol: menținerea structurilor și instituțiilor proprii în condițiile acceptării suzeranității otomane; el subliniază că Ștefan cel Mare „a cedat nu sub presiunea armelor, ci condiționat" și conchide că românii „după ce au respins armele și încercările ei (ale Porții otomane – n.n.) s-au învoit prin tratate nu ca învinși, ci ca învingători"[3]. Mărturia umanistului italian confirmată de cea a raguzanului Michael Bocignoli[4] ca și de alte izvoare dovedesc incontestabil existența unor acte (capitulații, ahdnâme) emise de Poartă și în cuprinsul cărora era definită autonomia țărilor române. Capitulațiile erau expresia unui raport de forță și, de fiecare dată, când împrejurările i-au permis să le violeze, Poarta nu a ezitat să o facă. Agravarea considerabilă a regimului de obligații materiale la sfârșitul secolului al XVI-lea amenința țările române cu prăbușirea economică. Riposta lor a fost marele război antiotoman, în cursul căruia Mihai Viteazul a înfăptuit cea dintâi unire a românilor. Amploarea și vigoarea ripostei românești – care a scos temporar țările române de sub suzeranitatea Imperiului otoman – a convins Poarta că nu putea depăși un anumit nivel de exploatare a resurselor economice ale țărilor române și că nu le putea viola statutul politic fără a risca pierderea controlului lor. Alături de unirea Țării Românești, Moldovei și Transilvaniei – care, deși efemeră, ca urmare a ostilității marilor puteri vecine, a devenit un puternic stimulent în lupta pentru unitate și independență națională –, moștenirea politică a Viteazului a inclus, ca o componentă esențială, conservarea statutului de autonomie al celor trei țări române. Amintirea acțiunii lor militare – care a găsit în Mihai Viteazul pe conducătorul cel mai brav și cel mai decis – a acționat ca un factor de disuadare ori de câte ori, în cursul secolului al XVII-lea, conducerea politică de la Istanbul a luat în considerație introducerea regimului de

pașalâc în spațiul românesc. Teama Porții de a nu provoca o reacție românească întruchipată într-un nou Mihai Viteazul a contribuit decisiv la respectarea de către Poartă a autonomiei țărilor române[5].

Reintrarea țărilor române sub dominația otomană, la începutul secolului al XVII-lea, s-a făcut în condițiile unei însemnate reduceri a haraciului și, în general, a regimului de obligații materiale ale țărilor române față de Imperiul otoman[6]. Poarta învățase lecția din marea faptă a Viteazului. Tendința de a spori, însă, cuantumul veniturilor stoarse îndeosebi de la Țara Românească și Moldova nu a întârziat să se manifeste, astfel că încercările de a reedita isprava Viteazului nu au lipsit, cea mai importantă fiind, desigur, aceea a lui Mihnea al III-lea, care, fascinat de exemplul lui Mihai, i-a împrumutat, ca domn, până și numele. Reprimarea de către Poartă a marii răscoale antiotomane a celor trei țări române în anii 1658–1662 a fost considerată, de curând, ca începutul epocii fanariote: „Dacă nu se constituie ca un corp de doctrină decât către 1720 – scrie Andrei Pippidi – odată cu scrierile lui Nicolae Mavrocordat, ordinea politică fanariotă, încercarea de a instaura armonia socială sub egida sultanului, în beneficiul celor mai dibaci intermediari între cârmuirea otomană și țările române, funcționează din 1659. Data probabilă avansată de noi este cea a revoltei conjugate a Țării Românești și Moldovei. O dată înăbușită această tentativă de redobândire a independenței lor, cele două provincii vor fi supuse unor domni trimiși din capitala Imperiului, afară de câteva cazuri când ei sunt aleși de vechii boieri, care se vor adapta cu bonomie la rolul de președinți ai ordinei nobiliare"[7].

Este de netăgăduit că politica antiotomană a lui Constantin Șerban și Mihnea al III-lea, domnii Țării Românești,

Fig. 3 Nicolae vodă Mavrocordat şi Smaranda Doamna, detaliu din fresca de la biserica mănăstirii Stavropoleos din Bucureşti (foto Sergiu Iosipescu).

Gheorghe Ştefan, domnul Moldovei, Gheorghe Rákóczi al II-lea şi Ioan Kemény, principii Transilvaniei, a provocat alarma Porţii; ea a încercat să găsească o formulă politică, în măsură să-i stabilizeze controlul asupra spaţiului românesc, fără a recurge însă la anularea autonomiei, care ar fi declanşat cu siguranţă o violentă ripostă românească, remediul dovedindu-se astfel mai primejdios decât boala! În 1666, bailul venetian la Constantinopol îl informa pe doge despre intenţia Porţii de a numi în fruntea celor trei ţări române greci din capitala otomană, mai fideli intereselor Porţii decât domnii pământeni, formula fiind de preferat paşalâcului[8]. Intenţiei nu i s-a dat însă curs, probabil, din aceeaşi teamă de formele imprevizibile pe care le-ar fi căpătat rezistenţa ţărilor române.

Planul de a le cârmui prin greci de la Istanbul a fost readus în actualitate de trecerea domnului Moldovei, Ştefan Petriceicu, de partea armatei polone în timpul bătăliei cu turcii de la Hotin (1673), ca şi de atitudinea echivocă a domnului muntean, Grigore Ghica[9]. În biografia părintelui său, Dimitrie Cantemir dă o informaţie de interes deosebit asupra concluziilor trase de Poartă din conduita celor doi voievozi români: „Poarta otomană, văzând că domnul Moldovei (Ştefan Petriceicu – n.n.) a trecut la duşmani chiar în focul luptei şi că începutul înfrângerii s-a tras de la moldovenii şi muntenii trădători (faţă de Poarta otomană – n.n.), socoate că este mai chibzuit ca pe viitor să nu mai numească niciodată domn pe un moldovean, ci pe un grec, care să-şi aibă casa şi neamurile la Ţarigrad şi pe lângă aceasta să fie om paşnic şi neştiutor în ale războiului"[10].

Aşadar, atitudinea celor doi domni români în bătălia de la Hotin a determinat Poarta să reia intenţiile din 1666 de a pune – cel puţin în scaunul de la Iaşi, dacă nu şi în cel de la Bucureşti – un grec din Istanbul, care să vegheze la apărarea

intereselor ei pe cât de mari pe atât de primejduite. Cel asupra căruia s-a îndreptat favoarea Porții a fost Dumitraşco Cantacuzino. Membru al unei familii celebre care, aşa cum înainte de căderea Bizanțului sub turci, se ridicase până la tronul imperial, izbutise, după ce Constantinopolul bizantin devenise Istanbulul otoman, să păstreze o însemnată influență politică. Dumitraşco Cantacuzino deținuse dregătoria de vistier în timpul domniei lui Grigore Ghica în Muntenia, iar în momentul numirii lui în scaunul de domnie de la Iaşi îndeplinea funcția de capuchehaia (reprezentant) al lui Ştefan Petriceicu în capitala otomană[11].

În timpul cârmuirii acestui „prim fanariot" – cum îl considera, mai târziu, Athanasie Comnen Ipsilanti[12] – se întâlnesc câteva situații şi măsuri inedite şi care prefigurează – până la un punct – situații şi măsuri din epoca fanariotă propriu-zisă.

Situația excepțională a lui Dumitraşco Cantacuzino este relevată de înseşi condițiile luării domniei. În loc să stoarcă de la noul numit, aşa cum obişnuia, sub diverse titluri, însemnate sume de bani, Poarta, printr-un gest surprinzător, îi achită ea însăşi datoriile: „Ci i-au dat împărăția domnia lui Dumitraşco-vodă fără nici o cheltuială; şi îndată au scos bani şi i-au dat de cheltuială, care n-au fost niciodată duşeaşi (noroc – n.n.) ca această domnie", consemnează [Pseudo–]Nicolae Costin[13].

Pentru a-l pune pe reprezentantul său la adăpost de noi incursiuni polone, pornite din îndemnul lui Ştefan Petriceicu, refugiat în Polonia, Poarta a acceptat cererea acestuia ca în cursul iernii în țară să se afle oastea tătară. „De ce vizirul – scrie Ion Neculce – au poroncitu să iernedze tătari în țară, pentru (ca) să apere şi pe dânsul (Dumitraşco Cantacuzino – n.n.) şi raiaua (locuitorii țării – n.n.). Iar, mai multu au fostu socoteala turcilor, pentru ca să slăbească raiaua, să nu să poată haini (răzvrăti – n.n.) lesne"[14]. La rândul său, pentru a-şi

dovedi zelul față de Poartă, Dumitrașco Cantacuzino a sugerat Porții distrugerea cetăților Suceava, Neamț și Hotin pentru a împiedica ocuparea și așezarea între zidurile lor a garnizoanelor polone (așa cum se întâmplase la Suceava și Neamț). Poarta a acceptat propunerea și cele trei cetăți au fost „stricate". Ion Neculce înregistrează zvonul „că mai mult sfatul și-ndemnătura lui Dumitrașco-vodă au fost decât voia vizirului"[15].

În cârmuirea sa, domnul a introdus o reformă fiscală care a surprins prin ineditul ei: „Făcut-au acest domnu Dumitrașco-vodă un obiceiu rău și spurcat în țară, care n-au mai fost până atunce, de au dat hârtii, de scriu fețele oamenilor de la mic pân' la mare, care au rămas pomana lui de n-o mai lasă nice un domn să să uite acea pedeapsă a săracilor"[16].

Primul obiectiv al domnului fusese, așadar, de a stabili o evidență riguroasă a contribuabililor, prin înscrierea semnalmentelor fizice, pentru a nu se putea sustrage achitării dărilor. Cum vom vedea, acest efort de fixare riguroasă a capacității demofiscale a țării a constituit unul din aspectele caracteristice ale politicii de reformă a domnilor fanarioți. Sursa de inspirație a măsurilor lui Dumitrașco Cantacuzino este dezvăluită de [Pseudo-]Nicolae Costin: „de atunci au eșitu acea pomană în țeară de umblau toți oamenii cu pecețile lui Dumitrașcu-vodă, cum dau turcii iova haraci creștinilor în țara turcească"[17]. Domnul care se bucurase de totala încredere a Porții și-a înscris politica fiscală într-o adevărată tradiție a statului otoman, preocupat permanent să cunoască numărul contribuabililor și să le protejeze capacitatea lor de plată, pentru a putea percepe dările, care constituiau tot atâtea surse de venit pentru Poartă[18]. Domnia lui Dumitrașco Cantacuzino înregistrează, așadar, semnele înainte-mergătoare ale epocii fanariote; consolidarea dominației otomane prin slăbirea

capacității de apărare a țării și promulgarea de măsuri vizând reorganizarea sistemului fiscal, întemeiată pe cunoașterea exactă – evident la nivelul posibilității timpului – a masei de contribuabili pentru a împiedica evaziunile fiscale.

Înscăunarea lui Dumitrașco Cantacuzino ca domn al Moldovei inaugurează o perioadă ce s-ar putea numi protofanariotă[19]. Ea durează de la 1673 până la 1685 și cuprinde, pe lângă domnia lui Dumitrașco Cantacuzino, pe cele ale lui Antonie Ruset (1675–1678) și Gheorghe Duca (1678–1683), căreia, după scurtul „intermezzo" al revenirii în scaun a lui Ștefan Petriceicu cu sprijinul Poloniei, încurajată de marele succes al lui Ioan Sobieski, despresurătorul Vienei, îi urmează din nou Dumitrașco Cantacuzino (1684–1685)[20]. Ambii succesori amintiți ai lui Dumitrașco Cantacuzino erau greci, cel dintâi țarigrădean, celălalt rumeliot. În Țara Românească, Poarta a numit în toamna lui 1673, în locul lui Grigore Ghica, pe Gheorghe Duca (cel care avea să-i succeadă, apoi, lui Antonie Ruset în scaunul Moldovei)[21]. Numirea lui a fost făcută când se părea că Grigore Ghica imitase gestul lui Ștefan Petriceicu de a se alătura oastei polone. Înscăunarea la București a grecului Gheorghe Duca, aproape concomitent cu cea de la Iași a grecului constantinopolitan, Dumitrașco Cantacuzino, ni se pare a fi un indiciu că, inițial, ceea ce am numi formula protofanariotă urma să fie aplicată în ambele țări române. După disculparea lui Grigore Ghica[22], Muntenia a ieșit, desigur de sub bănuiala de „hainie", astfel că în 1678 domnia a revenit lui Șerban Cantacuzino (care, spre deosebire de Dumitrașco, aparținea Cantacuzinilor împământeniți în Țara Românească). Intervenția energică la Poartă a noului domn muntean avea să aducă în scaunul de la Iași pe Constantin Cantemir, încheindu-se astfel acest „primo tempo" – dacă ni se îngăduie această formulă – a regimului fanariot.

Eşecul oastei otomane sub zidurile Vienei (1683) şi începutul ofensivei imperiale, care a găsit în Eugeniu de Savoia un strălucit conducător, au creat o ameninţare directă asupra dominaţiei otomane în bazinul Dunării mijlocii şi de jos. Marea şansă a Porţii otomane a fost că Ioan Sobieski nu a mai putut reedita în Moldova succesul de lângă capitala imperială, astfel că atacul conjugat al Ligii Sfinte, care convergea spre spaţiul românesc, a pierdut din intensitate şi gravitate. Contextul internaţional a favorizat intensificarea mişcării de emancipare de sub dominaţia Porţii din cele trei ţări române. În principiu, efortul românesc de ieşire de sub controlul otoman ar fi trebuit să găsească sprijinul puterilor creştine angajate în confruntarea militară cu Poarta. Obiectivele expansioniste ale acestora ameninţau însă ţările române cu perspectiva sumbră de a schimba o dominaţie străină cu alta. Faţă de apetiturile teritoriale ale Poloniei şi Imperiului habsburgic, menţinerea unui anumit echilibru între aceste puteri creştine şi Imperiul otoman apărea ca fiind benefică neatârnării româneşti. Aşa cum remarca un observator străin la 5 decembrie 1686, românii „dacă au interes ca necredincioşii (turcii – n.n.) să fie nimiciţi [...] ei sunt încă şi mai interesaţi în fond ca puterea otomană să nu fie doborâtă, fiindcă atunci a lor ar fi curând stinsă de împărat sau de regele Poloniei"[23].

Temerile faţă de adevăratele intenţii ale exponenţilor „cruciadei" au fost confirmate de anexarea Transilvaniei – înfăptuită prin ameninţări, presiuni şi violenţe – de către Imperiul habsburgic: devenea limpede că „aliaţii" creştini nu acceptau neatârnarea ţărilor române. În aceste condiţii, atât de dificile, în gândirea politică românească s-a cristalizat un adevărat program politic ale cărui principale obiective erau independenţa politică, integritatea teritorială şi domnia

Fig. 4 Constantin Mavrocordat copil, detaliu din tabloul votiv din fresca de la biserica mănăstirii Stavropoleos din Bucureşti (foto Sergiu Iosipescu).

ereditară, ca mijloc de consolidare internă[24]. Exponenții cei mai fermi ai acestui program au fost domnul Munteniei, Șerban Cantacuzino (1678–1688), și cel din Moldova, Dimitrie Cantemir (1710–1711); în forme moderate și preocupat să păstreze echilibrul între Viena și Moscova și să fie acoperit față de Poartă succesorul lui Șerban Cantacuzino, Constantin Brâncoveanu (1688–1714), a desfășurat o politică inspirată – în fond – de aceleași obiective.

Pentru Poarta otomană evenimentele de la Hotin din 1673 se repetau în forme mult mai ample, agravate de prezența imperialilor în Transilvania, de energia militară regăsită a Poloniei și de cele dintâi manifestări ale politicii sud-est europene ale Rusiei. Atunci, în 1673, factorii politici ai Imperiului otoman – în imposibilitate de a institui un regim de pașalâc pentru a nu provoca o reacție militară a țărilor române de felul celei conduse de Mihai Viteazul – au recurs, cum s-a arătat, la un prim experiment fanariot mai lung în Moldova, mai scurt în Muntenia. Domnii străini apăreau Porții mai vrednici de încredere decât cei pământeni, care, oricât de fideli i-ar fi fost[25], nu se puteau sustrage marelui și puternicului curent autohton de ieșire de sub dominația otomană. Evenimentul ce a decis Poarta să reînnoiască experiența din 1673 au fost negocierile secrete ale domnului Moldovei, Mihai Racoviță, cu Petru cel Mare, care, victorios la Poltava (1709) asupra armatei suedeze conduse de regele Carol al XII-lea, apărea ca unul din factorii decisivi în noua configurație politico-strategică din Europa central-răsăriteană și de sud-est. Ceea ce se cuvine amintit este că la mazilirea lui Mihai Racoviță, desfășurată în condiții destinate să-i înspăimânte pe localnici, a existat la Iași teama, înregistrată de I. Neculce, că țara ar putea deveni un pașalâc[26]. Panica

boierilor s-a dovedit neîntemeiată, însă în locul paşei a venit ca domn Nicolae Mavrocordat.

Originară din insula Chios, familia Mavrocordaţilor s-a înălţat în sfera de putere a împărăţiei turceşti prin Alexandru Mavrocordat, numit şi „Exaporitul" (consilier secret). Începutul strălucitei sale cariere l-a constituit postul – obţinut în 1671 – de secretar al lui Panayotis Nikusios – probabil el însuşi originar din insula Chios –, ajuns primul creştin şi, în urma stabilirii lui în cartierul Fanar al capitalei otomane, primul fanariot care a dobândit însemnata funcţie de mare dragoman[27]. Tânărul Alexandru avea o solidă pregătire în domeniul medicinii şi filosofiei, care i-a asigurat o catedră la Academia Patriarhiei de Constantinopol. Devenit în 1673 mare dragoman – în urma morţii patronului său – Alexandru Mavrocordat începe o mare carieră diplomatică al cărei apogeu l-a constituit negocierea Păcii de la Carlowitz (1699). În cursul tratativelor, Polonia reclamase stăpânirea asupra Moldovei. Răspunsul negativ al delegaţiei otomane s-a întemeiat pe statutul special al Moldovei, câştigat prin rezistenţa ei îndelungată. „Leşii încă ceré tare Ţara Moldovei – informează Ion Neculce –, dar turcii au răspunsu pentru Ţara Moldovei că Ţara Moldovei nu pot să o de, să le fie lor podani (supuşi – n.n.), că este volnică (liberă – n.n.), că turcilor îi închinată, nu-i luată cu sabia"[28].

Statutul de autonomie al Moldovei a fost reconfirmat şi prin interdicţia extinderii stăpânirii directe otomane asupra teritoriului ei. Abandonarea de către turci a Cameniţei a pus capăt străbaterilor – atât de oneroase – ale teritoriului moldovean de către detaşamentele otomane trimise spre pază sau de convoaiele de aprovizionare. În sfârşit, garnizoanele polone cuibărite în mănăstiri sau cetăţi au părăsit ţara. În ochii multora dintre contemporani Alexandru Mavrocordat a

apărut drept principalul negociator – din partea Porții – a acestei păci, și Nicolae Costin, care avea să ocupe dregătorii în domnia lui Nicolae Mavrocordat, atribuie – evident interesat – Exaporitului o faimă continentală: „adaosu-și-au mare veste și laudă, vei zice la toată Europa, acest Alexandru Mavrocordat pre carele nu-l vor uita curând veacurile viitoare"[29]. Marele dragoman s-a bucurat de renumele unui om de mare cultură și opera sa – scrieri de istorie, filosofie, teologie, retorică, gramatică etc. – dezvăluie o mare varietate de preocupări. El a pus bazele unei biblioteci a familiei, sortită – cum se va vedea – unei celebrități tot atât de mari ca și a fondatorului ei. Marea sa experiență de viață a făcut din Exaporit un pragmatic, a cărui conduită s-a întemeiat pe perceperea realității asociată cu prudența: „Nu ne făurim o regulă de comportare desprinsă de contingențele corporale și materiale; noi ținem seama de corp și de materie"[30], principiu care l-a încorporat și în învățăturile date copiilor săi.

Fiul lui, Nicolae, a urmat o carieră similară cu a tatălui său, ajungând și el mare dragoman al Porții. Instruit – primise acasă o solidă și variată învățătură – și inteligent, tânărul fanariot era sortit să facă un pas înainte – față de părintele său – în ierarhia otomană. În momentul mazilirii lui Mihai Racoviță, i se încredințează domnia Moldovei. Înscăunarea sa nu este lipsită de unele analogii cu cea a „primului fanariot" (ne amintim că termenul este folosit de Athanasie Comnen Ipsilanti), Dumitraşco Cantacuzino: și în 1673 și în 1709 numirea unui fanariot a avut loc într-un moment când Poarta otomană și-a crezut amenințată dominația asupra Moldovei prin colaborarea militară a lui Ștefan Petriceicu cu Polonia (1673) și prin negocierile secrete ale lui Mihai Racoviță cu Rusia (1709).

Potrivit cronicii lui Neculce, desemnarea lui Nicolae Mavrocordat ca domn ar fi fost consecința refuzului lui Antioh Cantemir de a da cele 300 de pungi cerute de marele vizir pentru a-i da din nou domnia (convins că nu are nici un rival serios, Antioh oferise doar 160 de pungi). Contrariat, marele vizir s-ar fi adresat – potrivit cronicarului – lui Nicolae Mavrocordat cu următoarele cuvinte: „Iată că tu ești tărdziman (dragoman – n.n.), slugă împărătească, credincios, și-ți dau ție domnia fără nice un ban"[31]. Atitudine de o logică cel puțin ciudată și care ar rememora situația lui Dumitraşo Cantacuzino – căruia, reamintim, Poarta nu numai că nu i-a luat obișnuitele sume de bani la învestire, dar i-a achitat și toate datoriile – dacă același Neculce nu ar adăuga de îndată că, după câteva zile, generozitatea marelui vizir s-a spulberat și noul domn a fost obligat să achite 800 de pungi, cifră desigur exagerată. Informația cronicarului despre condițiile înscăunării lui Nicolae Mavrocordat lasă impresia unei numiri rezultate din circumstanțe întâmplătoare (refuzul lui Antioh Cantemir); în realitate – așa cum s-a remarcat – rațiuni politice mult mai adânci au determinat decizia marelui vizir[32]: acum, când în urma Păcii de la Carlowitz, Imperiul habsburgic se învecina de-a lungul Carpaților cu cele două țări române aflate sub suzeranitatea Imperiului otoman și, când după victoria de la Poltava, Rusia se manifesta ca o mare putere în Europa central-răsăriteană, Poarta făcea apel la serviciile cuiva, de care avea toate temeiurile să nu se îndoiască. Noul domn prezenta toate acele atribute voite de Poartă în 1673 a caracteriza pe un domn al Moldovei: grec, cu familia la Istanbul și fără pregătire militară[33]. Nicolae Mavrocordat corespundea acestui „portret-robot" socio-politic, iar politica lui internă avea să dovedească în chip limpede că Moldova și, în curând, Muntenia intrau într-o altă

fază a istoriei lor, prin introducerea unui nou sistem de guvernământ.

Aproape totul, în întâia domnie moldoveană a lui Nicolae Mavrocordat, poartă pecetea ineditului. Domnul, neştiutor al limbii ţării, se întreţine prin interpret cu sfetnicii şi cu supuşii săi. Încă de la cei dintâi paşi pe pământul Moldovei, el declanşează o puternică agitaţie, poruncind să se restituie banii încasaţi din dările percepute de fostul domn Mihai Racoviţă. Cronica lui Neculce reconstituie propagarea undei de frământare printre ţărani pe măsură ce noul domn se apropie de capitala ţării. Aflând de ordinul domnesc, ţăranii reclamă zlotaşilor – boierii însărcinaţi cu strângerea dărilor – înapoierea imediată a banilor luaţi în vremea lui Racoviţă: „cum au purces Neculaiu-vodă din Gălaţi, s-au şi rădicat toată ţărănimea Ţărâi de Gios cu jalobă asupra zlotaşilor, în Tecuci, în Bârlad, în Vaslui, în Schinteia. Pe la toate conaceli, tot Divanuri (judecăţi – n.n.) de zlotaşi era cu mojâcii. Şi zlotaşii, ca vai de capeteli lor, îmbla şipurindu-să (strecurându-se – n.n.) şi rugându-să mojâcilor, şi-ndatorindu să, şi-ntorcând mojâcilor. Şi le făce şi zapis, să-l mai aştepte, şi mojâcii nu priimie. Iară după ce-au sosit (N. Mavrocordat – n.n.) în Ieşi, rădicatu-s-au tot târgul asupra zlotaşilor, de nu pute răzbi pe uliţe de năred de oameni, după cumu-i rândul prostimei. Şi zlotaşii apucaseră de dedesă mulţi bani la visterie şi n-ave de unde întoarce mojâcilor. Ce i-au bătut Neculai-vodă cu buzduganul şi i-au închis în temniţi cu tălhării, păn' ş-au vândut ce-u avut tot ş-au plătit ţăranilor păn' la un ban. Deci mojâcii, vădzând acea voie, aşe s-au dârjitu şi s-au însămeţit în toată ţara"[34].

Spectacolul oferit de capitala Moldovei era, desigur, insolit: ţăranii, încurajaţi să-şi ceară banii luaţi de boierii-încasatori, iar aceştia din urmă bătuţi şi închişi. Umilirea

boierimii nu era însă decât la început. Abia numiți în divan (sfatul domnesc), Ioan Sturza și Ilie Catargi sunt destituiți și arestați fără nici o explicație. Alți doi boieri, Gavril Costachi și Ioniță Neniul Rață, vinovați de maltratarea unui grec, sunt supuși – supremă umilință! – pedepsei corporale: „Deci i-au pus la scară, de i-au bătut câte cu doo sute de toiege la cur!"[35].

Stilul de guvernare era și el deosebit de al predecesorilor pământeni. Încă de la ceremonia de înscăunare – la Iași – cei prezenți fuseseră surprinși să audă în beratul imperial de numire „multe cuvinte neobicinuite: că scria împăratul (sultanul – n.n.) pentru Nicolae vodă, că este slugă dreaptă din părinți... și alte laude"[36], ceea ce conferea, desigur, noului numit o deosebită autoritate, de care, cum s-a văzut, nu a întârziat să facă uz. Distant cu boierii, cu care discuta rareori și atunci, potrivit lui Neculce, doar „doo, trei cuvinte", el apărea acestora „nu ca un domn, ce ca un leu asupra tuturor"[37]. În realitate, Nicolae Mavrocordat, hotărât să submineze puterea boierimii – principalul factor politic al țării, atrasă, în chip firesc, de perspectiva emancipării de sub suzeranitatea Porții – voia să instituie o cârmuire autoritară, în spiritul concepției monarhiei absolute. Este ceea ce Neculce – cu remarcabilă intuiție – exprimă în limbajul lui simplu: „Vre să stăpânească Moldova ca Poarta turcească, cu mărire mare"[38].

Nicolae Muste, care este vădit ostil domnului fanariot[39], afirmă chiar că solicitudinea arătată de Nicolae Mavrocordat țăranilor, era dictată de dorința de a înjosi pe boieri: „țăranilor au fost dat voie de să rădicau cu pâră asupra boierilor, de nici îi băga în samă. În divan, suduiau mojâcii pre boieri, și cum eșiau la divan de se jăluia un țăran pre un boier, îndată da pre boier în mâna țăranului, fără de nici o judecată sau dreptate. Care de ar fi făcut aceasta cu vreo dreptate, iată că s-ar cădea

a-l lăuda şi a-l numi drept giudecătoriu, neveghind nimărui voie (nepărtinind – n.n.), arătând dreptate tuturor cum se cade ca unui domn; dar aceasta o făcea el, numai tot ca să defaime şi să ruşineze neamul boieresc, mirându-se (întrebându-se – n.n.) ce ar mai face să mai îngrozească pe boieri"[40].

Este de netăgăduit că „demofilia" domnului fanariot avea raţiuni politice – în concepţia lui, ea trebuia să constituie un mijloc de presiune asupra boierimii şi de erodare a autorităţii ei. Mai mult însă decât această funcţie, ţărănimea se afla în centrul preocupărilor domniei, ca masă de contribuabili, ca principala sursă de venit a ţării, prin numeroasele dări plătite vistieriei. În Imperiul otoman, grija faţă de ţăranul contribuabil, faţă – mai exact – de capacitatea sa fiscală se manifestase statornic şi sfârşise prin a deveni tradiţională. A nu asupri „sărmana raia" – adică populaţia contribuabilă* – era un principiu de bază pe care Poarta îl reamintea cât de des domnilor de la Iaşi şi Bucureşti. Subliniind această constantă a practicilor administrative otomane, este necesar să se adauge imediat că protecţia „sărmanei raiele" urmărea păstrarea ei pentru stoarcerile fiscului otoman. Ceea ce dorea Poarta era ca supuşii ei să fie cât mai numeroşi, cât mai stabili şi cât mai solvabili pentru ca haznaua imperială să poată percepe venituri cât mai mari. În ipostaza de contribuabil, ţăranul se afla în paradoxala situaţie de a fi ocrotit de abuzurile stăpânilor de moşii, dregătorilor locali etc., pentru a putea fi mai eficace exploatat prin fiscalitate. În aceste condiţii conservarea şi, dacă se putea, sporirea – prin colonizări, încurajarea imigrării etc. –

* Raia (reâyâ) = 1) supuşi ai statului otoman, obligaţi la plata dărilor (la început indiferent de confesiune, apoi numai creştini); 2) teritoriile româneşti din jurul cetăţilor Giurgiu, Turnu, Brăila şi altele aflate sub administraţia directă otomană (V Veliman, *Relaţiile*, p. 774)

a potențialului demofiscal al țării a devenit obiectivul principal al oricărui conducător regional din Imperiul otoman sau aflat sub suzeranitatea sa. Efortul de a avea cât mai mulți contribuabili a generat o adevărată luptă pentru creșterea masei impozabile, manifestată prin raptul de oameni.

Numit domn al Moldovei, Nicolae Mavrocordat a fost preocupat, în primul rând, de consolidarea capacității demofiscale a țării, fără de care împlinirea poruncilor Porții privind obligații pecuniare și livrări de cereale, animale și materiale nu ar fi fost cu putință.

Perceperea regulată a dărilor depindea, în esență, de doi factori: a) numărul contribuabililor și b) stabilitatea lor. Principalul mijloc de a se sustrage fiscalității excesive – s-ar putea spune cea mai eficace armă împotriva ei – era, pentru contribuabil, evaziunea prin fugă. Țăranii se strămutau cel mai adesea pe alte moșii ai căror stăpâni erau bucuroși să-i găzduiască pentru a spori, pe această cale, brațele de muncă necesare cultivării pământului; alteori, ei se refugiau chiar peste hotar, mai ales în sudul Dunării, unde autoritățile otomane interesate ele însele în creșterea numărului de contribuabili, erau gata să-i primească. Așa cum se va vedea, pe larg, mai jos, principala cauză a fugii țăranilor era, în primul rând, absența oricărei reglementări a strângerii dărilor. În funcție de nevoile Porții și ale domniei, se instituiau, pe lângă dările obișnuite, altele noi, ceea ce ținea pe contribuabilul de rând, țăranul – a cărei situație economică era atât de precară, – într-o permanentă nesiguranță. A ști cât și, mai ales, când era de plătit, acesta a fost principalul deziderat al contribuabilului.

Pentru a răspunde acestui deziderat, de satisfacerea căruia depindea stabilitatea și numărul contribuabililor, domnii Moldovei și Țării Românești, Antioh Cantemir și, respectiv, Constantin Brâncoveanu au reformat – într-un paralelism ce

grăieşte de la sine pentru similitudinea situaţiilor cu care erau confruntaţi şi a soluţiilor date – sistemul fiscal[41]. Principiul reformei fiscale a fost în ambele ţări acelaşi: generalizarea ruptei. În practicile fiscale ale Munteniei şi Moldovei, rupta (sau ruptoarea)* era o înţelegere între vistierie şi un contribuabil prin care se stabilea, în locul numeroaselor obligaţii fiscale, o dare unică cu un cuantum fix şi cu termene de plată precise. Diverse categorii ale populaţiei, de pildă coloniştii, ţăranii fugiţi care se reîntorceau în ţară, grupuri socio-profesionale etc. beneficiau de acest regim de privilegiu, în raport cu masa contribuabililor. Antioh Cantemir şi Constantin Brâncoveanu, confruntaţi cu dislocările de populaţie şi cu împuţinarea numărului de birnici ca urmare a incursiunilor militare din timpul războiului Porţii cu Polonia şi cu Imperiul habsburgic, au încercat să valorifice condiţiile create prin încheierea păcii de la Carlowitz (1699) pentru a reface potenţialul demofiscal al ţărilor lor. În 1700, în Moldova şi, în anul următor, în Ţara Românească a fost organizat sistemul fiscal prin instituirea unei singure dări ce urma a fi achitată la patru termene (sferturi)[42]. Succesul reformei depindea, la rândul ei, de doi factori: evidenţa strictă a numărului de contribuabili şi stabilitatea exigenţelor materiale, băneşti în primul rând, ale Porţii. Dacă în privinţa evaluării corecte a masei impozabile, strădaniile domniei ar fi putut da, în cele din urmă, rezultate satisfăcătoare, cererile Porţii nu puteau fi reglementate şi, deci, prevăzute şi ca atare luate în calcul. Reforma fiscală a eşuat de fiecare dată din cauza obligaţiei de a satisface exigenţele neaşteptate ale Porţii.

Am stăruit asupra măsurilor fiscale ale lui Antioh Cantemir şi Constantin Brâncoveanu pentru a releva continuitatea între

---

* În vechea limbă românească, *a rupe* avea şi sensul de a se învoi, de unde expresia „a rupe preţul" = a cădea la învoială după o îndelungată tocmeală.

reforma fiscală a domnilor pământeni şi cea a lui Nicolae Mavrocordat ca şi – aşa cum se va vedea – a fiului său, Constantin. Termenii în care Neculce relatează măsurile fiscale ale domnului fanariot sunt similari cu cei folosiţi pentru reforma lui Antioh Cantemir: „Iară ţărâi, prostimei, vre să le arete milă şi dreptate şi vre să le ţie de parte. *Scosesă rumta cu pecetluuturi roşii, să de de 4 ori într-un an (s.n.)*"[43]. Cronicarul stăruie asupra faptului că suma fixată era însă prea mare încât repartiţia ei pe sate s-a făcut cu dificultate.

La încheierea primului an de domnie, Nicolae Mavrocordat a convocat o adunare a boierimii, în cadrul căreia a prezentat ceea ce astăzi se cheamă bugetul ţării, adică veniturile şi cheltuielile, deficitul fiind acoperit din caseta particulară a domnului. Darea de seamă asupra finanţelor Moldovei a fost repetată – într-o adunare la care participă de astă dată şi clerul înalt, precum şi patriarhul Ierusalimului – şi la sfârşitul celui de al doilea an de domnie. Aşa cum remarcă N. Ioarga, „E sigur că până atunci în nici o ţară din Europa nu se îndrăznise a aduce înaintea celor îndrituiţi ceea ce am putea numi un buget devenit astfel public"[44].

Politica lui Nicolae Mavrocordat – autoritară şi reformatoare – a fost întreruptă de mazilirea lui. Scoaterea din domnie nu fusese determinată de îndoiala Porţii faţă de fidelitatea lui, ci de schimbările survenite pe plan internaţional. Un război ruso-turc devenise iminent şi, în aceste condiţii, strânsele relaţii ale lui Constantin Brâncoveanu cu Moscova care, deşi secrete, erau cunoscute Porţii, provocau temerile factorilor politici şi militari ai Imperiului otoman. Hanul Crimeii a sfătuit pe sultan să preîntâmpine o defecţiune a domnului român în timpul viitoarelor ostilităţi prin înlăturarea şi prinderea lui. El l-a recomandat pentru această misiune pe Dimitrie Cantemir. „Că Neculai-vodă – relatează Neculce spusele hanului – care-i acmu

în Moldova, îi grec şi n-a pute să facă această slujbă. Nici mie nu mi-e drag să slujesc cu grecii"[45]. Deci temerea că Nicolae Mavrocordat nu va beneficia de concursul boierilor la îndeplinirea misiunii ce i-ar fi fost încredinţată de Poartă – prinderea lui Brâncoveanu – şi antipatia hanului faţă de greci au făcut pe sultan să comită greşeala – din punctul de vedere al intereselor turceşti – de a se lipsi de serviciile unui slujitor credincios şi de a da domnia lui Dimitrie Cantemir, care avea să ridice steagul luptei de eliberare naţională, scurt timp după luarea domniei.

Pentru Poartă, Nicolae Mavrocordat rămânea „omul crizelor". După defecţiunea lui Dimitrie Cantemir, Poarta s-a grăbit să-şi rectifice greşeala – repetăm, din perspectiva propriilor interese – şi l-a readus în domnie pe Nicolae Mavrocordat. Întocmai cum după marele război antiotoman al ţărilor române de la sfârşitul secolului al XVI-lea, Poarta adoptase, în cele din urmă, formula reconcilierii cu boierimea – întrupată în Radu Mihnea[46] –, tot astfel după defecţiunea lui Dimitrie Cantemir, în dorinţa de a recâştiga boierimea şi, în general ţara, ea a adoptat o atitudine conciliantă, exprimată prin „schimbarea la faţă" a lui Nicolae Mavrocordat pe care Neculce o înregistrează, fără a-i sesiza însă până la capăt raţiunile politice: „Atunce Neculai-vodă îş lăsasă firea cea simaţă, cum era în domnia dintâi. Ce multu să mai lăsasă şi trăie bine cu boieriu, în dragoste, că era boieri fugiţi, unii în Ţara Ungurească, alţii în Ţara Leşască, alţii la Moscu, şi cu dânşii şi din prostime mulţi duşi, şi ave grijă că pentru numele lui cel straşnic n-or mai veni. Deci arăta către toţi blândeţe şi milă"[47]. Această ciudată modificare în conduita domnului – care de astă dată inaugura în Moldova pentru mai bine de un secol regimul fanariot – fusese determinată de formula politică la care se oprise Poarta pentru a-şi asigura controlul asupra acestui principat

Fig. 5 Constantin vodă Mavrocordat, detaliu din fresca paraclisului de la Văcăreşti, distrus în 1986.

românesc. Convinsă, acum, după noua experiență cu Dimitrie Cantemir, că domnii pământeni se integrau luptei de eliberare națională, și incapabilă să recurgă la regimul administrației directe de teama unei reacții a românilor moldoveni și munteni, Poarta a reluat experimentul din 1673, care, de astă dată, avea să fie realizat sistematic, de-a lungul unei epoci de peste un veac.

Țara Românească avea să cunoască, la câțiva ani de Moldova, aceeași formulă politico-administrativă. Cel care a inaugurat regimul fanariot în scaunul de domnie de la București a fost tot Nicolae Mavrocordat și împrejurările luării domniei sunt foarte apropiate de cele de la Iași din 1709. Atunci – cum s-a văzut – negocierile secrete ale lui Mihai Racoviță alarmaseră Poarta; acum, în preajma unei noi confruntări militare cu Imperiul habsburgic, ea avea nevoie în Muntenia de un domn care să-i slujească eficace interesele. După un Brâncoveanu, angajat – ca și Mihai Racoviță, dar într-o mult mai mare măsură – în tratative cu dușmanii Imperiului otoman – imperialii și rușii – și un tânăr inexperimentat ca Ștefan Cantacuzino, tutelat de un unchi, stolnicul Constantin Cantacuzino, care, în ciuda declarațiilor sale de credință față de turci[48], rămânea nesigur, Poarta s-a decis la aplicarea aceleiași formule pe care o considera acum ca cea mai potrivită pentru asigurarea controlului ei asupra spațiului românesc dintre Carpați și Dunăre.

În absența unei cronici muntene de felul celei a lui Neculce, care să înfățișeze și amănunțit și mai aproape de adevăr domnia munteană a lui Nicolae Mavrocordat, sântem constrânși să folosim relatări ale unor simpatizanți (Mitrofan Gregoras), sau, de-a dreptul, clienți ai domnului (Radu Popescu), impregnate de spirit partizan.

Deşi lipsite de obiectivitate, ele oferă suficiente date relevante pentru ostilitatea cu care fanariotul a fost întâmpinat în cercurile boierimii din Muntenia. „Boierii l-au urât – scrie Mitrofan Gregoras – atât pentru necontenitele dări şi încasări de bani, cât şi din cauza că punea pe cei cu mari boierii în boieri mai mici şi dimpotrivă"[49].

Tensiunea dintre domn şi boieri a fost sporită de execuţia de către turci a doi mari boieri rude ale fostului domn Ştefan Cantacuzino; conflictul deschis avea să fie adus de izbucnirea ostilităţilor între turci şi imperiali. Iniţiativa domnului de a sprijini militar pe turci a declanşat încercarea de forţă între Nicolae Mavrocordat şi boieri. Indus în eroare asupra mişcării trupelor imperiale, domnul se refugiază la Rusciuk, unde află curând că fusese victima unei mistificări; se reîntoarce la Bucureşti „ca o heară sălbatică" (expresia aparţine *Anonimului brâncovenesc*)[50] şi face să cadă capetele câtorva boieri, grăbiţi să înalţe un domn pământean, iar pe mitropolitul Antim Ivireanul, vestitul cărturar, l-a înlăturat din scaun, sortindu-l şi pe el morţii. Reacţia atât de crudă a lui Nicolae Mavrocordat a sporit ostilitatea supuşilor şi, în primul rând, a boierimii. Printr-o rapidă acţiune combinată a grupării boiereşti potrivnice domnului şi a unui detaşament al forţelor imperiale, Nicolae Mavrocordat a fost prins în Bucureşti (25 noiembrie 1716) şi dus în captivitate la Sibiu, unde a rămas până la terminarea războiului prin Pacea de la Passarowitz. În acest răstimp, Muntenia a fost cârmuită de fratele lui Nicolae, Ioan Mavrocordat.

Revenit în scaunul de la Bucureşti, în primăvara anului 1719, Nicolae Mavrocordat a beneficiat de noile condiţii de pace, care i-au permis să înregistreze recordul celei mai lungi domnii din epoca fanariotă: peste 11 ani[51]. Cea dintâi grijă a domnului a fost, desigur, restabilirea capacităţii demofiscale a

țării, grav afectată de război. Remediul principal – precedat de scutiri și alte înlesniri la plata dărilor – a fost cel știut ca dând rezultate rapide: reforma fiscală. Promulgată în 1723, reforma relua vechile principii ale dării unice, plătibile în patru rate, adică generalizarea ruptorii. „Socotit-au măria sa – scrie Radu Popescu, bucuros să-și elogieze patronul – de s-au făcut ruptori în toată țara pe satele de bir, ca să dea de patru ori într-un an. Și trimițând în toate județele boiari mari cu jurământ ca să facă dreptate, dându-le și ponturi scrise, cum și în ce chip să lucreze. Cărei boiarii mergând au cercat oamenii dupe în sate câți sunt și ce putere au și așa, după numărul oamenilor și după puterea lor, li s-au dat ruptoare după puterea lor"[52]. Efectele reformei s-au putut constata rapid și lesne: chiar dacă am pune la îndoială afirmațiile lui Radu Popescu – lipsit de orice spirit critic când e vorba de Nicolae Mavrocordat –, potrivit cărora țăranii „s-au dus toți odihniți pe la casele lor mulțemind domnului de acest așezământ bun"[53], există un indiciu de netăgăduit al eficacității măsurilor domnești: încasatorii de dări din sudul Dunării constată cu nemulțumire că locuitorii din Muntenia care se refugiaseră din cauza războiului se reîntorc acum la vetrele lor[54].

Sistemul fiscal întemeiat pe cislă, adică pe fixarea dării pe sat, repartiția sumei (sau „îmbrăcarea" ei) pe indivizi fiind făcută de bătrânii comunității rurale potrivit puterii fiscale a fiecăruia favoriza tăinuirea contribuabililor fugiți: cu cât erau mai mulți fugari tăinuiți într-un sat, cu atât mai mare era numărul celor care plăteau astfel că suma repartizată fiecăruia era mai mică. Nicolae Mavrocordat a fost și el confruntat cu aspectul negativ al propriului sistem fiscal – instabilitatea contribuabililor –, dar a ezitat să recurgă la impunerea individuală (pecetluiturile)[55]. Cântărind, în cele din urmă, avantajele și dezavantajele fiecărui sistem și în urma stăruințelor repetate ale boierimii, îngrijorate de mobilitatea

țăranilor de pe domeniile ei, domnul a hotărât că, pentru a curma strămutarea contribuabililor, era necesară introducerea pecetluiturilor[56]. Panegiristul domnului – Radu Popescu – se grăbește să adauge că nu era vorba de „niscave pecetluituri de sume grele, ci pe ușor, după putința și treapta fieștecăruia pe dreptate", ceea ce ar fi permis strângerea haraciului cu „lesnire și cu liniște"[57]. Chiar dacă imaginea acestor raporturi între fisc și contribuabil va fi fost creată de dorința cronicarului de a pune într-o lumină cât mai favorabilă pe patronul său, ceea ce se cuvine reținut este străduința domnului de a asigura atât prin sistemul perceperii, cât și prin cuantumul impunerii stabilitatea contribuabililor. Este ceea ce politica de reformă a fanarioților va urmări cu o statornică prioritate.

Întocmai ca și în Moldova, pentru a se pune la adăpost de pâri la Poartă că ar fi împovărat pe contribuabili și pentru a-și reconcilia boierimea – adoptând, la fel ca în cea de a doua domnie moldoveană, o politică de colaborare cu boierii, după ce, în prima domnie, îi îndepărtase prin asprime – domnul prezintă situația finanțelor țării în fața unei adunări care reunea pe mitropolit, episcopi, egumeni, marii boieri și boieri de categoria a doua.

De-a lungul întregii sale domnii, Nicolae Mavrocordat a rămas fidel politicii sale de slujire a Porții, oricare vor fi fost adevăratele sale simțăminte față de împărăția turcească[58]. Atât la Iași, cât și la București el a luat măsuri al căror obiectiv final era crearea condițiilor celor mai prielnice pentru funcționarea mecanismului de exploatare a Moldovei și Munteniei în folosul Porții. Această politică nu a făcut însă din domnul fanariot un instrument docil în mâinile meghistanilor Porții, folosit pentru a stoarce bogățiile celor două țări române. Din momentul înălțării sale în scaunul de domnie de la Iași și București, Nicolae Mavrocordat s-a străduit să se integreze tradiției politice românești și să înlăture imaginea unui venetic.

În cronica lui Radu Popescu se dă spița genealogică a domnului pentru a se dovedi – ceea ce era adevărat – că pe linia maternă numără între înaintașii săi pe Alexandru cel Bun, domnul Moldovei (Radu Popescu, în titlul capitolului despre prima domnie munteană a lui Nicolae Mavrocordat, precizează că domnul „să trage din Alexandru vodă cel Bun")[59].

Atât la Iași, cât și la București domnul s-a preocupat ca domnia lui să facă obiectul unei cronici, ce urma să fie integrată în Moldova în cuprinsul unui vast corp de cronici încredințat succesiv lui Nicolae Costin și Axinte Uricarul. În Țara Românească, cum s-a arătat, relatarea domniei este făcută de Radu Popescu în continuarea marelui letopiseț care înfățișează istoria țării de la „descălecat"[60].

Nicolae Mavrocordat a deschis, desigur, așa-numitul secol fanariot (1711–1821), dar el nu poate fi privit ca un pripășit în domniile românești. Fanariot, având din plin conștiința lumii grecești din care venea, dar hotărât, de îndată ce a îmbrăcat caftanul domnesc, să se integreze țărilor pe care le cârmuia, stăruind asupra descendenței lui dintr-unul din cei mai mari voievozi români – Alexandru cel Bun. Desigur că în grija lui pentru populația țării au cântărit – cum s-a arătat – preocupările fiscale, dar turcii înșiși subliniau că domnul își apăra supușii („te pui tare pentru raià"), iar când Poarta, în 1715 a smuls iarăși o parte din trupul Moldovei, înființând raiaua Hotinului, domnul imploră cu lacrimi pe turci să cruțe pământul țării[61]. În Muntenia, el a înălțat, în marginea Bucureștiului, marea mănăstire Văcărești (unde și-a adăpostit și valoroasa-i bibliotecă, devenită vestită), construcție grandioasă putând rivaliza cu monumentele epocii brâncovenești. Aici a fost îngropat când, la 14 septembrie 1730, muri răpus de ciumă.

CAPITOLUL II

La şcoala puterii: primele domnii ale lui Constantin Mavrocordat

„Constantin bei sau Constantin voievod, căci astfel este numele domnitorului, este de statură obişnuită, oarecum slab, cu barbă neagră şi puţin saşiu, asemănându-se cu totul lui beizade Iancul (fratele lui Constantin – n.n.), care este de statură mai mică şi mai saşiu decât Constantin voievod. Acest domn este, pe de altă parte, foarte erudit, petrecându-şi toate orele libere din zi şi o mare parte din noapte în lectură continuă, iubitor de literaţi, determinându-i să vină la el cu mari salarii; el posedă mai multe limbi: greaca vulgară, greaca literară, turca, latina, italiana, franceza, moldoveana şi valaha, acestea din urmă fiind de fapt, una şi aceeaşi limbă. Pe de altă parte, el este puţin ciudat, iubitor de noutăţi şi nerăbdător în rezolvarea chestiunilor lui şi în anumite momente nu este lipsit de mânie şi de extravaganţă. Depăşeşte cu puţin vârsta de 30 de ani şi a fost numit domn la 18 ani, atât este de mare reputaţia familiei Mavrocordat pe lângă turci, încât, în pofida vârstei lui, după moartea tatălui a fost învestit cu principatul"[1]. Portretul lui

Constantin Mavrocordat reprodus mai sus aparține unui tânăr geograf grec, M. A. Katsaitis, venit la Iași pentru a „candida" la funcția de istoric oficial al domnului fanariot[2] și imaginea lui Constantin Mavrocordat – astfel cum ea se desprinde din acest text – pare a fi cea mai apropiată de cea reală, întrucât nu este vorba de o cronică – precum cea a lui Petru Depasta – menită să-l flateze pe domn, ci de un jurnal de călătorie, de al cărui conținut domnul nu avea să ia cunoștință cel puțin în viitorul apropiat (în fapt, el a fost descoperit în hârtiile lui Katsaitis, mult timp după moartea lui de marele neoelenist Emile Legrand). Constantin Mavrocordat a fost, incontestabil, un spirit viu, avid de cultură, receptiv la nou, decis să reformeze, dar impulsiv, lipsit de răbdare, doritor parcă să vadă construcția înainte de a-i fi așezat temelia. Înainte de toate însă, Constantin Mavrocordat a fost omul timpului său, adică a unei epoci de tranziție – cea de la feudalism la capitalism –, asociind în personalitatea sa – cum se va vedea îndată – tradiționalismul medieval cu spiritul modern de inovație.

Cariera lui politică a început – așa cum subliniază și Katsaitis – din adolescență. La moartea tatălui său, foarte tânărul Constantin este ales domn de boieri strânși într-o mare adunare. Faptul apărea acum ca reînvierea unui vechi obicei, căci după Constantin Brâncoveanu ceilalți domni fuseseră numiți de Poartă (Ștefan Cantacuzino, Nicolae Mavrocordat, Ioan Mavrocordat). Cronicarul Athanasie Comnen Ipsilanti, consemnând actul alegerii, observă că „s-a păzit încă alegerea domnului de către boierii de țară" pentru „ca să nu se strice dreptul țării, la alegerea domnilor"[3]. De fapt, poziția Porții față de inițiativa politică de la București nu poate fi limpede definită, în absența unor relatări exacte a surselor, dar ceea ce se poate afirma cu certitudine este că în 1730 „se dădea o luptă pentru restatornicirea unei tradiții pe

care cu un secol în urmă o crease spiritul local, național, al Țării Românești (referitoare la înscăunarea lui Matei Basarab – n.n.) și care dominase tendințele politice a vreo trei generații"[4]. Sprijinit de marea grupare a boierilor de țară – un embrion am zice de „partid național" – în rândul cărora cel mai activ era Iordache Crețulescu, Constantin Mavrocordat părea a împlini aspirațiile de regim nobiliar ale boierimii, adică o autoritate centrală, controlată de marii boieri. Turburări la Istanbul – unde sultanul Ahmed al III-lea trebui să cedeze tronul nepotului său Mahmud I – aduseseră însă anularea alegerii de la București, și domnia Țării Românești a fost dată lui Mihai Racoviță.

Constantin Mavrocordat luă drumul Constantinopolului, în timp ce gruparea boierilor de țară, folosind schimbările survenite în capitala otomană – fusese numit un nou vizir –, relua eforturile pentru readucerea în domnie a celui care apărea – pentru a relua formularea lui Iorga – drept „un candidat național"[5]. De astă dată ei fură victorioși, și Constantin Mavrocordat reveni în scaunul de domnie, abia părăsit, împărțind însă puterea cu cei cărora le-o datora. Nimic din această domnie nu amintește de autoritatea despotic exercitată de tatăl său, și Ion Neculce a surprins perfect raporturile dintre domn și boieri, care aminteau de vremurile apuse ale tentativelor, din secolul precedent, de instaurare a regimului nobiliar: „Constantin vodă, domnul muntenesc, viind în București, s-au așădzat cu bună pace de către toți boierii și le-au dat toate în mâna lor să chivernisască. Și trăie tot cu liniște, nu ca la tată-său, Neculai-vodă, ce într-alt chip, foarte cu bună îmblândzire de către domnie"[6]. Nimic, de asemenea, care să vestească în vreun fel viitoarea politică de reformă a domnului fanariot. Tânărul Constantin Mavrocordat apare drept un instrument docil în mâinile boierimii de țară, revenită la

vechile apetituri şi obişnuinţe politice de tutelare a domniei. Parcă pentru a confirma integrarea lui deplină în societatea românească pe care o cârmuia şi spera să o cârmuiască – să amintim că tatăl său voise să reediteze situaţia lui Radu Mihnea, care, ca domn al Moldovei, obţinuse domnia Ţării Româneşti pentru fiul său minor Alexandru Coconul, şi voise, ca domn muntean, să facă din Constantin unul moldovean[7] – tânărul voievod se căsători cu o fiică a unuia din marii boieri ai Moldovei, unde domnea vărul său, Grigore Ghica.

Izbânda boierilor munteni a stimulat pe omologii moldoveni să încerce o performanţă similară – instaurarea unui domn controlat de ei –, dar tentativa a eşuat în faţa energicei reacţii a lui Grigore Ghica – privit ca un fanariot desprins de rânduielile cele vechi ale ţării – domnul neezitând să recurgă la decapitarea şefului acestei grupări[8]. Domnul victorios era însă cu gândul la domnia, mult mai mănoasă, a Ţării Româneşti şi el izbuti, la capătul multor strădanii, să-şi atingă ţelul. Strămutat în Moldova, Constantin Mavrocordat îşi întâlni vărul „urzupator" la Focşani, unde discuţiile păstrară aparenţa înţelegerii[9].

La Iaşi, Constantin Mavrocordat urmă acelaşi sistem ca şi în Ţara Românească: cârmuirea fu lăsată în mâinile boierilor şi, precizarea este importantă, boierilor pământeni. Relatarea lui Ion Neculce oferă imaginea dacă nu a unei „abandonări" a puterii în beneficiul boierimii, atunci sigur a unei colaborări între cei doi termeni ai binomului puterii: domnie – mari stăpâni de pământ: „au lăsat domnul vistieria şi chevernisala ţărâi în sama boierilor, să chivernisiească ei cum or şti nevoile ţărâi, după obiceiul vechiu, cum au fost mai întâiu, nu cum era la Grigorie-vodă, să chivernisască numai Sandul Sturdze cu doi greci, ce au lăsat în sama tuturor"[10]. Comparaţia făcută de cronicarul moldovean cu predecesorul lui Constantin Mavrocordat

Fig. 6 Harta Europei de Est la 1740 (după F. W. Putzger, *Historischer Schul-Atlas*, Bielefeld und Leipzig, f.a. [1890], planșa 23).

dă la iveală un aspect specific al noii domnii: dacă Grigore Ghica limitase simțitor accesul boierimii la exercitarea puterii, conducând prin câțiva favoriți, succesorul său a recurs și în Moldova la aceeași formulă de guvernare pe care o practicase în Țara Românească, adică un regim boieresc care se camuflează sub autoritatea domnească. Constantin Mavrocordat nu era un inovator în această privință; unchiul său, Ioan Mavrocordat, atât în timpul căimăcămiei sale din Muntenia, cât și apoi în anii de domnie, colaborase – spre deosebire de fratele său Nicolae, expresie, cum s-a văzut, a unui autoritarism împins până la absolutism – cu marea boierime pământeană, care îl înconjurase pe Constantin Brâncoveanu, încât Nicolae Iorga a putut să considere anii lui de cârmuire drept o „adevărată republică a vechilor familii"[11]. Față de acest precedent și de stilul însuși de guvernare al lui Constantin Mavrocordat în Țara Românească nu mai poate fi acceptată explicația dată de Neculce, care pune atitudinea domnului pe seama vârstei sale tinere și a necunoașterii practicilor de guvernământ („rândul țării"). Cronicarul intră în contradicție cu el însuși când afirmă, câteva rânduri mai jos, așa cum s-a văzut, că această masivă participare a boierimii la exercitarea puterii era „după obiceiul vechiu".

Explicația conduitei tânărului domn este de căutat nu în lipsa lui de experiență politică, ci – credem noi – în opțiunea politică făcută. Între formula întemeiată pe duritate, folosită de Nicolae Mavrocordat în prima sa domnie moldoveană (1709–1710) și în prima sa domnie munteană (1716), și cea de conciliere ilustrată de Ioan Mavrocordat, Constantin a ales-o pe cea din urmă, care i s-a părut mai eficace (să reamintim că și tatăl său, în domniile secunde de la Iași și București, a sfârșit prin a adopta această formulă). Între o domnie *împotriva* boierimii și una de *colaborare* cu boierimea (care,

de altminteri, înțelegea că marile puteri creștine duceau și ele o politică de expansiune), preferința s-a îndreptat spre ultima, întrucât ea servea mai bine interesele Porții otomane, ai cărei reprezentanți erau – să nu se uite – domnii fanarioți.

Tot cronica lui Neculce este cea care furnizează informațiile necesare înțelegerii corecte a ceea ce ar fi fost – după cronicar – un fel de „păcat de tinerețe" al domnului. Constantin Mavrocordat ne este arătat întreținându-se zilnic, la cafea, cu membrii clasei boierești: „Și-n toate diminețile ave obicei de chema boierii di le da cafe, și nu numai celor cu boierii mari, ce și la o samă di boieri mazili (care avuseseră dregătorii – n.n.). Cari au fost boieri mari îi chema de le da cafe, le arăta politică (discuta probleme curente – n.n.) di cinste mari"[12]. Desigur, aceste procedee pot apărea ca o continuare a împărțirii voite a puterii cu boierimea. Opinia ar fi îndreptățită dacă același cronicar nu ar adăuga că, la împărțirea dreptății, deci la judecățile făcute în divanul (sfatul) domnesc, domnul „să ispite să să pui și împotriva boierilor, unde socote că giudecă strâmbu boierii"[13].

Informația este confirmată de *Cronica Ghiculeștilor*: „la judecăți se străduia mult și se nevoia ca nu cumva să greșească la judecarea vreunui sărac. Jalbele oamenilor le aduna el însuși și dacă treburile domniei nu-i îngăduiau să cerceteze în persoană pricinile, le trimitea ispravnicilor acelor ținuturi cu scrisori domnești, poruncindu-le să cerceteze acele pricini și să mulțumească cu dreptate pe săraci"[14]. Demofilia lui Constantin Mavrocordat – asupra căreia vom avea prilejul să revenim – era pornită din aceleași rațiuni fiscale ca și la alți fanarioți: abuzurile administrative și judecătorești constituiau factori de instabilitate demofiscală – un țăran apăsat și nedreptățit putea să-și părăsească satul în căutarea unor locuri mai ferite de dregătorii – abuzivi – pe care domnul voia să-i

elimine. Cum la originea acestor silnicii stăteau boierii, el nu ezita „să să puie împotrivă" pentru a asigura astfel funcționarea satisfăcătoare a mecanismului fiscal, care aducea veniturile Porții și ale domniei. Așadar, domnul nu era – așa cum s-ar fi putut înțelege din datele lui Neculce, citate până acum – simplul patron al unui regim nobiliar ce nu-și spunea numele, ci adeptul unei formule de cârmuire care asocia boierimea la deciziile domniei. Această participare avea loc la nivelul central, căci, la cel local, clientela grecească a domnului, venită de la Istanbul, făcea o concurență puternică elementelor autohtone, care, de acceptăm afirmațiile lui Neculce, alergic față de tot ceea ce venea din mediul greco-fanariot, s-ar fi văzut, practic, lipsite de orice dregătorie locală însemnată și, deci, lucrativă. Chiar dacă proporțiile acestei pătrunderi a elementului grecesc în structurile administrative ale țării au fost exagerate de cronicarul moldovean, prezența și activitatea acestei suite grecești numeroase dezvăluia limitele colaborării lui Constantin Mavrocordat cu boierimea pământeană.

Celelalte sectoare ale vieții publice nu înfățișează nimic din ceea ce avea să fie politica de reformă de mai târziu a lui Constantin Mavrocordat. Explicația este de căutat – credem – nu atât în tinerețea domnului (abia trecut de 20 de ani), cât în una din marile calamități naturale, în fața căreia societatea medievală, cu o tehnică agricolă atât de rudimentară, era cu totul neputincioasă: seceta. „Tot scumpe erau toate, căci era secetă mare de nu s-au făcut pânele (grânele – n.n.) în două pol (jumătate – n.n.) ani ce au domnit"[15], scrie o cronică mai târzie dând o imagine sintetică a primei domnii moldovene a lui Constantin Mavrocordat, astfel cum ea rămăsese în memoria colectivă[16]. Contemporan, Ion Neculce este mai explicit; el amintește că apicultura și viticultura au fost greu

lovite. „Şi moarti în viti încă era, di mure vitele, şi văcaritu pe vitele moarti lua"[17]. Epizootie sau consecinţă a secetei, scăderea şeptelului – principalul articol al comerţului extern – a afectat grav veniturile locuitorilor ţării şi a obligat domnia la o fiscalitate excesivă.

Dificultăţile întâmpinate au adus schimbări în stilul de conducere al lui Constantin Mavrocordat. Asediat – literalmente – de greutăţi şi obligaţii către Poartă, sporite de concurenţa cu Grigore Ghica pentru a recăpăta scaunul Ţării Româneşti, mai bogată şi, deci, aducătoare de venituri mai mari, domnul a renunţat treptat la practicile cu care îşi inaugurase cârmuirea în raporturile cu boierimea, şi şi-a constituit un fel de „echipă de urgenţă", a cărei principală figură era marele vistiernic – se putea altfel când veniturile erau marea problemă? – Toader Paladi. Într-o vreme de pauperizare a ţărănimii – deci a masei contribuabile – domnul a practicat o politică de orizont reformator şi a recurs la una de expediente care s-a tradus prin perceperea a două văcărituri pe an şi înmulţirea sferturilor (care, în principiu, cum le indică numele ar fi trebuit să fie patru pe an). Sub presiunea inexorabilelor îndatoriri către Poartă, Constantin Mavrocordat nu a ezitat să impună o participare mai importantă a boierimii la acoperirea cheltuielilor ţării. Dacă mănăstirile, clerul sătesc şi mazilii s-au văzut scutiţi de orice contribuţii, boierii au fost impuşi la deseatină (dare de stupi) să dea „ţărăneşte" (procedeul mai fusese utilizat şi de alţi domni!), dar domnul a revenit curând la vechiul sistem (ţăranii dădeau 22 potronici pentru zece stupi, în timp ce boierii plăteau 1 leu pentru zece stupi).

Nu avem nici un temei să ne îndoim de afirmaţia lui Ion Neculce că, în dorinţa de a câştiga bunăvoinţa Porţii otomane, Constantin Mavrocordat a oferit dregătorilor turci, aflaţi cu diverse misiuni în Moldova sau numai în trecere prin ţară,

importante daruri care depăşeau tot ceea ce oferiseră înaintaşii săi domneşti. La aceasta se adăugau marile sume cheltuite pentru a recăpăta – cum am arătat – domnia munteană. Practicile semnalate au smuls cunoscutul strigăt de deznădejde al lui Ion Neculce: „Oh, oh, oh! vai, vai, vai di ţară! Ce vremi cumplite au agiunsu şi la ce cumpănă au căzdut!". Cronicarul subliniază că instaurarea regimului fanariot a adus ţara într-o cumplită stare: „Agiuns-au osândă pe biata Moldovă, că tot le dzice că nu să mai satură di domni (aluzie la luptele între grupările boiereşti pentru a instala un domn controlat de ele – n.n.), iar acmu, de când au stătut domni străini (fanarioţi – n.n.), le agiunge, de nu li vine şi altu amaru şi mai cumplitu"[18].

Reamintirea acestor rânduri – des citate – ale cronicii lui Neculce este necesară pentru a releva aspectele contradictorii, care vor fi întâlnite de fiecare dată în domniile lui Constantin Mavrocordat, ca şi a altor domni fanarioţi, ale guvernării celui mai ilustru produs al Fanarului, ajuns să domnească peste cele două ţări române. Să spunem aici, ceea ce vom avea prilejul să repetăm de-a lungul paginilor următoare, că, mandatar al Imperiului otoman, Constantin Mavrocordat a fost preocupat, în primul rând, să satisfacă cererile patronilor săi de la Istanbul. Pentru a asigura îndeplinirea, în cele mai bune condiţii, ale cerinţelor Porţii, Constantin Mavrocordat s-a străduit să creeze un mecanism perfecţionat de obţinere a banilor, grâului, oilor, cherestelei şi altele de care Istanbulul avea atâta nevoie. Măsurile sale în vederea îndeplinirii acestor obligaţii au contribuit însă, în chip *obiectiv,* la modernizarea unei însemnate părţi a structurilor societăţii româneşti. Evident, Constantin Mavrocordat a fost un domn cu o temeinică pregătire cultural-politică şi gândul său a fost să contribuie la progresul celor două ţări româneşti peste care a

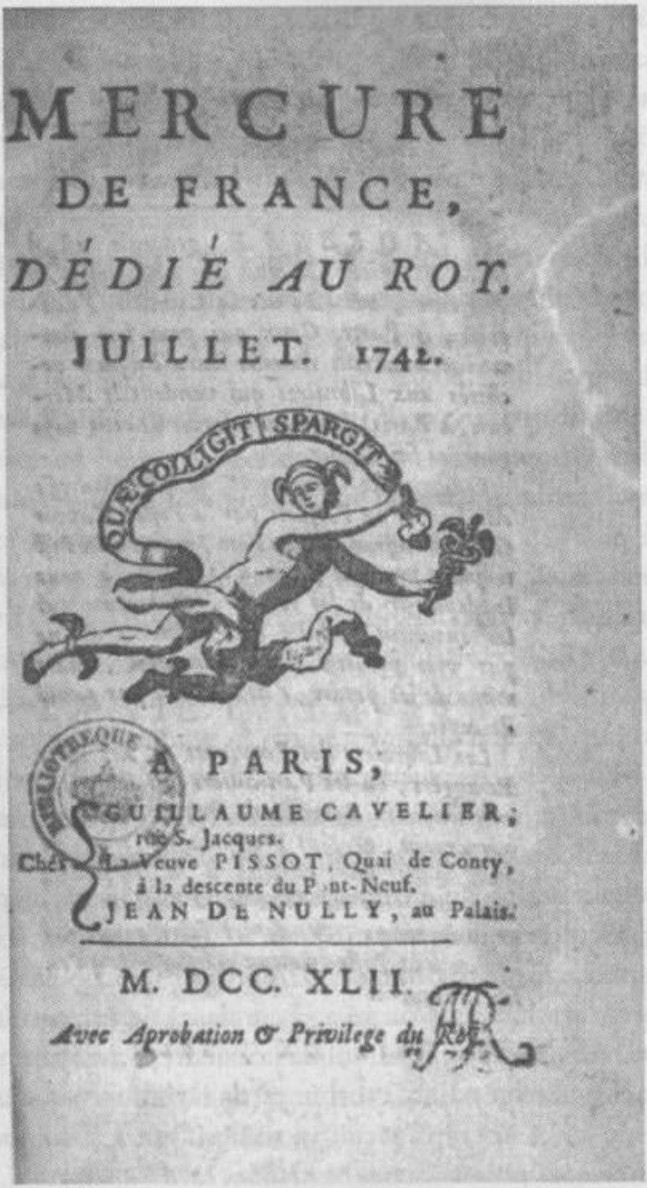
MERCURE
DE FRANCE,
DÉDIÉ AU ROY.
JUILLET. 1742.
QUÆ COLLIGIT SPARGIT
BIBLIOTHEQUE
A PARIS,
GUILLAUME CAVELIER,
rue S. Jacques.
Chez la Veuve PISSOT, Quai de Conty,
à la descente du Pont-Neuf.
JEAN DE NULLY, au Palais.
M. DCC. XLII.
Avec Aprobation & Privilege du Roy.

Fig. 7 « Mercure de France », iulie 1742, Paris – pagina de titlu (Gallica. Bibliothèque Nationale de France, Paris).

domnit. Între calitatea sa de reprezentant al intereselor turceşti şi dorinţa sa, inspirată de lecturile sale bogate şi de spiritul epocii, care avea să devină epoca luminilor, de a face pe supuşii săi să beneficieze de o conducere în pas cu noul climat, Constantin Mavrocordat a fost o personalitate contradictorie care trebuia înţeleasă – aşa cum o cere dialectica – în condiţiile specifice de loc şi de timp.

Experienţa acumulată în domniile sale în Ţara Românească şi Moldova a sporit prin străduaniile proprii de informaţie şi de gândire pentru a elabora un sistem coerent de aşezare pe noi baze a instituţiilor din cele două ţări române. Deşi partizan al familiei Ghica, autorul *Cronicii Ghiculeştilor* nu ezită să elogieze străduinţa de autoperfecţionare a tânărului voievod: „avea pe lângă el dascăli pentru mai multe limbi şi învăţa mereu, ca să nu piară faima tatălui său, ci, dimpotrivă, să crească prin el, întru fericire şi pomenire veşnică"[19].

La capătul celor doi ani şi jumătate de domnie la Iaşi, Constantin Mavrocordat şi-a văzut împlinindu-i-se obiectivul urmat cu atâta stăruinţă: revenirea în scaunul de domnie al Ţării Româneşti La plecarea din Moldova, unele împrejurări îi fuseseră – cum s-a văzut – potrivnice, viile, parcă pentru a-i marca un contratimp, rodiră, acum când domnul nu mai putea beneficia de încheierea acestui ciclu de vreme nepriel-nică agriculturii şi viticulturii.

Dincolo de Milcov, în mult râvnita de el Ţara Românească, Constantin Mavrocordat avea să cunoască, iarăşi, ostilitatea soartei. Abia aşezat în scaunul de la Bucureşti, în toamna lui 1735, el şi-a văzut domnia turburată de războiul ruso-austro-turc, ale cărei operaţii aveau să se desfăşoare şi în spaţiul românesc.

Războiul dintre cele trei împărăţii din anii 1735–1739 a fost o nouă manifestare a politicii de expansiune a Imperiilor

habsburgic şi ţarist, a efortului de a dobândi teritorii aflate – cu diverse statute – sub dominaţia Porţii, efort care a constituit, împreună cu marea luptă de eliberare naţională a popoarelor din această parte a continentului, esenţa Problemei orientale[20].

Aşa cum s-a văzut, despresurarea Vienei în 1683 a marcat începutul unui şir de acţiuni militare, prin care Imperiul habsburgic, Polonia, pentru scurt timp, şi Rusia ţaristă vor căuta să-şi adjudece părţi ale stăpânirilor otomane din Europa central-răsăriteană şi de sud-est. Păcile care au pus capăt acestor conflicte nu au fost decât simple armistiţii, criza Imperiului otoman creând un „vid de putere" pe care cele două mari imperii limitrofe s-au văzut tentate să-l umple. Războiul ruso-turc din 1711 şi cel austro-turc din anii 1716–1718 s-au înscris în aceste tentative, cel dintâi încheiat cu eşecul ţarului Petru I, cel de al doilea cu trecerea Banatului şi a Olteniei sub stăpânire habsburgică (Pacea de la Passarowitz din 1718).

Rusia ţaristă fusese constrânsă, prin Pacea de la Prut, să restituie Porţii otomane Azovul, puternica cetate de la vărsarea Donului în Marea Azov, ceea ce complicase şi mai mult modalităţile de acces ale Rusiei la Marea Neagră. În 1735, factorii de decizie ai Rusiei ţariste au considerat că, beneficiind de alianţa Austriei şi Persiei, vor putea atinge obiectivele ratate în 1711. Debutul campaniei ruse a fost pe cât de anevoios pe atât de victorios[21] şi, în curând, Imperiul habsburgic, care, la început, în înţelegere cu cel ţarist se prezentase ca mediator, a intrat la rândul său în război împotriva Porţii otomane.

Constantin Mavrocordat vedea acum, repetându-se scenele ştiute din copilărie: trupele austriece pătrunseseră în Ţara Românească şi domnul şi-a reamintit desigur de cele

întâmplate tatălui său, luat în captivitate de imperiali. Ion Neculce relatează cu simplitate abandonarea lui de către toți boierii: „Iar Constantin-vodă, domnul muntenesc, cum au audzit c-au ieșit nemții în Țara Muntenească, cum au și fugit peste Dunări. Și boierii și slujitorii muntenești l-au petrecut 2,3 ceasuri. Și ș-au luat dzua bună, și l-au lăsat toți și s-au întorsu la București. Ce nu numai boierii, ce și slugi de a lui, ce au fost la tată-său, l-au lăsat toți"[22]. Această defecțiune generală a boierimii, inclusiv a fidelilor din anturajul imediat al domnului, dezvăluie din nou absența unui suport solid al regimului fanariot în rândurile clasei politice românești: de îndată ce prezența trupelor imperiale a dat speranța unei ieșiri de sub dominația otomană, toți s-au grăbit să-l părăsească pe cel care era identificat și se identifica el însuși cu interesele turcești.

Trupele imperiale nu au reușit însă să se mențină și fură silite să abandoneze capitala. În scurtul timp cât fuseseră stăpâni în București, austriecii luaseră captivi pe mitropolit și pe boieri ducându-i la Târgoviște „pre unii cu voie, pre unii can fără voia lor"[23].

Revenit, pe urma oastei turcești, la București, Constantin Mavrocordat a găsit țara prădată de forțele combatante. Capitala fusese pustiită și – supremă umilință – mitropolia din București transformată, temporar, în moscheie. În imposibilitate de a-și alcătui un sfat domnesc (divan), boierii fiind plecați cu sau capturați de imperiali, domnul și-a alcătuit o administrație din „boieri de cei de gios"[24]. Încercările sale de a crea un minimum de ordine în haosul produs prin desfășurarea operațiilor militare a două armate – austriacă și otomană – decise să jefuiască, până la totala sleire, regiunile în care se aflau cantonate, nu aveau sorți de izbândă. Abia înfiripată această structură administrativă și Bucureștiul fu

din nou scena actelor de jaf ale armatei, care, cel puțin în principiu, ar fi trebuit să-l apere. Eșecul în noiembrie 1737 al unei acțiuni comune turco-tătare, al cărei obiectiv era Transilvania, a făcut ca trupele înfrânte să se năpustească asupra Țării Românești: „N-apucând a intra în munte, la Câmpina, (trupele turco-tătare – n.n.) s-au întorsu înapoi prădând și ardzând. Ș-au lovit pren București, fiind domnul în scaun, ș-au prădat târgul tot, cu mănăstiri cu tot, ș-au găsit mulțime de avere. Și domnul n-au putut să isprăvască nimic, să nu-i lasă să prade. Ce-au găsit a boierilor pribegi și nepribegi și a negustitori prin hanuri, tot au luat"[25].

Succesiunea de adversități nu-l dezarmă pe Constantin Mavrocordat. El pregătea – desigur în beneficiul final al Porții – o acțiune de alungare a austriecilor din Oltenia și de reintegrare a ei în Țara Românească.

Stăpânirea imperială în Oltenia sfârșise prin a-și aliena orice simpatie a locuitorilor acestei provincii. Ceea ce părea a fi eliberarea din dependența Porții se dovedise, în cele din urmă, o schimbare de exploatatori; ca și în cazul Transilvaniei, se putea vorbi, la înlocuirea dominației otomane prin stăpânirea habsburgică, de schimbarea jugului de lemn printr-unul de fier. Evident, în cazul Olteniei, folosirea formulei lui Mihail Cserei ar fi fost o exagerare, întrucât Țara Românească, era supusă de către Poartă unei dominații mult mai brutale decât Transilvania. Oricum, însă, noii stăpâni, creștini, ai provinciei din dreapta Oltului spulberaseră repede speranțele de viață nouă – câte vor fi fost – ale locuitorilor[26].

Informat, desigur, despre starea de spirit din Oltenia, Constantin Mavrocordat a adresat la 29 octombrie 1737 o chemare către populația provinciei, în care Nicolae Iorga a văzut un îndemn la patriotism. Domnul enumeră între destinatarii apelului său toate clasele și categoriile sociale de

la clerul înalt şi boieri până la ţărani. Textul este caracteristic pentru dubla ipostază în care s-a înfăţişat Constantin Mavrocordat de fiecare dată când a cârmuit la Bucureşti şi Iaşi: voievod român şi reprezentant al Porţii otomane. În ultima-i calitate, el trebuia să salute, desigur, prezenţa oştilor otomane, trimise să izgonească pe imperiali din Oltenia; în acelaşi timp, ca domn român ştia că prezenţa acestor trupe – care în condiţiile logistice ale epocii nu-şi puteau procura mijloacele de întreţinere decât pe seama populaţiei din regiunile unde staţionau – înseamnă o grea povară pentru locuitorii ţării. A vesti „eliberarea" de sub stăpânirea austriacă prin armata otomană însemna, în fapt, a vesti sosirea unor noi invadatori. Panica, provocată de o astfel de veste, putea împinge populaţia la fugă, adică la privarea vistieriei domneşti de acea masă impozabilă, care îi asigura veniturile.

Portretul pe care domnul şi-l face la începutul proclamaţiei este acela al unui cârmuitor preocupat de apărarea supuşilor săi: „văzându domnia mea atâta gloată de ostaşi, carii putea să facă multă stricăciune şi pradă ţării şi pământenilor, cu toată vârtutea şi nevoinţa noastră, am stătutu şi ne-am jărtvit pe sinene, ajungând cu multă rugăciune la prea-puternica împărăţie (Poarta otomană – n.n.), de am scos fermanuri împărăteşti, cu mare tărie şi cu înfricoşate porunci ca să nu atingă cinevaşi din ostaşi asupra săracilor şi a pământenilor măcar cu un cap de aţă, luând asupra noastră pre tot norodul, de la mic până la mare..."[27].

Imaginea, care, cel puţin în intenţii, corespundea adevărului (căci soldaţii otomani nu-şi abandonau practicile prădalnice nici în faţa unui firman imperial) era necesară domnului pentru a potoli temerile populaţiei oltene, ameninţate de trecerea trupelor otomane în stânga Oltului. Anunţând efectivele otomane care urmau să pătrundă pe teritoriul oltean (alături de un

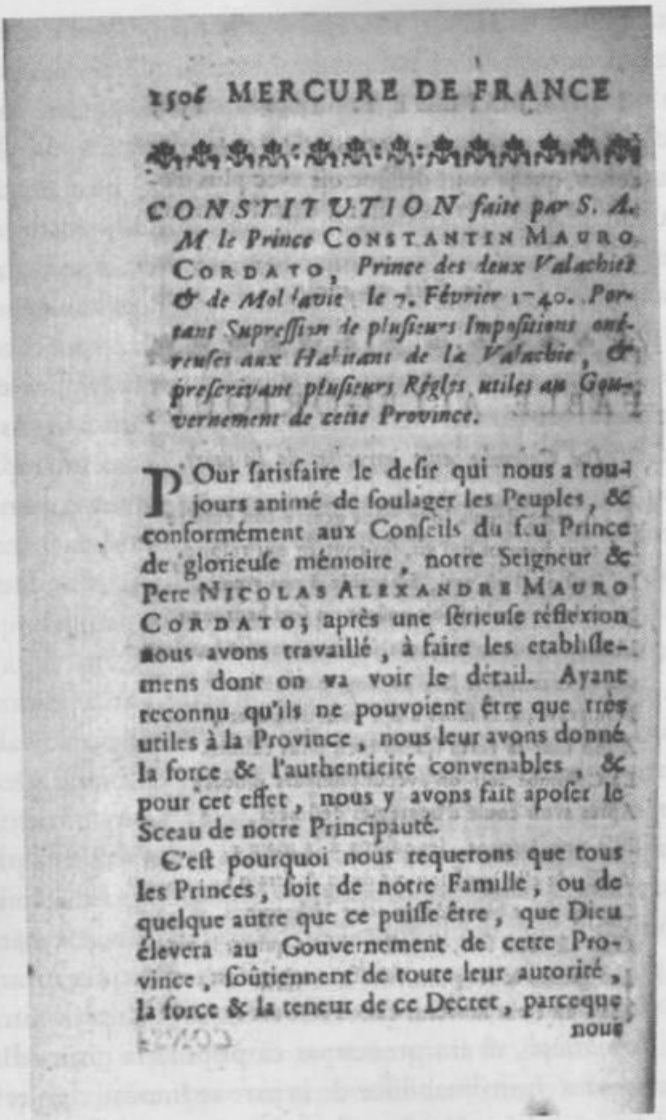

1506 MERCURE DE FRANCE

CONSTITUTION *faite par S. A. M le Prince* CONSTANTIN MAURO CORDATO, *Prince des deux Valachies & de Moldavie le 7. Février 1740. Portant Supreſſion de pluſieurs Impoſitions onereuſes aux Habitans de la Valachie, & preſcrivant pluſieurs Réglés utiles au Gouvernement de cette Province.*

POur ſatisfaire le deſir qui nous a toujours animé de ſoulager les Peuples, & conformément aux Conſeils du feu Prince de glorieuſe mémoire, notre Seigneur & Pere NICOLAS ALEXANDRE MAURO CORDATO; après une ſerieuſe réflexion nous avons travaillé, à faire les établiſſemens dont on va voir le détail. Ayant reconnu qu'ils ne pouvoient être que très utiles à la Province, nous leur avons donné la force & l'authenticité convenables, & pour cet effet, nous y avons fait apoſer le Sceau de notre Principauté.

C'eſt pourquoi nous requerons que tous les Princes, ſoit de notre Famille, ou de quelque autre que ce puiſſe être, que Dieu élevera au Gouvernement de cette Province, ſoûtiennent de toute leur autorité, la force & la teneur de ce Decret, parceque nous

Fig. 8 *Constitution* – reformele din 1741 ale principelui Constantin Mavrocordat publicate în « Mercure de France », iulie 1742, Paris – prima pagină (Gallica. Bibliothèque Nationale de France, Paris).

mare număr de unităţi turceşti se aflau şi 6 000 de tătari), domnul, care se califica pe sine de „moştean al patriei", arăta că „nu ne-am îndurat, nici am putut răbda sau a suferi să auzim stricăciunea lăcuitorilor acei părţi, care s-ar putea întâmpla să să facă de către ostaşi împărăteşti"[28] şi că i-a luat pe chezăşia sa pe locuitorii olteni. În consecinţă, Constantin Mavrocordat le cerea să se supună oştilor otomane, garantându-le securitatea persoanei şi a averilor. Mai important decât această asigurare era, desigur, anunţul că „pentru zaherea (hrana – n.n.) ce să cade a să da oştilor împărăteşti s-au trimis bani gata, ca să se plătească zehereaua cu bani, să nu să facă supărare, nici să să ia de la nimini măcar un grăunţ fără bani; şi, de să va întâmpla a să face cuivaşi de către ostaşi vreo pagubă şi supărare, numaidecât acel păgubaş să alerge şi să meargă la măria sa paşa să dea jalbă şi i să va împlini toată paguba până la una, şi ostaşul acela să va pedepsi cu mare şi grea pedeapsă, dupe fermanurile preaputernicii împărăţii"[29].

Am stăruit asupra acestei proclamaţii nu atât pentru a arăta despre ce fel de „patriotism" era vorba, ci, mai ales, pentru a pune în lumină dubla înfăţişare a domnului; ca reprezentant al Porţii otomane, el chema pe locuitori „să alergaţi şi să năzuiţi să veniţi către măria sa seraschiaru-paşa (comandantul trupelor otomane – n.n.), spre închinăciunea şi supunerea supt ascultarea şi stăpânirea otomăneştii măriri şi supt obladuirea noastră"[30], altfel spus, la acceptarea restaurării dominaţiei otomane; în acelaşi timp, ca domn al Ţării Româneşti, el era preocupat ca populaţia ţării, adică marea masă a contribuabililor de la care se încasau dările, să nu fie adusă în situaţia de a fugi din cauza prădăciunilor săvârşite de oastea otomană, la recuperarea provinciei oltene. Aşa cum se va vedea şi în alte împrejurări, Constantin Mavrocordat a asociat în politica sa fidelitatea faţă de Poarta

otomană cu preocuparea statornică de a asigura modernizarea Moldovei şi a Ţării Româneşti, în ale cărora scaune de domnie s-a urcat.

În împrejurările diferite create de desfăşurarea, pe pământul românesc, a războiului ruso-austro-turc, atenţia domnului a fost chemată de instituţiile militare ale ţării, care jucaseră un rol de excepţională însemnătate în apărarea neatârnării. Aceste grave şi complexe circumstanţe l-au determinat pe Constantin Mavrocordat să încerce ceea ce Nicolae Iorga numea „crearea unei armate naţionale"[31]. Apăsat, desigur, de amintirea luării în captivitate de către imperiali a tatălui său (în timpul războiului austro-turc din anii 1716–1718), Constantin Mavrocordat era alarmat de posibilitatea unei lovituri asupra Bucureştiului. „El hotărî deci ca *toată lumea să se înarmeze* pentru ca să se poată împotrivi unei surprinderi din partea imperialilor"[32]. Constantin Daponte, secretarul domnului, a lăsat o amănunţită relatare a eforturilor lui Constantin Mavrocordat pentru organizarea unei forţe militare a ţării. Dacă efectivele acestei armate au rămas modeste, elementul inedit a fost, desigur, suflul nou cunoscut de această oaste, formată în pripă. Este şi ceea ce subliniază N. Iorga, când, relatând despre armata mavrocordătească, scrie că „un alt spirit părea că se trezeşte deci într-o societate care până atunci nu-şi arătase vitalitatea decât în singura intrigă politică"[33]. Mai mult decât acţiunile înseşi de organizare militară, întreprinse de Constantin Mavrocordat, marele nostru istoric va fi fost influenţat în enunţarea acestei opinii de descrierea lui C. Daponte, care, preocupat, evident, să pună într-o lumină favorabilă pe protectorul său, sublinia că boierii şi fiii lor „îndeplineau cu bucurie şi multă grăbire poruncile lor: luptau doar pentru domnul lor şi pentru a lor patrie"[34]. Secretarul domnesc are în vedere „patrulele" boiereşti, chemate să

asigure paza oraşului. Măsurile militare ale lui Constantin Mavrocordat nu s-au limitat la securitatea capitalei, ci ele au vizat constituirea unor forţe armate ale ţării, care să-i confere şi o identitate militară.

Se vădeşte şi în acest domeniu aspectul bivalent, contradictoriu, al politicii lui Constantin Mavrocordat: măsurile de reorganizare şi modernizare a instituţiilor din Ţara Românească şi Moldova au avut, desigur, consecinţe pozitive pentru progresul societăţii româneşti, dar ele au fost iniţiate pentru a răspunde intereselor Porţii otomane.

N. Iorga a găsit şi publicat o listă a unităţilor care alcătuiau această oaste şi efectivele lor: mai întâi un „steag de boieri", redus numeric – doar 57 –, în rândurile cărora este de amintit Pârvu Cantacuzino, care va cădea în 1769 în lupta de la Comana cu turcii; grupuri restrânse de copii din casă (mari şi mici), paici şi ciohodari, în total 100; apoi slujitorime – 303 cu 6 căpitani şi 18 zapcii; seimeni (cu precizarea „holtei") – 146 cu 9 căpitani şi zapcii; arnăuţi – 96 cu 2 căpitani şi 6 zapcii; sârbi – 66 cu 1 căpitan şi 3 zapcii; mocani – 200 cu 7 căpitani şi 21 zapcii; leventi – 65 cu 1 căpitan şi 2 zapcii; cazaci călăreţi – 262 cu 4 căpitani şi 10 zapcii; vânători – 162 cu 2 căpitani şi 7 zapcii; talpoşi – 59 cu 1 căpitan şi 2 zapcii; „nemţii de Poartă" – 35 cu 1 căpitan şi 2 zapcii; lefegii – 87 cu 10 zapcii; saragele – 258 cu 8 căpitani şi 12 zapcii; se adăugau slujitorii de la Focşani – 80 cu 3 căpitani şi 7 zapcii; martalogii din Oltenia – 70 cu 5 zapcii; 1 steag de ţarigrădeni – 30; 1 steag de călăraşi – 57; 1 steag de lipcani – 40[35].

Armata lui Constantin Mavrocordat nu a avut – aşa cum avea să se întâmple câteva decenii mai târziu cu aceea a lui Nicolae Mavrogheni, cu care prezintă un şir de similitudini – posibilitatea unor acţiuni de anvergură. Existenţa ei infirmă opinia potrivit căreia Constantin Mavrocordat a lichidat

forțele armate ale Țării Românești și Moldovei. Așa cum se va vedea mai departe, reducerea categoriilor militare a fost dictată de considerente fiscale – sporirea numărului de contribuabili prin reducerea drastică a categoriilor de scutiți sau a celor cu dări reduse –, dar de pe acum se poate vedea că departe de a fi fost un lichidator al armatei, Constantin Mavrocordat a marcat, fie și episodic, un moment pozitiv în istoria militară a poporului român. Domnia lui Constantin Mavrocordat nu a provocat o cezură în istoria structurilor militare românești, care vădesc astfel o anumită continuitate.

Pacea de la Belgrad (1–18 septembrie 1739), care a pus capăt războiului ruso-austro-turc, a impus Imperiului habsburgic retrocedarea Olteniei, readusă astfel sub autoritatea domnului Țării Românești. Reintegrarea provinciei din stânga Oltului, ca și necesitatea de a înlătura consecințele dezastruoase ale operațiunilor militare și prădăciunilor turco-tătare au oferit lui Constantin Mavrocordat prilejul de a declanșa ampla sa acțiune reformatoare, al cărei început l-a constituit hrisovul din 7 februarie 1741, care cuprinde în embrion toate reformele de mai târziu ale domnului fanariot[36].

CAPITOLUL III

Începutul reformelor: hrisovul din 7 februarie 1741

Reîntregirea Țării Românești prin realipirea Olteniei, a creat lui Constantin Mavrocordat un șir de probleme a căror soluționare se cerea grabnic întreprinsă. Mai întâi, Poarta otomană, preocupată permanent de soarta veniturilor ei, a văzut în refacerea unității teritoriale a Țării Românești temeiul pentru a-i spori tributul. Dacă porunca sultanului Mahmud I, din 30 mai – 7 iunie 1739, amintea domnului, în termenii tradiționali ai cancelariei otomane, – că avea în seama sa „ocrotirea de tiranii a sărmanilor supuși (din Oltenia – n.n.) și siguranța și liniștea lor"[1], în curând Constantin Mavrocordat avea să fie informat că reintrarea Olteniei în hotarele Țării Românești implica o sporire a dării de bairam în sumă de 100 000 guruși, care urmau – avându-se în vedere că „principatul Țării Românești a fost călcat în picioare cu ocazia expedițiilor, iar supușii săi au suferit pagube"[2] – să fie eșalonați în decurs de trei ani (1739–1742),

ajungând apoi ca tributul (*gizie*) şi darea de bairam să fie de 285 000 de guruşi (570 de pungi).

Creşterea tributului era însoţită de readaptarea structurilor create de administraţia austriacă în Oltenia la cele existente în Muntenia. În cei 21 de ani de stăpânire habsburgică, Oltenia a cunoscut un şir de schimbări în organizarea fiscală, agrară, administrativă şi judecătorească, printre care un nou mod de repartiţie a „contribuţiei" – adică pe gospodăria ţărănească –, asimilarea în fapt a ţăranilor şerbi (rumâni) cu oamenii liberi fără pământ prin uniformizarea regimului de obligaţii, modernizarea aparatului administrativ şi a procedurilor juridice[3]. Toate aceste măsuri ale autorităţilor imperiale erau acum, odată cu reunificarea ţării, de anulat sau de acceptat pentru a păstra caracterul unitar al organizării social-politice a Ţării Româneşti.

Relevarea factorului austriac – mai exact, a necesităţii în care s-a aflat Constantin Mavrocordat de a-şi defini poziţia faţă de „inovaţiile" introduse de Curtea de la Viena în Oltenia – nu înseamnă câtuşi de puţin că opera de reformă a domnului fanariot este tributară modelului austriac[4]. Fără a nega orice posibilitate de influenţă – Oltul nu o putea stăvili! – este de ţinut seama că politica de reformă a fost generată de realităţile româneşti şi a fost, deci, anterioară luării în stăpânire austriacă a Olteniei. Similitudinile incontestabile dintre măsurile imperiale şi reformele mavrocordăteşti[5] nu sunt de explicat prin copierea, la Bucureşti, a ceea ce se făcuse la Craiova, ci prin similitudinea situaţiilor cu care au fost confruntaţi atât Curtea de la Viena, în noua sa achiziţie teritorială, cât şi domnul fanariot cu ţara restaurată în vechile ei fruntarii. Trăsăturile comune au fost generate de devastările şi dislocările de populaţie, provocate de războaiele din anii 1716–1718 şi 1735–1739. Şi pentru Curtea imperială şi pentru Poarta otomană – prin reprezentantul ei de la Bucureşti –

problema cea mai presantă era aceea a încasării dărilor, indisolubil legată, la rândul ei, de numărul și stabilitatea contribuabililor. La dificultăți similare, soluții similare – acesta ni se pare a fi raportul dintre politica austriacă în Oltenia și reformele lui Constantin Mavrocordat.

Începutul acestei ample activități, de reînnoire a tuturor sferelor vieții sociale, a fost făcut de hrisovul din 7 februarie 1741, care aduce un șir de reglementări în domeniile fiscal, agrar, administrativ și juridic[6]. Hrisovul a fost emis, așa cum s-a arătat, în condițiile devastării Țării Românești, ca urmare a războiului ruso-austro-turc din 1735–1739 și a realipirii Olteniei. Obiectivul său principal era de a elimina, măcar și parțial, urmările operațiunilor militare, a prădăciunilor turco-tătare și a epidemiei de ciumă, care afectaseră situația demografică și materială a țării.

Încă înainte de încheierea războiului, Constantin Mavrocordat încercase să atenueze consecințele sale dezastruoase și să refacă potențialul demo-economic al țării: o delegație fusese trimisă la Adrianopol pentru a solicita marelui vizir o reducere a obligațiilor materiale către Poartă; mult mai importantă a fost însă decizia domnului de a acorda o scutire generală de dări și prestații către stat pe timp de trei ani celor care s-ar fi stabilit în țară. Hotărârea a avut un puternic ecou în rândurile țăranilor români din Transilvania, care, apăsați de o dublă oprimare – socială și națională – au văzut în proclamația domnului calea de a scăpa de sub această apăsare, trecând în mijlocul fraților lor de peste munți. Îngrijorate de perspectiva pierderii contribuabililor, autoritățile habsburgice s-au grăbit să ia măsuri pentru a împiedica strămutarea peste Carpați a țăranilor transilvăneni[7].

Inițiativei domnești i s-a adăugat și un firman al sultanului Mahmud I care poruncea lui Constantin Mavrocordat să se

îngrijească de readucerea locuitorilor care fugiseră de calamitățile războiului.

Refacerea țării, atât de încercată de război, și reunificarea administrativă, impusă de realipirea Olteniei, au făcut necesară promulgarea hrisovului de reformă din 7 februarie 1741. Față de obiectivele lui Constantin Mavrocordat, sectorul fiscal, cel mai sensibil la bogăția sau sărăcia populației ca și la numărul ei, se impunea cu prioritate atenției celui pe care preambulul așezământului îl numea „părinte al patriei noastre". Prevederile de caracter fiscal ale hrisovului erau desființarea văcăritului și pogonăritului, revenirea la sistemul celor patru sferturi și scutirea de dajde a mănăstirilor, preoților și de toate dările a descendenților veliților boieri („neamuri").

Pentru a înțelege sensul acestor hotărâri este necesară, mai întâi, explicarea caracterului și consecințelor celor două dări abolite. În sistemul fiscal medieval, văcăritul – darea pe vitele mari[8] (boi, vaci, cai și bivoli) – a fost considerat cel mai apăsător și, deci, cel mai odios întrucât lovea în principala sursă de venit a locuitorilor: vânzarea vitelor; ostilitatea generală față de această dare explică și frecventa ei abolire pentru ca apoi nevoile băneşti ale domniei – proprii sau rezultate din cererile Porții – să impună restabilirea ei.

În amplul articol din hrisov, consacrat văcăritului, domnul sublinia că el submina un sector esențial al economiei țării, întrucât „hrana și bilșugul tutulor locuitorilor de mulțimea vitelor se pricinuieşte", consecințele impunerii văcăritului dovedindu-se dezastruoase: „fiind pe la toți vite multe, îndată au început cu toții a vinde vitele și a le risipi, împuținându-se desăvârșit", astfel că pe măsura scăderii numărului de vite a sporit cuantumul văcăritului și s-a ajuns la dubla lui percepere anuală. Pentru viața economică, urmările au fost catastrofale: împuținarea vitelor a dus la reducerea suprafețelor cultivate,

ceea ce a provocat urcarea considerabilă a prețurilor: chila de grâu a crescut de la 90 de bani la 10 taleri, cea de mălai de la 30 de bani la 8 taleri, vita de la 2 taleri la 10 taleri, o vacă 15 taleri, un bou 20 de taleri, ocaoa de carne de la 3 bani la 18 bani, ocaoa de unt de la 10 bani la 60 de bani. Cifrele sunt de-a dreptul impresionante, rata de scumpire fiind, desigur, printre cele mai ridicate din întreaga istorie economică a țării. Pentru Poarta otomană ca și pentru domnie, acest fenomen genera două mari neajunsuri: pe de o parte poruncile turcești de procurare a hranei pentru armatele otomane riscau să nu mai poată fi îndeplinite, pe de alta, sub presiunea lipsurilor, locuitorii fugeau, ceea ce provoca în formularea hrisovului „risipirea țării."

Pentru a curma toate aceste fenomene negative, domnul – care, după propria mărturie, ar fi fost călăuzit și de sfaturile date, la timpul său, de Nicolae Mavrocordat – a abolit ambele văcărituri.

Cea de a doua dare desființată era pogonăritul, percepută pe vii; în economia medievală – în țările române, ca și în multe alte state ale continentului – viticultura a fost una dintre cele mai importante ramuri. În organizarea marelui domeniu feudal, stăpânul moșiei beneficia de dreptul de monopol al vinului, adică de dreptul de a pune în vânzare în exclusivitate vinul produs de viile sale (pe unele moșii existau învoieli între stăpân și locuitori, prin care se stabileau perioade, în cursul cărora cei din urmă puteau să vândă vinul produs de ei). Pentru a înțelege locul ocupat de veniturile provenite din comercializarea vinului, este suficient de amintit că pe moșiile mănăstirilor din Țara Românească (pentru care dispunem de o evidență mai riguroasă, grație poruncilor lui Constantin Mavrocordat), sumele realizate

Fig. 9 « Constantinus Scarlati Moldaviae Princeps » - Constantin vodă Mavrocordat, gravură de Georg Friedrich Schmidt (1712-1775), după portretul lui Jean-Etienne Liotard din 1743.

prin vânzarea vinului depăşesc pe cele obţinute din negoţul cu vite ca şi cel cu grâne *luate împreună*[9]. Hrisovul din 7 februarie 1741 rezumă clar funcţia economică a vânzării vinului: „monastirile, boerii şi alţi locuitori îşi chivernisesc casele după vinuri" şi dezvăluie gravele urmări ale percepeni unei dări care – ca şi văcăritul – lovea într-un adevărat nerv economic. „Au început oamenii a-şi părăsi viile – se arată în hrisov – rămâindu nici pe jumătate lucrate şi roditoare. Şi făcându-se lipsă mare de vin nu numai că s-au scumpit ajungând ocaoa câte bani 30 (înainte fusese 2 bani! – n.n.) ci, mai vârtos, că cei mai proşti (în sens simplu, adică locuitorii pe rând – n.n.) ca să nu plătească, păragine, se risipea pen alte părţi şi se păgubia vistieria de dajdiea loru"[10]. Confruntat cu aceste mari dificultăţi, domnul care şi de astă dată invocă sfatul părintelui său, aboleşte pogonăritul.

Suprimarea celor două dări care se dovediseră o sursă de cele mai mari inconveniente a fost însoţită de reconfirmarea – sau, mai exact, revenirea – la principiul dării unice deopotrivă „capitaţie şi impozit pe venituri"[11], plătibilă în patru sferturi, adică vechiul principiu promovat de reformele lui Antioh Cantemir şi Constantin Brâncoveanu, a cărui aplicare consecventă era imposibilă din pricina cererilor mereu neacceptate, mereu oneroase ale Porţii, înainte de a-i reînnoi promulgarea, Constantin Mavrocordat făcuse un experiment care îl întărise în convingerea sa despre avantajele sistemului. Articolul consacrat celor patru sferturi stăruie asupra rezultatelor satisfăcătoare date de această probă: „banii dăjdiei se dau cu lesnire (...) satele se întemeiază şi se mulţumesc cu toţi, pentru dreptate şi odihnă (...) cu suma acestor şi poruncile împărăteşti se împlinescu cu lesnire şi trebile ţării se chivernisescu cu bună linişte pe deplinu şi ţara se

întemeiază cu adăogire de oameni"[12]. În fond, ceea ce interesa în gradul cel mai înalt pe domn erau aceste două din urmă rezultate: îndeplinirea exactă şi la timp a cererilor de bani ale Porţii şi – premisa ei – sporirea numărului birnicilor.

Pentru ca reforma fiscală să dea roadele aşteptate era necesar ca vistieria să aibă evidenţa riguroasă a contribuabililor. Măsurile ordonate de domn în acest scop vor fi prezentate mai jos, pe baza documentaţiei mult mai bogate, oferită de domnia lui Constantin Mavrocordat din Moldova (1741–1743). Hrisovul din 7 februarie 1741 denunţă „multe mâncături (abuzuri – n.n.) şi mari amestecături" provocate de – ceea ce am numi cu termeni moderni – diferenţa dintre „domiciliul fiscal" şi cel real al contribuabililor. Pentru a elimina orice posibilitate de tăinuire – desigur, în schimbul unor avantaje personale – de către pârcălabi a unor săteni, neincluşi în cislă, s-a stabilit ca „fieştecare în ce judeţ şi în ce sat va şedea, acolo să-şi dea şi dijma"[13].

Alte două prevederi ale hrisovului, deşi priveau sfera administraţiei, erau destinate să contribuie în chip major la succesul reformei fiscale, prin eliminarea abuzurilor care, repetate, exasperau pe ţăranii contribuabili şi-i făceau să-şi părăsească satele. Relaţia dintre administrativ şi fiscal este dezvăluită în însuşi textul aşezământului. Astfel, se instituie boieri ispravnici la toate judeţele având obligaţia de a împărţi dreptate locuitorilor, deoarece „fiind mulţi din săraci scăpătaţi şi pentru neputinţa lor nedându-le îndemână ca să vie cu chieltuială să-şi caute judecăţile aici la divan". În afară de această deplasare a judecătorului la contribuabil – scutit astfel de cheltuieli necesitate de venirea lui în Capitală – ispravnicii-judecători mai aveau îndatorirea de a veghea ca să-i apere pe ţărani „de toate strâmbătăţile şi mâncăturile, ce se

obicinuiescu atâtu pârcălabii la cislă, câtu şi alţii din slujitori cu cheltuielile ce făcea"[14]. Pentru ca ispravnicii înşişi să nu devină o povară pentru locuitori, domnul a hotărât ca ei să fie salarizaţi, simbria lor fiind acoperită din sumele percepute la sferturi (în Moldova, cum se va vedea, o sumă adiţională la sferturi era destinată salarizării încasatorilor).

Salarizaţi – pentru a nu fi povară asupra satelor – urmau să fie toţi dregătorii şi slujbaşii, astfel că în deplasările lor prin ţară cu diverse rosturi, cheltuielile urmau să fie făcute din simbrie; cu acest prilej este denunţată de asemenea practica abuzivă a pârcălabilor, care, sub pretextul acoperirii cheltuielilor de întreţinere, cisluiau îndoit şi întreit pe ţăranii birnici. „Să nu mai facă nimenea cheltueală prin sate, măcar preţu de un banu – hotărăşte domnul – (...) şi săracii să rămâie odihniţi de acea nedreptate"[15].

Salarizarea dregătorilor a însemnat un pas de mare însemnătate pe calea modernizării aparatului de stat. În evul mediu, dregătorii îşi asigurau veniturile – sub o formă sau alta – pe seama locuitorilor. Abuzurile generate de acest sistem erau pe cât de numeroase pe atât de oneroase pentru locuitori. Salarizarea dregătorilor avea un dublu scop: pe de o parte, aşa cum s-a arătat, simbria dată de vistierie trebuie să suplinească sumele smulse de la contribuabil, a cărui capacitate de plată trebuia să fie „valorificată" în întregime în beneficiul statului; pe de altă parte – şi asupra acestui aspect vom reveni pe larg – salarizarea însemna stabilirea unui raport de dependenţă economică între boier şi domnie, în măsura în care boierul se integra aparatului de stat, iar venitul din slujbă căpăta o pondere tot mai însemnată în veniturile sale, el trebuia să câştige favoarea domnului, care făcea numirile în slujbă. Era, deci, un mijloc de a subordona boierimea autorităţii domneşti

şi acesta era unul din obiectivele principale ale regimului fanariot.

O altă categorie de boieri salariaţi, creată prin hrisovul din 7 februarie 1741, erau aşa-numiţii velitţi mazili judecători, adică mari boieri rămaşi fără dregătorii, care, în schimbul unei activităţi judecătoreşti („să judece, dându carte de judecată"), urmau să primească simbrie.

Aceleiaşi consolidări ale autorităţii centrale îi slujea şi articolul privind desfiinţarea închisorilor ţinute de protopopii din judeţe. Existenţa acestor închisori, deosebite de cele ale domniei, era o manifestare târzie şi anacronică a jurisdicţiilor particulare – caracteristice imunităţilor feudale – intolerabile pentru o domnie care nu admitea concurenţi în exercitarea plenară a prerogativelor ei. Şi mai supărătoare pentru Constantin Mavrocordat erau silniciile săvârşite de protopopi, condamnate în hrisov: „să închidă pe oameni, prădându-i şi jefuindu-i cu gloabe (amenzi – n.n.) mari, fără de dreptate"[16]. Astfel de practici creau vii nemulţumiri în sate, iar amenzile afectau starea materială a ţăranilor, ceea ce se repercuta asupra capacităţii lor de a-şi plăti dările. Or, în ultimă instanţă, perceperea regulată a dărilor era ceea ce interesa în gradul cel mai înalt pe domn.

Pentru a da totuşi satisfacţie boierimii şi clerului, cele două stări sociale superioare ale societăţii feudale, domnul a scutit de dajdie mănăstirile ajunse la „grele datorii şi lipse", pe preoţi şi pe urmaşii velitţilor boieri („neamuri"). Gestiunea mănăstirilor urma să fie controlată de un consiliu de zece epitropi, aleşi dintre egumenii cei mai importanţi. Ordinul lui Constantin Mavrocordat s-a aflat la baza întocmirii unei evidenţe a bunurilor mănăstireşti – de la moşii la veşminte şi cărţi – precum şi a veniturilor şi cheltuielilor anuale. Aceste

evidențe cunoscute și sub numele de *sămi* constituie o sursă de cea mai înaltă valoare pentru studiul economiei domaniale, conținutului bibliotecilor mănăstirești etc.[17].

Există în cuprinsul așezământului un articol, cel intitulat *Pentru cei cu moșiile,* care se deosebește de toate celelalte prin caracterul vag al prevederilor sale. În capitolul consacrat relațiilor agrare (vezi mai jos, pag. 91–113), vor fi pe larg discutate reglementările agrare ale lui Constantin Mavrocordat. Ajunge aici să spunem că reunirea Olteniei pusese pe domn în fața a două regimuri agrare diferite: în dreapta Oltului, administrația austriacă fixase pentru ambele categorii de țărani fără pământ – rumâni și oameni cu învoială – obligația unei zile de clacă pe săptămână și suprimase dijma; în stânga Oltului, cele două categorii aveau obligații diferite: nelimitate, în principiu, pentru rumâni, câteva zile de clacă pe an pentru oamenii cu învoială; și unii și alții dădeau dijmă stăpânilor de moșii. Diferențele erau prea mari pentru a putea fi șterse dintr-odată; uniformizarea cerea însă găsirea aceleiași formule de obligații pentru stânga și dreapta Oltului, or aceasta însemna fie reducerea cuantumului clăcii în Oltenia, fie creșterea lui în Muntenia, ceea ce ar fi produs nemulțumirea stăpânilor de moșii din dreapta Oltului sau, respectiv, aceea a țăranilor (cel puțin a celor liberi fără pământ) din stânga Oltului. Pentru a nu indispune nici pe unii, nici pe alții, domnul a utilizat intenționat în așezământ o formulă generală, capabilă să acopere o varietate de realități: „oricine pe a cui moșie va ședea, aceluia să-i clăcuiască și să-și dea dijma după obicei"[18].

Ceea ce se cuvine subliniat este critica printre rânduri adresată marilor boieri, care, grație puterii lor, atrăgeau pe moșiile lor oameni dornici să se pună la adăpost, sub scutul

autorității stăpânului de moșie de abuzurile încasatorilor de biruri și a altor slujbași. În articol sunt menționate moșiile mănăstirilor, ale micilor boieri și ale moșnenilor, arătându-se că ar fi nedrept ca ele să fie lipsite de prestațiile țăranilor așezați pe ele, dar imediat după formularea acestei idei, textul continuă pe cu totul alt plan: „și nefiind cu cale a ținea numai *unii* (subl. noastră) oameni și alții să n-aibă nici un om și mai vârtos, că acei cu moșiile a nu avea nici un ajutoriu și folos de la oamenii cari șed pe moșiile loru, supuindu-să oamenii pe la alte sate mari, cine pe unde vrea"[19]. Nu este greu de deslușit cine sunt acei „unii", de vreme ce, așa cum spune textul în continuare, țăranii plecau la „satele mari", unde și contribuția, repartizată pe mai mulți locuitori, era mai mică și deci mai lesne de achitat. Satele mari se aflau pe moșiile marilor boieri și ele atrăgeau pe țăranii de pe moșiile mănăstirilor, micilor boieri sau moșnenilor, care nu aveau mijloace pentru a-i apăra pe cei așezați pe aceste moșii de samavolniciile dregătorilor. Trecerea sub protecția unui mare boier – o formă a patronatului din antichitatea târzie – era un fenomen obișnuit în lumea rurală. Pentru a-l înțelege, să amintim cazul sătenilor din Tohani care în 1765 dădeau lui Radu Văcărescu, cumpărător totuși al moșiei lor, un zapis în care spuneau: „noi, aflându-ne șezători pe această moșie și neavând altă stăpânire, am venit de ne-am rugat de ne-a luat asupra dumisale, să ne numim satul dumisale". Textul, care nu este suficient de limpede, vrea să exprime ideea că sătenii din Tohani nu se aflau în starea de servitute (abolită în 1746, ea continua să persiste dacă nu ca o realitate[20], măcar ca un fapt de conștiință), dar că pentru a beneficia de „scutul protector" al stăpânului de moșie erau gata să-i recunoască o anumită autoritate de caracter personal, generatoare a unui raport specific – diferit de cel fixat

de aşezămintele agrare în vigoare şi deci suplimentar – materializat în obligaţia fiecărui ţăran de a-i da 100 haraci la vie în schimbul concursului dat de boier în situaţii dificile[21].

Împotriva unor astfel de practici – care asigurau boierilor mari sate mari – era îndreptată prevederea din hrisovul din 7 februarie 1741, al lui Constantin Mavrocordat, decis să elimine toţi factorii de instabilitate din lumea rurală. Concurenţa dintre stăpânii de moşii pentru braţe de muncă spulbera eforturile visteriei de a ţine o evidenţă riguroasă a domiciliului fiscal al contribuabililor.

Importantul hrisov mavrocordătesc cuprinde în germene aproape toate reformele de mai târziu ale domnului: răspicat formulate în domeniul fiscal, ideile noi ale domnului abia răsar în cel al relaţiilor agrare. Deosebirea este de explicat prin gradul de urgenţă al restructurărilor – şi fiscalitatea, repetăm, era preocuparea centrală a domniei – şi de rezistenţă pe care privilegiaţii de tot felul – în primul rând boierimea – o opuneau schimbările voite de domn. Aşa cum s-a remarcat corect, hrisovul din 7 februarie 1741, ca şi întreaga politică a lui Constantin Mavrocordat, exprimă voinţa de „consolidare a autorităţii domneşti şi de restrângere a tuturor privilegiilor şi particularismelor", constituind „charta însăşi a regimului fanariot în principatele dunărene"[22] Domnul însuşi a considerat atât de semnificativă promulgarea acestui aşezământ, încât l-a făcut cunoscut străinătăţii prin publicarea, sub titlul de „constituţie", în cunoscuta revistă „Mercure de France" asigurându-i astfel o largă difuzare. Constantin Mavrocordat oferea în fapt Europei o mostră a politicii care avea să fie cunoscută mai târziu sub numele de „absolutism luminat".

Fondat în 1672 (sub alt titlu, schimbat apoi în mai multe rânduri) „Mercure de France" – publicaţie lunară – se număra

printre cele mai importante periodice franceze, tipărit sub supravegherea Ministerului Afacerilor străine[23]. Legăturile lui Constantin Mavrocordat cu cercurile politice, diplomatice şi culturale franceze atât din Paris cât şi la Istanbul (printre corespondenţii domnului fanariot s-a numărat şi primul-ministru al Franţei, cardinalul Fleury) i-au permis să cunoască îndeaproape mişcarea de idei din capitala Franţei. Publicarea marelui aşezământ – de care, evident, domnul era mândru – într-o revistă franceză de largă răspândire – aşa cum era „Mercure de France" – trebuia să-i dea lui Constantin Mavrocordat o adevărată consacrare internaţională, în calitatea lui de promotor al reformelor.

CAPITOLUL IV

„Să putem şi voi şi noi să răsuflăm": reforma fiscală

Politica de reformă a lui Constantin Mavrocordat a început în domeniul fiscal şi ea a preluat elementele de bază din reformele domnilor pământeni. Principiul ei fundamental a fost acela al dării unice, plătibilă la patru termene anuale (sferturi); el se regăseşte – aşa cum s-a văzut – în măsurile lui Antioh Cantemir (1700) şi Constantin Brâncoveanu (1701), favorizate de noile condiţii create de încheierea Păcii de la Carlowitz (1699) şi, deci, de încetarea ostilităţilor militare pe teritoriul ţărilor române. Faţă de predecesorii săi autohtoni, domnul fanariot a adus şi un şir de măsuri noi, între care cele mai importante au fost evidenţa contribuabililor, reducerea masivă a categoriilor de privilegiaţi fiscali, impunerea individuală şi abolirea solidarităţii fiscale.

Reforma fiscală a lui Constantin Mavrocordat s-a realizat în cele două ţări româneşti de-a lungul domniilor lui printr-un şir de aşezăminte şi porunci între anii 1733–1758[1]. Aşa cum remarcă I. C. Filitti, „Reformele lui C. Mavrocordat n-au fost,

în detaliile lor, aceleași în amândouă Principatele (...). Ca urmare, nu amănuntele și nu diferențele importă, ci liniile mari, ideile directoare"[2]. Documentele care permit urmărirea cea mai îndeaproape a politicii fiscale a domnului sunt cele aflate în condica de porunci din anii 1741–1742, care cuprinde atât textul așezământului fiscal, cât și porunci și rapoarte în legătură cu aplicarea lui. Se adaugă informațiile cronicii lui Ion Neculce și ale *Cronicii Ghiculeștilor*, care aduc întregiri esențiale. Documentația bogată pentru acest moment al politicii de reformă în domeniul fiscal ne-a determinat să axăm cercetarea ansamblului acestei politici pe anii 1741–1742, când Constantin Mavrocordat era domn al Moldovei.

După promulgarea hrisovului din 7 februarie 1741, domnul reformator nu a dispus de răgazul necesar pentru a putea aplica măsurile decise. Încărcat de mari datorii – care se ridicau la 300 de pungi numai către tezaurul statului otoman – Mihai Racoviță, mijlocind și plata unor sume considerabile, evaluate între 1 000 și 3 000 de pungi, a obținut domnia Țării Românești, toți creditorii săi fiind interesați să-și poată recupera banii. Situația materială atât de precară a noului domn avea să se afle la originea unei fiscalități excesive cu dezastruoase consecințe demografice[3].

Strămutat în scaunul de domnie de la Iași, Constantin Mavrocordat „nu s-au bucuratu căci era deprinsu în Țara Românească"[4], nemulțumirea sa fiind provocată de veniturile mai mici pe care le aducea Moldova. În timp ce capuchehaielele (reprezentanții) domnului la Constantinopol se străduiau să recapete pentru stăpânul lor domnia munteană, Constantin Mavrocordat s-a angajat la aplicarea reformelor sale în Moldova.

Cea dintâi, pentru că era şi cea mai importantă, a fost reforma fiscală. Ceea ce se cuvine citat, în primul rând, din textul aşezământului fiscal este declaraţia domnului că promulgarea acestuia a fost determinată de două temeiuri: „având pururea milă de ţară şi de săraci, întocmai ca de o patrie a noastră" şi de rugămintea ce-i fusese adresată de locuitori „cerşind şi pohtind aşădzământul dăjdilor ce s-au făcut Ţării Româneşti"[5]. Prevederile sunt asemănătoare articolelor din hrisovul din 7 februarie 1741: se desfiinţează văcăritul şi cuniţa (dare pe cai) întrucât „multă pagubă şi stricăciune pricinuieşte ţării, până încât lăcuitorii, neputând să plătiască văcăritul şi coniţa, vânzându-şi dobitoacele, să micşura hrana sa"; este desfiinţat de asemenea pogonăritul, care, prin cuantumul său excesiv, provocase scumpirea vinului. Ion Neculce informează că domnul a suprimat de asemenea „adăuşagurile" şi „jacurile de ciocoi" prin care sunt de înţeles dările de acoperire a haraciului, lipsa haraciului, ploconul bairamului şi altele precum şi obligaţia de a-i întreţine pe dregătorii şi slujbaşii aflaţi în misiune în ţară („cheltuiala oaspeţilor", cum se spune într-o poruncă domnească) şi cai de olac[6]. De fiecare dată când a reluat reforma fiscală (reamintim că prezentăm reforma din Moldova numai ca un exemplu, pentru că dispunem de o documentaţie mai bogată pentru ea), domnul a fost călăuzit de principiul dării unice, care să se substituie multitudinii de dări şi contribuţii, atât de caracteristică fiscalităţii noastre medievale. Astfel, în 1758, ca domn al Ţării Româneşti, Constantin Mavrocordat a realizat unificarea tuturor dărilor în ceea ce se va fi numit „sama obştească"[7].

În 1741, aşezământul fiscal din Moldova fixează patru sferturi într-un an, începând cu luna noiembrie. Suma era de 105 parale (cele 5 parale erau destinate plăţii zlotaşilor, adică încasatorilor), holteu plăteau însă numai 55 de parale, iar cei

care şedeau la casa părinţilor, numai 20 de parale. Domnul stăruie cu deosebire asupra interdicţiei de a percepe orice sumă peste cuantumul fixat şi – ceea ce este deosebit de important – stabileşte răspunderea strict individuală în achitarea dării: „Boierul zlotaş mai mult decât 105 parale (...) să nu ia; măcar jumătate de ban, nici vornicelii, nici vătămanii mai mult decât banii domneşti să nu cisluiască; că care va lua mai mult va plăti înzăcit. Zlotaşul sau vornicelul sau vătămanul nicidecum să nu îndrăznească a lua banii dăjdii de la un om pentru altul". Această din urmă prevedere punea capăt solidarităţii fiscale în cadrul satului (unităţii de impunere), în virtutea căreia dacă un contribuabil se sustrăgea, prin fugă, plăţii dărilor, ele erau percepute de la ceilalţi contribuabili. Sistemul solidarităţii fiscale deosebit de oneros, urmărea să împiedice fuga locuitorilor, întrucât fiecare contribuabil urmărea ca ceilalţi să-şi achite dările pentru ca ele să nu cadă asupra sa ca o „năpastă" (astfel era numită partea ce-i revenea din contribuţia fiscală a evazionistului), devenind astfel un supraveghetor, mai atent decât reprezentanţii aparatului de stat, ai celor cu care forma unitatea de impunere.

Odată fixată suma, ea era repartizată între locuitorii satului după starea materială a fiecăruia („Însă cislă să-s facă pe capitile oamınilor, pe dobitoace, pe vii, pe hrana omului şi tot prilejul său")[8], domnul interzicând orice amestec al agenţilor fiscali sau administrativi în operaţia de cisluire (repartiţie), pentru ca ţăranii să-şi poată stabili, fără nici un fel de imixtiune a statului, sumele pe care urmau să le achite vistieriei. Fiecare contribuabil, o dată contribuţia lui stabilită, urma să fie înregistrat într-o evidenţă scrisă („foaia de cislă"), întocmită în două exemplare, unul destinat vistieriei, celălalt urmând să rămână în sat. Contribuabilul primea apoi o foaie pe care erau trecute numele şi semnalmentele sale fizice

(pecetc „scrisă pe fața sa"), un adevărat buletin de identitate cu rosturi fiscale.

Ceea ce îl interesa pe Constantin Mavrocordat în gradul cel mai înalt era ca nimeni să nu rămână în afara acestui imens „năvod" pe care el îl aruncase asupra întregii țări în speranța de a „prinde" pe toți contribuabilii potențiali. Pentru verificarea eficacității acestui efort de întocmire a evidenței populației impozabile, domnul a hotărât o anchetă deosebit de riguroasă, numită de el „cercătură": „îndată după cislă – scrie el – și împărțala peceților s-au hotărât cercătura, cu mare tărie, și orcare nu va ave pecete sau va avea și nu va fi scris pe fața lui (adică nu-i vor corespunde semnalmentele fizice înscrise pe foaia pecetluită – n.n.), acela va plăti pecete lui îndoit, iar vornicelul și vătămanul satului aceluia cu mare pedeapsă să va pedepsi și să va globi"[9].

Condica de porunci a lui Constantin Mavrocordat din 1741–1742 cuprinde numeroase mărturii ale străşniciei cu care domnul a urmărit ca această „cercătură" să fie făcută cu cea mai mare rigoare. Porunca adresată marelui căpitan de Tecuci este ilustrativă pentru preocuparea domnului ca, pe de o parte, contribuabilii să nu cadă victime abuzurilor locale, dar, pe de altă parte, nici să se poată sustrage evidenței vistieriei: „dumneata de jaf încă te fereşte şi chivernisește pă lăcuitori, căutând dreptatea lor, precum să cade [...] şi cu peceţile te sileşte, şi la cercături socoteşte să nu să afle ceva pe urma ta"[10]. Severitatea „cercăturii" este dezvăluită de ordinul lui Constantin Mavrocordat ca „pe vornicelul satului, unde vor afla oameni mistuiți (fugiți sau ascunși – n.n.), bucatele lor ce va ave, să le ia pe sama domnească și pe dânsul să-l trimită la ocnă"[11]. Cei găsiți, la „cercătură", fără peceți erau pedepsiți cu asprime: Dumitrașcu biv vel armaș, spre pildă,

informează că cei găsiți „fără peceți" sunt trimiși domnului „în butuci" (adică într-un fel de cătușe de lemn – n.n.).

Într-o carte de cercătură, domnul agravează sancțiunile pentru evazioniști și conducătorii satului care toleraseră sustragerea de la evidența fiscală: „la cari sat să va afla om făr de pecete sau și cu pecete nescrisă pe față /.../ pre dânșii aște și pre vornicelul și vătămanul satului, cu butuci să-i aducă aici, ca să-și ia pediapsa cea rânduită și hotărâtă și toate bucatele lor pără la un ou să li ia pe sama domniască"[12]. Alături însă de măsurile de constrângere, domnul voia să aibă deschis un canal de comunicare spre masa contribuabililor, gata fiind să angajeze cu ei dialogul. Un exemplu îl oferă „cărțile" adresate la 30 ianuarie 1742 boierilor zlotași, care în partea lor finală, capătă caracterul unei adevărate proclamații, al cărui dublu obiectiv este de a arăta preocuparea statornică a domnului pentru starea supușilor săi, efortul de a nu-i împovăra cu nici un fel de alte îndatoriri în afara celor stabilite prin așezământul fiscal și de a-i convinge că trebuie să participe și ei la marele efort de a realiza evidența contribuabililor prin denunțarea evazioniștilor. Apelul are un adevărat patos în încercarea de a-i convinge pe locuitori că rostul lor este, după ce au beneficiat de generozitatea domnului, să devină auxiliarii politicii de reformă: „Ce dar, de vreme că domnia me poruncile și trebuințele cu conacele solilor și cu zăhărelele, ce sântem orânduiți din porunca împărății, toate cu bani le facem și le rădicăm (deci domnia plătea toate prestațiile cerute de Poartă – n.n.) și nici unele, după făgăduința ce v-am dat asupra voastră, nu aruncăm, și voi, dar, oameni ce veți fi având dosăți (ascunși – n.n.) între voi, carii pără acmu nu vor fi eșit ca să-și ia peceți, făr de nici o zăticnire și lunecare pre toți să-i scoateți la boierii zlotași să-și ia peceți"[13]. Constantin Mavrocordat era hotărât să nu impună contribuabilului nici o

sarcină suplimentară şi să asume, în numele domniei, acoperirea tuturor cheltuielilor generate de diverse cereri ale Porţii sau de desfăşurarea activităţii administraţiei locale. La 30 martie 1742, el face să se scrie căpitanului de Greceni în legătură cu plata unor conace: „Căci măria sa vodă făr de plată nu va să ia de la nime nimic"[14].

Când „cercătura" făcută la Iaşi a arătat că mai existau contribuabili fără peceţi sau cu peceţi care nu corespundeau semnalmentelor lor[15] domnul s-a declarat dispus să renunţe la verificările în provincie (cei găsiţi ar fi fost impuşi, ca sancţiune, să plătească întreit) şi să acorde un termen nou de 15 zile pentru ca cei ce se sustrăseseră primirii peceţilor să se declare. Şi din nou amintite „binefacerile" domnului: „domnia mea am găsit folosul şi dobânda visterii, carele puteţi şi voi să cunoaşteţi că, de când [...] am venit în scaun, am fi putut lua şi văcărit până acmu şi altele ce erau rău obicinuite asupra voastră, câte am fi vrut". Ceea ce doreşte domnul este ca „toţi să eşiţi la boierii zlotaşi [...] să nu aşteptaţi cercătura ce va să fie"[16].

Convingerea lui Constantin Mavrocordat era că populaţia Moldovei saluta măsurile sale fiscale. La 2 noiembrie 1741 el cerea zlotaşilor să-i comunice reacţia locuitorilor, exprimându-şi certitudinea că „tuturor li iaste plăcută (reforma fiscală – n.n.) fiind de obştie de folos şi tuturor cu dreptate"[17].

Era însă evident că domnul lua dorinţele sale drept realitate. Oricât de bune ar fi fost intenţiile sale, realităţile erau mai puternice sau, corect spus, mai dure. Ion Neculce distinge consecinţele aplicării aşezământului fiscal, în funcţie de situaţia locală: „Şi Ţărâi de Gios le merge pre bine, iar Ţărâi de Sus, fiind prădaţi de moscali (în timpul războiului – n.n.) şi fiind lipsiţi de pâine, le merge mai greu, cari fugie din cei săraci, iar cei mai cu putinţă era mulţămiţi"[18].

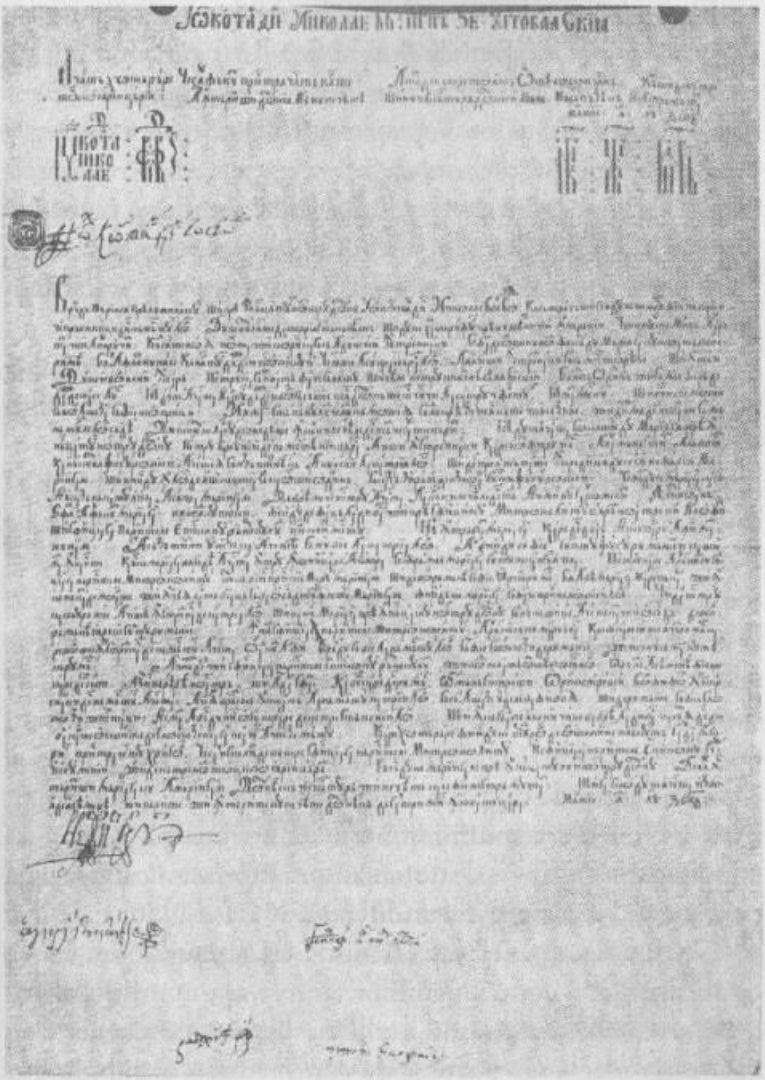

Fig. 10 Cartea Obşteştii Adunări a Ţării Româneşti din 1 martie 1746. În stânga sub intitulaţie iscălitura şi pecetea lui Constantin Mavrocordat (originalul la Arhivele Naţionale Bucureşti).

Fuga – recursul ultim al contribuabililor exasperați – nu se limita numai la Țara de Sus; și față de fugari domnul nu abandonează decizia de a-i convinge că măsurile luate se vor dovedi în beneficiul lor. Vel căpitanul de la Greceni primea la 4 noiembrie 1741 ordinul de a merge cu un boier și un alt dregător „la oamenii de Greceni și de la Vadul Isacului ci au fugit în Țara Turcească, neprimind ponturile aşădzării ce-au făcut mărie sa vodă lor, într-audzul tuturor și să să săliască în tot chipul ca să-i întoarcă înapoi"[19].

Fugarilor care se arătau dispuși să se reîntoarcă, domnul se grăbește să le dea asigurări că totul va fi uitat și că vor beneficia de înlesniri. Astfel, la 25 martie 1742, Constantin Mavrocordat era informat că locuitorii fugiți peste Nistru voiau să revină, dar se temeau că, fiind vecini (țărani șerbi) vor avea de făcut față sancțiunilor date de stăpânii lor sau, aparținând diferitelor bresle militare (călărași, seimeni), vor fi reintegrați și constrânși la serviciile de care voiau să scape. Domnul se grăbește să înlăture temerile lor, fixând însă o dată: toți cei care au fugit înainte de înscăunarea lui și se vor reîntoarce în țară el le garantează „că nime întru nemică nu-i va supăra" și că vor fi scutiți de bir până în iunie[20].

Reversul solicitudinii arătate contribuabililor a fost adevăratul asalt lansat de domn asupra diverselor categorii de privilegiați și scutiți fiscal, indiferent de statutul lor social.

Cei dintâi asupra cărora s-a îndreptat acțiunea domnească de recuperare a contribuabililor au fost așa-numiții posluşnici[21]. Aceștia erau țărani – șerbi sau liberi – care beneficiau de scutire totală sau parțială de dări pentru a sluji boierilor sau mănăstirilor (un țăran apăsat de dări era preocupat de achitarea lor, de desfășurarea activităților care să-i aducă banii necesari plății acestor contribuții și, deci, o însemnată parte a timpului său era consumată în afara gospodăriei marelui

domeniu). În unele situații, obligația țăranilor de condiție servilă deveniți posluşnici de a executa toate dispozițiile stăpânului lor îi adusese într-o situație asemănătoare robilor-țigani. E cazul, spre pildă, al rumânilor din Sineşti (Prahova), aflați în stăpânirea mănăstirii Mislea, care fusese scutiți de bir pentru a sluji acestei mănăstiri. Încercând să-şi redobândească libertatea, ei se judecă la 8 septembrie 1750 cu egumenul mănăstirii, care arată că pe aceşti rumâni „îi erta răposații domni de dăjdii pentru posluşaniia mănăstirii", iar ei „fiind rumâni mănăstirii pururea slujiia şi lucra mănăstirii tocmai ca nişte țigani", fiind însă scutiți de dijmă[22].

Această categorie de scutiți fiscal, domnul a voit să o suprime integral. „De la început nu iertase pe nici unul din acei care se aflau în slujba boierilor, ci pe toți i-a pus la dajdie"[23]. Este de la sine înțeles că reacția beneficiarilor nu a întârziat să se manifeste. Rivalul domnului – Grigore Ghica – se grăbea, în ianuarie 1742, – să difuzeze ştirea că „Boierimea şi mazilii sunt tare slabi şi nemulțumiți, deoarece acei care mai înainte aveau atâția oameni şi îi munceau, acum duc lipsă de ei şi cumpără totul cu bani, aşa că chivernisirea lor este mărginită"[24]. Domnul nu a putut să ignore această nemulțumire, şi a fost silit să facă anumite concesii: „Dat-au şi boierilor celor mari câte 50, 60 de oameni de scuteală, altora, boieri mazili, câte 20, câte 15, câte 5. Aşijderea au dat şi la giupânese sărace, ca de scuteală, câte 10, câte 15, careş după boierii"[25].

În Țara Românească, Mihai Cantacuzino înregistrează şi el o măsură identică: „Boierii şi mănăstirile – scrie el – aveau sate întregi de sclavi, cari, după cum se vede din unele hrisoave, din vechime erau fără dare [...]. Constantin Mavrocordat prin reforma sa a dat şi pe sclavii, posluşnicii boierilor, la dare, poruncind să-i înscrie în cislele satelor şi să plătească bir ca şi

cei liberi, dar pentru ca să împace pe boieri pentru această nedreptate (autorul este un mare boier – n.n.) a rânduit să aibe oameni scutiți, fiecare după persoana sa și după rangul sau posițiunea sa"[26].

Acești scutelnici – cum s-au numit ei – urmau, așadar, să se substituie posluşnicilor; deosebirea majoră consta în faptul că numărul lor avea să fie mult mai restrâns decât al posluşnicilor. Așa cum se va vedea, nemulțumiți de măsura domnească, boierii vor ști să o eludeze, păstrând posluşnicii și adăugind scutelnicii.

În vechea organizare fiscală existau așa-numitele „bresle" (care nu trebuie confundate cu cele economice, de negustori sau meşteşugari), care reuneau diverse categorii de slujbași fiscali, administrativi, militari etc., beneficiari ai unor însemnate înlesniri fiscale Toți aceşti mici privilegiați aveau să cadă victime efortului lui Constantin Mavrocordat de a spori populația impozabilă a țării. Lunga enumerare, pe care Mihai Cantacuzino o dă pentru Țara Românească relevă proporțiile acestui adevărat „masacru" fiscal. „El (Constantin Mavrocordat – n.n.) a împuținat slujitorii, spătărașii, agiașii, armășeii, aprozii, icioglanii și pe cei suprimați i-a dat la dare cu țara [...]. Pe sătenii spătărei, vistierași, roșii, pâhârnicei, postelnicei, vizitii, comișei, șătrărei i-a dat pe toți la dare cu țara"[27].

În acest context a avut loc și așa-numita desființare a „oștii pământene" de către Constantin Mavrocordat, despre care s-a scris atât de mult în istoriografia noastră[28]. Pentru a înțelege sensul exact al consecințelor militare ale reformei fiscale a lui Constantin Mavrocordat, este necesar să fie înfățișate succint structurile militare ale societății medievale românești. Forța militară a țărilor române se întemeia pe două componente fundamentale, care reprezintă, în fapt, și două nivele de organizare: una populară, întruchipată în ridicarea tuturor celor în stare să poarte arme și numită „oastea cea mare" și alta

feudală, alcătuită din cetele de curteni, slujitori, roşii etc. adică din cetele de subalterni ai marilor dregători (slugi băneşti, vistiernicei, postelnicei, păhărnicei, stolnicei etc.) care, în afara funcţiilor lor administrative de caracter specific aveau şi rosturi militare. Cetele de acelaşi fel erau reunite într-o breaslă[29], lor li se adăugau lefegii (dărăbanii, seimenii, leventii, fustaşii etc.). Aceste bresle beneficiau de însemnate scutiri fiscale. Astfel că era în firea lucrurilor ca, de îndată ce s-a pus problema sporirii contribuabililor, ochii domnului să se fi ţintit asupra acestor bresle boiereşti având şi atribuţii militare.

Gheorghe Duca în Moldova, în timpul celei de a treia domnii (1678–1683), şi Constantin Brâncoveanu, cu prilejul reformei sale din 1701, au sporit contribuţiile fiscale ale acestor bresle. Începutul fusese, aşadar, făcut de domnii anteriori regimului fanariot şi raţiunile sunt lesne de înţeles: nevoile pecuniare ale domniei şi scăderea însemnătăţii militare a acestor cete de slujbaşi, într-o perioadă când evoluţia tehnicii şi artei militare reclamau profesionişti ai armelor de foc. Reînnoirea arsenalului, în pas cu progresul armelor de foc, ar fi necesitat sume uriaşe de care domnia nici nu dispunea, nici nu era convinsă că investite în sectorul militar, ar fi adus un real beneficiu. Lăsând la o parte fiscalitatea nemiloasă a lui Gheorghe Duca, abătută ca o calamitate asupra Moldovei, să amintim că reforma fiscală a lui Constantin Brâncoveanu a fost promulgată scurt timp după încheierea Păcii de la Carlowitz (1699), când nu se întrevedeau conflicte în viitorul apropiat. Instaurarea regimului fanariot cu simţitoarea limitare a iniţiativelor de politică externă, ca urmare a agravării dominaţiei otomane, a redus şi mai mult însemnătatea acestor bresle. Nicolae Mavrocordat le-a împuţinat şi Mihai Racoviţă le-a adăugat noi sarcini fiscale[30].

Constantin Mavrocordat nu a făcut, aşadar, decât să continuie acest proces început cu câteva decenii mai înainte. De remarcat că, întocmai ca şi în cazul lui Constantin Brâncoveanu, măsura lui se plasează îndată după încheierea unei păci, aceea de la Belgrad (1739), când aceste bresle apăreau şi mai lipsite de însemnătatea lor militară. Imaginea unui Constantin Mavrocordat, „lichidator al oştirii pământene", nu corespunde realităţii şi ea trebuie, în consecinţă, înlăturată. S-a văzut că în anii 1737–1739 – în timpul războiului ruso-austro-turc – el a constituit o armată – desigur cu efective reduse – dar care relevă o iniţiativă vrednică de luat în consideraţie[31]. În timpul domniei sale moldovene din anii 1741–1743, Constantin Mavrocordat a creat un „steag al arnăuţilor"[32], alcătuind o gardă a domnului şi având-şi locuinţele la curtea domnească[33]. Domnul fanariot nu urmărea desfiinţarea forţelor militare ale Moldovei şi Ţării Româneşti, ci creşterea numărului de contribuabili. Politica sa militară – în măsura în care ea s-a conturat – a fost modelată de obiectivele sale fiscale, care au trecut înaintea tuturor celorlalte, de-a lungul tuturor domniilor sale.

Reforma fiscală a lui Constantin Mavrocordat a cuprins însă şi acordarea de scutiri fiscale boierilor, mănăstirilor şi clerului. Dacă în ceea ce priveşte scutirile acordate bisericii, politica sa se integrează unei orientări tradiţionale în concordanţă cu mentalitatea religioasă a vremii, cele acordate boierimii au avut rostul de a slăbi, dacă nu de a dezarma, opoziţia clasei politice, fără de al cărei concurs – atât timp cât statutul de autonomie al Moldovei şi Ţării Româneşti rămânea în vigoare – nu se putea guverna. Acordându-le scutiri boierilor, Constantin Mavrocordat le-a definit, în acelaşi timp, în chip riguros statutul pentru a împiedica astfel sporirea ilicită a categoriilor privilegiate. Potrivit vechimii

neamului şi dregătoriei, boierii au fost împărţiţi în două categorii: în Moldova, boierii de treapta întâi – de la marele logofăt la treti logofăt – şi boieri mazili; în Ţara Românească marii boieri (veliţi) cu urmaşii lor (neamuri) şi boierii mici, numiţi şi aici mazili. Cei din prima categorie şi descendenţii lor se bucurau de scutirea totală de dări, cei din categoria a doua urmau să achite o dare personală, fiind însă scutiţi de unele contribuţii (dijmărit, vinărit etc.). Domnul a subliniat hotărârea sa de a nu permite nimănui, odată stabilite aceste categorii, să se împărtăşească de privilegiile ce le fuseseră acordate: „Nime din cei proşti – proclama Constantin Mavrocordat – şi mai de jos să nu mai cuteze nici într-un chip a se mai vârâ să se numere în ceata mazilească"[34].

O adevărată campanie a dezlănţuit Constantin Mavrocordat împotriva celor care încercau să se sustragă dărilor prin intrarea în rândurile preoţimii. Zlotaşilor, domnul le ordona în octombrie 1742 să fie necruţători cu aceşti evazionişti: „unde veţi afla ca de acestu fel de oameni, adecă răspopi, au carea să vor numi ipodiiaconi au şi preuţi şi diiaconi ce nu ştiu carte şi nu sântu învredniciţi slujbii bisăriceşti, pentru prostiia şi neştiinţa învăţăturii leturghie nu slujăscu, au călugări ce şed pe la casălea lor, au pe la sate, afară din mănăstiri, care să poartă cu amăgeală pentru ca să se scutească de bir, pe unii ca acie pe toţi să-i puniţi la bir"[35]. Principiul domnului era logic şi clar: dacă preotul nu ştie carte nu-şi poate îndeplini rostul, în consecinţă, el nu poate beneficia de scutirea de bir. Domnul l-a aplicat cu o rigoare de pomină: „Şi aşa de mare frică ce aveau bieţii preoţi şi diaconi, căci începuse Constantin vodă a orândui preoţi învăţaţi de îmbla prin toate ţinuturile şi prin toate satele ca să vadă ce felu de cetanie fac pe la biserici, la care nu putem scrie ce frică trăgeau bieţii preoţi, că se apucau la bătrâneţe să înveţe carte"[36].

Pentru ca reforma fiscală, în a cărei aplicare domnul a făcut eforturi atât de mari, să aibă succes, era necesar ca cererile Porții în bani, grâne, materiale de construcție etc. să fie ele însele stabile și, deci, bine cunoscute pentru ca domnii să poată ști exact cuantumul lor și termenele de achitare. Or, de-a lungul întregii dominații otomane, exigențele materiale ale Porții au rămas o „mare necunoscută", în înțelesul că ele se puteau abate oricând și în proporții strivitoare asupra țărilor române. Se adăugau apoi marile sume cheltuite la Poartă pentru a întreține bunăvoința înalților demnitari și pentru a înlătura concurența unui rival primejdios. Rapoartele capuchehaielelor lui Constantin Mavrocordat înregistrează zilnic această luptă pentru ca stăpânul lor să rămână în grațiile „stăpânilor" – cum sunt numiți sultanul și anturajul său. Spre pildă, în iulie 1742, când Constantin Mavrocordat avea de făcut față adversității lui Mihai Racoviță și a lui Grigore Ghica, angajați în lupta pentru a menține sau, respectiv, recăpăta domnia, reprezentanții săi la Istanbul erau exasperați de cheltuielile exorbitante la care erau constrânși de această concurență. Iată un pasaj concludent: „Noi, în halul în care ne aflăm, nu mai avem nici măcar unghii pentru a ne scărpina, deoarece ne-a copleșit datoria. Am scris de mii de ori că numai cu sferturile, fără vreo dare extraordinară, datoria nu se poate chivernisi. Am îndemnat să se scoată cuniță, ale cărei roade le-am văzut în chip vădit în prima domnie. Ne răspundeți că nu faceți acest lucru și că datoria noastră se achită numai cu aceste venituri, dar nu ne dumirim care este chipul de îndreptare? Că dacă se vor trimite două sute de pungi din sferturi și desetină, tot mai rămâne o datorie de alte trei sute de pungi, așa că nu este nici o scăpare, deoarece sumele ce se dau zilnic și cudumiiele (danii făcute la instalarea cuiva într-o nouă funcție – n.n.) nu încetează, ne-am zăpăcit cu totul"[37].

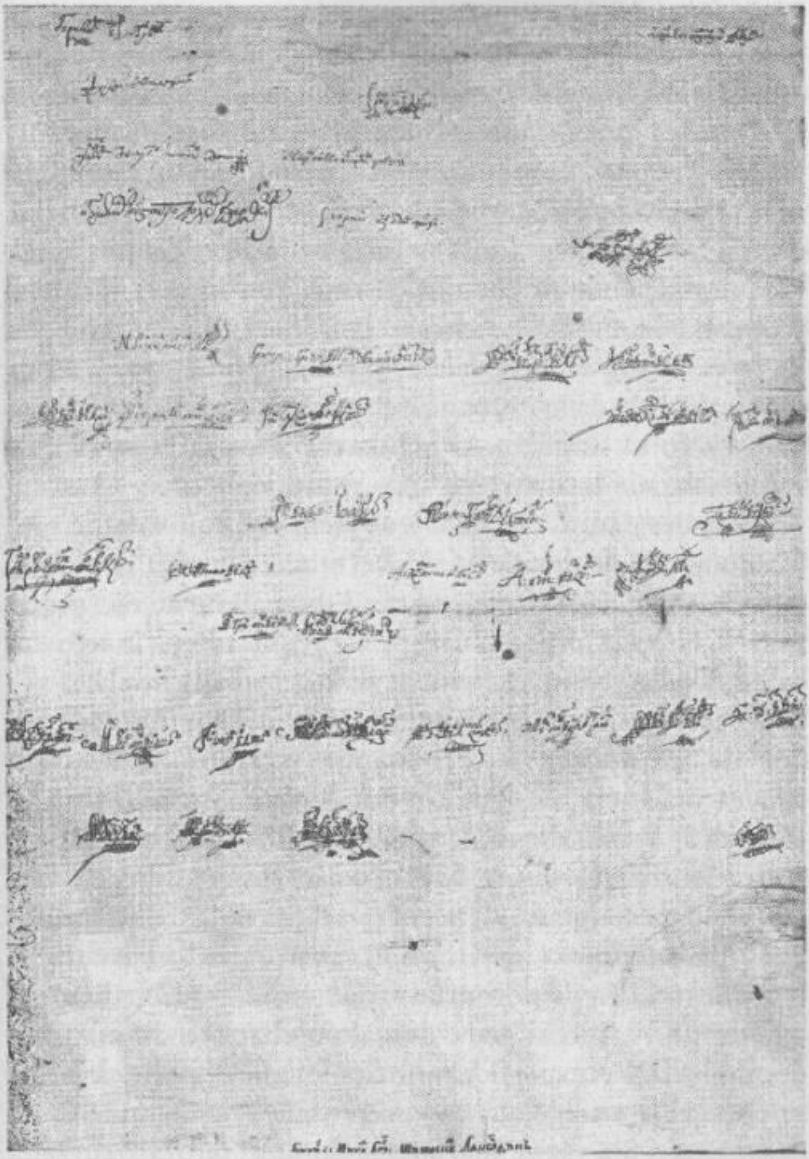

Fig. 11 Cartea Obşteştii Adunări a Ţării Româneşti din 1 martie 1746. Iscălituri ale participanţilor (originalul la Arhivele Naţionale Bucureşti).

Poarta însăşi – prin reprezentanţii ei – mărturisea uneori că lupta pentru domnie se repercuta în chipul cel mai dureros asupra contribuabililor. Astfel, lui reis-efendi, care intervenise în favoarea lui Grigore Ghica pentru a i se da domnia moldoveană sau cea munteană, chehaiaua a dat un răspuns ce merită reprodus: „Ce va să zică asta, să ceară să schimbe pe domni la fiecare zece luni? Această nedreptate, a spus, nu se face numai unui singur om, ci unei ţări întregi şi raialei (contribuabilii – n.n.) pentru că beii (domnii – n.n.) nu dau de la ei, ci sug sângele raialei şi ne adapă pe noi, şi că ce socoteală vom da la judecată de apoi?"[38]. Astfel de atitudini erau cu totul singulare şi regula era situaţia raportată de capuchehaiele în martie 1742: „mulţi sunt supăraţi că nu primesc des daruri, dar dacă o să vrem să-i cultivăm pe toţi, nu ajung nici veniturile Moldovei şi nici ale unei împărăţii, mai ales în vremuri ca acestea, când cei mari nu au nici pic de milă"[39]. Nicolae Iorga a sesizat perfect contradicţia în termeni care submina reforma la temelie şi, în cele din urmă, avea să-i provoace eşecul: „bunele intenţii ale domnului fură zădărnicite de înlănţuirea de fier a împrejurărilor. Constantin Mavrocordat era, desigur, un om deştept, dar să fi fost un cârmuitor extraordinar şi încă n-ar fi fost în stare a împăca aceste două lucruri inconciliabile: o dare fixă: ca sferturile sale, şi o cerere nemărginită, ca aceea ce-i venia de la Constantinopol"[40]. Constatarea marelui nostru istoric a fost făcută pe temeiul condicii de porunci din anii 1741–1742 (editată în regeste de N. Iorga), care dezvăluie zbaterea dramatică a domnului de a rămâne fidel principiilor sale de politică fiscală în condiţiile vitrege ale unor cereri ale Porţii şi cheltuieli neaşteptate. S-a văzut, mai sus, că domnul refuzase sugestia reprezentanţilor săi de la Istanbul de a reintroduce cuniţa, abia desfiinţată, ca mijloc de a ieşi din gravul impas pecuniar.

Exemplul domniei moldovene este întru totul concludent: abia promulgată reforma, Constantin Mavrocordat a fost confruntat cu o adevărată revărsare de exigențe otomane, pe care atât el însuși, într-o proclamație adresată țării, cât și Ion Neculce le menționează într-o dramatică enumerare: 800 de salahori și 150 de care pentru reconstrucția cetății turcești Vozia, câteva mii de chile de zaherea, trecerea unui sol rus și a altuia turc și altele. Să precizăm, după informația lui Neculce, că suita solului rus era de peste 1 500 de oameni și că au iernat cu toții la Tighina, timp de trei luni, aprovizionarea lor căzând în seama domnului, care a cheltuit câteva sute de pungi. Ion Neculce recunoaște meritul domnului, care nu a silit pe locuitori la prestații gratuite (beilicuri), ci a plătit totul din dările încasate Consecința este concis prezentată de cronicar: „Numai, înglotindu-să cheltuiala, n-au fost numai patru civerturi (sferturi – n.n.), în anul dintâi, ce au fost șase civerturi"[41].

Încălcarea reformei nu a fost ușoară pentru inițiatorul ei. În amintita proclamație, domnul înfățișează contribuabililor dezbaterile din cadrul divanului pentru a-i face să înțeleagă rațiunile deciziei sale. Această îndreptățire pe care domnul și-o dă în fața țării este ea însăși un fapt nou în practica politică românească: „unii au dzis că să adăogăm un cifert și să le facem 5, iar alții au dzis ca să le stricăm de tot și să scoatem văcărit și cunițâ și celelalte vechi obicinuite dăjdi; pentru care oțărându-ne și nicidecum ca să audzim n-am vrut, știind că toată stingerea pământurilor acestora au stătut dăjdiile acelea"[42].

Reforma fiscală a lui Constantin Mavrocordat nu avea șanse de reușită decât dacă Poarta ar fi renunțat la practicile ei apăsătoare și abuzive. Altminteri, întrebarea lui Constantin Mavrocordat din 7 decembrie 1742 închidea în sine și

răspunsul: „Dar şi noi, ce putem să facem într-alt chip, de vreme ce atâtea poronci ce s-au adaos asupra noastră [...] poronci stăpâneşti fiind, cu soli mari ca aciia, cu cetăţi – cum să pute să să lasă gios?"[43].

Dacă politica fiscală a lui Constantin Mavrocordat nu a dat rezultatele aşteptate, rămân însă a fi subliniate şi apreciate intenţiile care au impulsionat-o, rezumate de domnul însuşi: „să putem şi noi şi voi să ne răsuflăm"[44] şi „a să supăra cineva afară din obiceiu, măcar şi până la un ou, nicidecum nu suferim, nici vom suferi"[45].

CAPITOLUL V

„Să se răscumpere şi cu voe şi fără de voe": reforma socială

Reforma socială – abolirea şerbiei şi reglementarea raporturilor dintre stăpânii de pământ şi ţăranii clăcaşi – a constituit realizarea cea mai importantă şi mai durabilă dintre toate măsurile novatoare ale lui Constantin Mavrocordat. Coordonatele cadrului istoric-obiectiv în care s-au integrat iniţiativele social-agrare mavrocordăteşti au fost structurile economice şi cele social-rurale ale societăţii româneşti.

În secolul al XVIII-lea, economia Moldovei şi a Ţării Româneşti păstrează profundul său caracter agrar, cultivarea pământului şi creşterea vitelor fiind principalele ei ramuri. Ceea ce imprimă un aspect specific acestei economii este decalajul dintre marile posibilităţi oferite de fertilitatea excepţională a solului şi potenţialul uman chemat să le valorifice. Războaiele ruso-austro-turce desfăşurate pe teritoriul românesc, epidemii, jafuri turco-tătare (ultima incursiune a tătarilor are loc în Moldova în 1758), fiscalitatea excesivă, abuzurile slujbaşilor, calamităţi naturale (care lovesc

într-o societate practic dezarmată în fața lor) erau tot atâția factori generatori ai depresiunii și instabilității demografice. Dezechilibrul în raportul pământ-om în detrimentul ultimului termen a fost remarcată deopotrivă de pământeni și străini. Citățm, cu titlul de exemplu, o descriere autohtonă anonimă a Țării Românești de la mijlocul secolului al XVIII-lea, unde se scrie: „iar cându ar fi mulțimea oamenilor ce pe alte locuri sântu, atunci nu cu altă țară de potriva ei, care ar fi dând venit mai bun, s-ar putea potrivi, ci pot zice că atunci cu 3 și 4 țări d- acele mai bune ar putea devenit deopotrivă"[1].

Raportul demo-agrar specific Moldovei și Țării Românești a determinat și tehnici agricole caracteristice. Așa cum s-a arătat, cultivarea pământului era încă „pe treptele inferioare ale desțelenirii permanente și ale celor două câmpuri. Agricultura noastră se ridicase deci până la nivelul tehnic pe care îl putem desemna în termeni românești prin denumirea de «moină și desțelenire». Sistemul de moină și desțelenire permanentă este caracteristic regiunilor cu populație redusă, care dispune de un mare fond funciar" [2]. Abia dacă mai trebuie spus că, în aceste condiții, o problemă agrară, în înțelesul pe care noțiunea o va căpăta în secolul al XIX-lea – adică de a asigura țăranului pământul necesar subzistenței sale – nu se conturase încă; pământul era din belșug, astfel că oricine avea libertatea de a desțeleni cu obligația de a da dijmă stăpânului de pământ. Agricultura Moldovei și a Țării Românești s-a aflat sub impactul unor factori stimulenți și descurajanți – deci de sens contrar – a căror rezultantă a depins, firește, de intensitatea lor. În prima categorie s-au aflat consumul și negoțul, în cea de a doua dominația otomană – sub cele două forme ale monopolului otoman și exploatarea directă – și instabilitatea demografică.

Secolul al XVIII-lea înregistrează o rapidă extindere a culturii porumbului, ale cărei proporții au făcut să se vorbească de o adevărată „revoluție alimentară"[3]. Apărut în țările române, venind din Peninsula Balcanică, în secolul al XVII-lea, porumbul a devenit în secolul următor elementul de bază în alimentația țărănimii. Succesul porumbului se explică prin multiplele sale calități care fac din el o „plantă miraculoasă"[4]: creșterea rapidă, comestibilitatea boabelor înainte de coacere, randament mare, eforturi minime, gust plăcut, valoare nutritivă ridicată. Extinderea culturilor de porumb s-a făcut în detrimentul celor de mei al căror nume – „mălai" – porumbul a sfârșit prin a-l prelua. Generalizarea porumbului se explică, de asemenea, și prin faptul că nefiind cerut de Poarta otomană în cadrul furniturilor de cereale, era la adăpost de exigențele masive și neașteptate ale Istanbulului[5]. Porumbul nu a luat locul grâului – așa cum s-a crezut – ci al meiului, grâul continuând să păstreze un loc important între culturile cerealiere. Izvoarele documentare pun în lumină consumul grâului în rândurile populației înstărite, boierimea în primul rând, ca și locul lui preponderent în comerțul extern și consumul porumbului și al meiului de către populația sătească[6].

Absența unui debușeu permanent și remunerator – consecință a monopolului otoman – a împiedicat transformarea domeniului feudal în secolul al XVIII-lea într-o mare gospodărie agricolă întemeiată pe renta în muncă (clacă) și a cărei producție să fie destinată comercializării. A existat totuși un negoț cerealier, după cum reiese din declarațiile boierilor munteni din anul 1770 care subliniază că după livrarea celor 35 000 de chile de grâu „lumea își avea cu prisos îndestulare trebuincioasă [...] și li mai prisosca încă și zaherea pentru negoț; ba încă și alți negustori cumpărau de la țăranu români

pentru vânzare"[7]. Chiar în condițiile monopolului otoman – care trebuie înțeles ca „un drept de preemțiune al Porții asupra anumitor articole de strictă necesitate pentru aprovizionarea Constantinopolului și pentru nevoile armatei"[8] – Constantin Mavrocordat s-a străduit să mențină o politică a prețurilor care să dea un stimulent producătorilor de cereale: primind dispoziție de la Poartă să asigure „o samă de pâni, făină de grâu și orz", el se informează și află că prețul curent în Moldova era de 3 lei și jumătate chila de grâu de 18 dimirlii[9]. „Ce domnie me – se adresează domnul producătorilor – ca să nu vă pricinuim pagubă, de vreme ce grâul iaste să se facă făină și să-l duceți la Gălați și ordzul iarăș așijdere" dorește să plătească 4 lei chila de făină de grâu și 1 leu și jumătate chila de orz[10]. Interdicțiile Porții nu au putut opri exportul cerealelor peste Carpați, în Transilvania, dar grânele aveau să se situeze înaintea vitelor în comerțul exterior al țărilor române abia în secolul următor, după lichidarea definitivă a monopolului otoman (1829).

Între stimulentele, reprezentate de perspectivele de câștig oferite de comerț, și imixtiunile dure ale Porții – de la oprirea exportului cerealier până la ordinul de confiscare al recoltei – țărani și boieri au văzut în comerțul cu vite principala lor sursă de venit. În măsura în care grânele au intrat în circuitul comercial, marii stăpâni de pământ s-au preocupat de creșterea producției cerealiere a domeniilor lor.

Moșiile boierilor și ale mănăstirilor erau cultivate de două mari categorii de țărani lipsiți de pământ: șerbii (numiți rumâni în Țara Românească și vecini în Moldova) și oamenii cu învoială.

Țăranii șerbi își transmiteau din tată în fiu condiția servilă sau așa-numita servitute corporală, care implica autoritatea de caracter personal pe care boierul sau egumenul mănăstirii

o exercita asupra lor. Situația de „om al stăpânului său" obliga țăranul șerb să execute orice poruncă a boierului sau egumenului căruia îi datora „posluşanie" (ascultare). „...De vreme ce sânteți rumâni, să ascultați de egumenul la toate câte v-ar porunci şi să vă supuneți şi să ascultați de ispravnicii egumenului şi să dați şi dijma după obiceiu ce v-ați luat" scria, la 29 mai 1719, Nicolae Mavrocordat rumânilor din satul Bratovoești (Argeș)[11]. Țăranul șerb nu avea voie să-şi părăsească moşia şi stăpânul; dacă o făcea era urmărit şi „readus la urmă", cum se poate lesne vedea din porunca dată la 11 mai 1734 de Constantin Mavrocordat în beneficiul mănăstirii Neamț, ai cărei vecini din satul Drăgănești (Neamț) fugiseră: „oriundi şi-ar afla drepți vecini din satu din Drăgănești, să aibă a-i lua cu totu ce-ar ave ei şi să-i ducă la urma lor la satu; or di unde şi i-ar afla, or din satu gospod (domnesc – n.n.), or călugărescu, totu să aibă a-i lua să-i ducă la urma lor"[12].

Spre deosebire de țăranii șerbi, oamenii cu învoială erau țărani liberi din punct de vedere personal. Proveniți din rândurile moşnenilor sau răzeşilor care, sărăciți, îşi pierduseră pământul, ale rumânilor sau vecinilor care îşi răscumpăraseră libertatea personală, dar nu şi pământul, țărani transilvăneni care-şi căutau scăparea de sub dubla oprimare, socială şi națională, fugind peste Carpați etc. ei se aşezau pe moşia unui boier sau a unei mănăstiri, în baza unei învoieli, în cuprinsul căreia erau specificate îndatoririle lor față de stăpânul moşiei. De obicei ele constau din dijmă, un număr de zile de clacă pe an etc.

Aşadar, între cele două categorii de țărani fără pământ, în ajunul reformei sociale a lui Constantin Mavrocordat, existau două deosebiri esențiale: rumânii şi vecinii erau țărani șerbi, apăsați de servitutea corporală, obligați la o „muncă fără soroc", adică limitată, în principiu, numai de capacitatea fizică a țăranului; oamenii cu învoială erau liberi din punct de

vedere personal şi-şi aveau obligaţiile stabilite mai mult sau mai puţin riguros prin acordul încheiat cu stăpânul moşiei pe care se aşezaseră.

Tendinţa stăpânilor de moşii a fost de a-i aservi progresiv pe oamenii cu învoială şi de a-i aduce şi pe ei în stare de şerbie. Nicolae Costin informează că boierii moldoveni aveau obiceiul de a-i considera vecini (şerbi) pe ţăranii care stătuseră 12 ani pe moşiile lor[13]. Autorităţile austriece constatau în Oltenia temerea coloniştilor de a nu fi trecuţi „în rândurile robilor sau ale iobagilor după o şedere de trei-patru ani pe pământul boierilor sau al mănăstirilor"[14]. Aservirea silnică a fost principala cale de asigurare, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, a mâinii de muncă servile, necesară cultivării marelui domeniu. Funcţia economică a şerbiei, astfel cum ea era percepută de boieri, este sugestiv definită într-un memoriu adresat în 1719 de boierii olteni autorităţilor austriece: „Cerem ca iobagii să rămână în aceeaşi stare ca până acum, căci dacă s-ar schimba n-am putea fi numiţi boieri adevăraţi, ca aceia din Valahia turcească*, Moldova, Polonia, Moscovia, Ţara Ungurească etc. Căci pe iobagi îi avem de la moşi-strămoşi şi cu ajutorul lor ne asigurăm veniturile noastre, fără de care şi starea noastră ar scădea"[15].

Şerbia a suferit, însă, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea transformări importante sub impactul a doi factori cu acţiune divergentă. Cel dintâi a fost tendinţa stăpânilor de pământ de a-i asimila pe ţăranii şerbi cu robii ţigani. Mihai Cantacuzino arată că în ultima fază de existenţă a românici, stăpânul de moşie „avea drept absolut asupra lor (a românilor – n.n.); el putea nu numai să-i pună la muncă, ci să-i şi

* Denumire dată Munteniei aflată sub dominaţia otomană, spre deosebire de Oltenia, intrată din 1718 sub stăpânire austriacă.

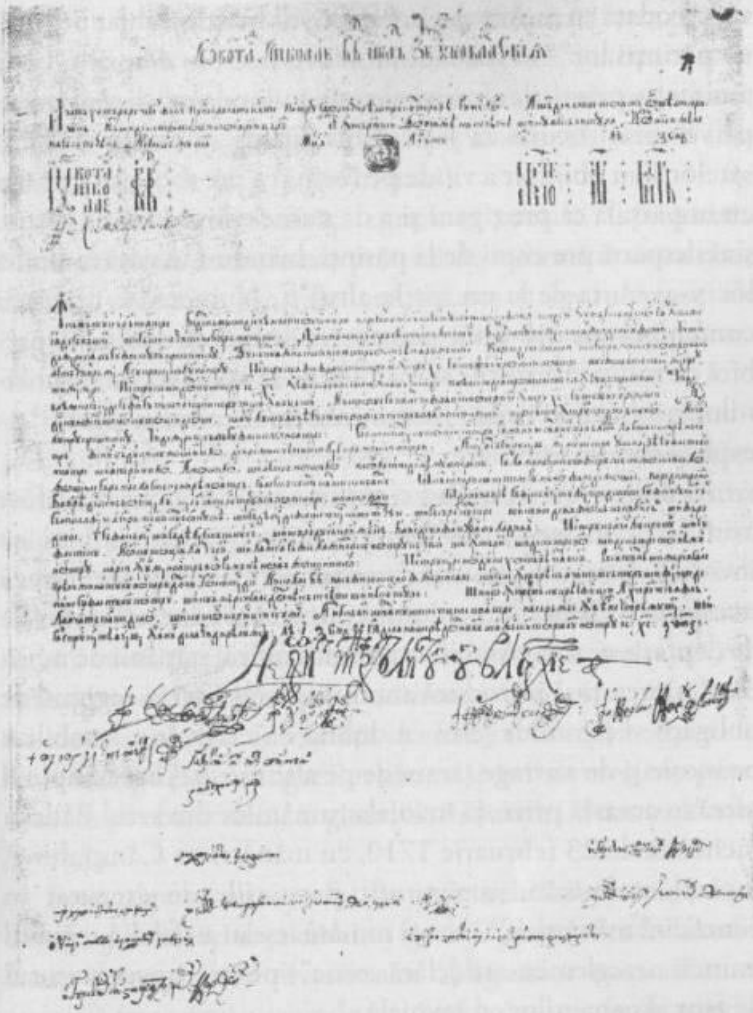

Fig. 12 Cartea Obşteştii Adunări a Ţării Româneşti din 5 august 1746. În stânga sub intitulaţie iscălitura principelui Constantin Mavrocordat şi, la mijloc, pecetea sa inelară (originalul la Arhivele Naţionale Bucureşti).

vândă odată cu moşia, sau în familie, despărţind chiar pe copii de părinţii lor"[16]. Hrisovul moldovenesc din 6 aprilie 1749 aminteşte practicile abuzive ale stăpânilor de moşii care tratau pe vecini întocmai ca şi pe robii ţigani: „unii din stăpânii satelor s-au obijduit a vinde pe vecini ca pre robi ş-ai împărţi cu împărţala ca pre ţigani şi a da numele lor în foi dă zestre, ş-ai despărţi pre copii de la părinţi, luându-i în casă la slujba lor şi-ai muta de la un loc la altul"[17]. Numeroase mărturii contemporane dezvăluie perceperea şerbiei ca nefiind deosebită de robie. Abuzurile stăpânilor de moşii şi regimul rumânilor posluşnici – care lucrau întocmai ca robii ţigani[18] – explică această asimilare.

Al doilea factor, având o acţiune de sens contrar, a fost asimilarea în fapt a ţăranilor şerbi cu oamenii liberi cu învoială. În condiţiile concurenţei pentru braţe de muncă necesare cultivării domeniului, concurenţă generată de fazele de depresiune sau instabilitate demografică, stăpânii de moşii erau interesaţi să introducă anumite ameliorări în regimul de obligaţii al ţăranilor şerbi cu dublul obiectiv de a-i stabiliza pe moşie şi de a atrage ţărani de pe alte moşii. Un exemplu îl oferă în această privinţă învoiala rumânilor din satul Bădeşti încheiată, la 23 februarie 1710, cu mănăstirea Câmpulung, zapisul enumerând amănunţit prestaţiile de executat în beneficiul mănăstirii[19]. Aceşti rumâni ieşeau astfel din regimul muncii nereglementate („fără soroc") pentru a avea statutul de fapt al oamenilor cu învoială.

Moşiile mănăstireşti şi boiereşti se împărţeau, de regulă, în „moşii de clacă" şi „moşii de dijmă". Domeniul feudal era alcătuit dintr-un ansamblu de gospodării ţărăneşti care dădeau stăpânului de moşie a zecea parte (dijma) din produsele recoltate pe lotul (delniţa) ce le fusese încredinţat, pe unele moşii, unde stăpânul îşi păstrase o parte din moşie

pentru a o exploata direct (rezerva seniorială sau „plugul casei"), țăranii prestau renta în muncă (clacă, boieresc), care putea fi însă convertită – cu aprobarea stăpânului – în bani; în afara rentei în produse și a celei în muncă, țăranii mai achitau un șir de taxe (rente în bani).

Față de aceste realități agrare și sociale, Constantin Mavrocordat a desfășurat o politică de reformă dominată de aceleași obiective centrale: stabilitatea și sporul masei de contribuabili și consolidarea autorității domnești în detrimentul celei a marii boierimi.

Existența celor două categorii de țărani fără de pământ – șerbi și liberi – limita sfera de acțiune a domniei: autoritatea centrală nu putea interveni în raporturile *de muncă* dintre stăpânii de moșii și țăranii români sau vecini decât în două cazuri: nesupunerea țăranilor șerbi, semnalată domnului de jalbele stăpânilor de moșii, sau contestarea de către țăranii șerbi a condiției lor servile. Atât timp cât se menținea servitutea corporală a țăranului, o însemnată parte a populației rurale era sustrasă autorității domnești. O reglementare la scara întregii țări a obligațiilor către stăpânii de moșii nu putea avea drept obiect decât regimul de îndatoriri al oamenilor cu învoială.

Promulgarea unei astfel de reglementări era impusă de interesul domniei de a elimina factorii generatori de instabilitate demografică: diversitatea obligațiilor oamenilor cu învoială (numărul zilelor de clacă varia în funcție de acordul încheiat cu stăpânul moșiei) și concurența dintre boieri și egumeni de a atrage pe domeniile lor un număr cât mai mare de țărani dădeau naștere la deplasări ale țăranilor în căutarea unui regim mai lesnicios.

Înlăturarea zidului dintre domn și țărănimea aservită, zid reprezentat de autoritatea seniorială a boierilor și mănăstirilor

asupra rumânilor şi vecinilor de pe domeniile lor şi, prin urmare, omogenizarea ţărănimii fără pământ prin contopirea celor două categorii amintite ca şi uniformizarea regimului de obligaţii faţă de stăpânii de moşii prin aşezăminte promulgate de domn – acestea au fost obiectivele politicii agrare a lui Constantin Mavrocordat.

Ea avea să fie favorizată de o mutaţie – petrecută într-o perioadă de aproape un secol – în mentalul colectiv al societăţii româneşti şi de o situaţie conjuncturală, criza structurilor demo-fiscale în anii '40 ai secolului al XVIII-lea.

Încă din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, degradarea progresivă a statutului ţăranului şerb şi asimilarea lor frecventă cu robul-ţigan ca şi o viziune nouă asupra raporturilor dintre oameni au determinat o nouă optică asupra instituţiei şerbiei. Secole de-a rândul ea îndeplinise o esenţială funcţie economică şi nimeni nu-i contestase legitimitatea. Iată însă că, la cumpăna dintre secolele XVII–XVIII, domnul Moldovei, Constantin Duca osândeşte public şerbia: „Cu păcatu este să-l robeşti pe frate-tău, căci păgânii îşi cumpără robii pe bani şi în al şaptelea an îi iartă, iar alţii şi mai curând le dau slobozenie; iară tu eşti creştin, şi neluându-i pe bani, şi fiindu creştin ca şi tine şi tu vreai în veaci să-l vecineşti"[20]. Într-o societate – cea feudală – în care religia dădea sancţiunea spirituală a structurilor acesteia, era firesc ca o modificare să fie luată în consideraţie, justificată şi înfăptuită în terminologia religioasă. Subliniem de pe acum acest aspect întrucât, cum se va vedea, în abolirea şerbiei în Ţara Românească, Constantin Mavrocordat, om al epocii sale, va da conţinutului social-politic al reformei un înveliş religios, care nu trebuie să înşele asupra caracterului real al măsurii domneşti.

Aşa cum s-a arătat, încheierea Păcii de la Belgrad (1739) şi reunificarea Ţării Româneşti au pus lui Constantin

Mavrocordat un şir de probleme între care cele mai grabnic de soluţionat erau refacerea potenţialului demo-fiscal şi înlăturarea deosebirilor create în sectoarele vieţii sociale de cei 21 de ani de stăpânire austriacă în Oltenia.

Autorităţile imperiale – confruntate ele însele cu dificultăţile similare celor întâmpinate în 1739 de Constantin Mavrocordat – uniformizaseră regimul de obligaţii al rumânilor şi oamenilor cu învoială, fixându-le o zi de clacă pe săptămână. Faţă de cele 3, 6, 9 zile de clacă pe an, cerute oamenilor cu învoială, creşterea era atât de considerabilă, încât stăpânii de moşii au renunţat la dijmă[21]. Realipirea Olteniei aducea, aşadar, Ţării Româneşti un nou regim agrar – pe care domnul trebuia să-l anuleze sau să-l impună şi în Muntenia. Ambele soluţii erau nepotrivite: abolirea avantajelor obţinute de boierii olteni ar fi generat ostilitatea lor faţă de domn, introducerea lui în Muntenia ar fi declanşat un val de nemulţumiri în rândurile oamenilor cu învoială, ceea ce domnul voia să evite pentru a asigura succesul reformei fiscale.

Există mărturii târzii că prima reglementare a relaţiilor agrare întreprinsă de Constantin Mavrocordat a fixat o clacă de 24 de zile pe an, probabil atât pentru rumâni, cât şi pentru oamenii cu învoială[22]; cuantumul clăcii reprezenta aproximativ o medie între numărul zilelor de clacă din stânga şi dreapta Oltului. Faţă de maximumul de nouă zile de clacă anual câte semnalează documentele pentru Muntenia, cele 24 de zile fixate de domn însemnau o sporire însemnată a cuantumului clăcii, ceea ce, evident, a provocat nemulţumiri. Este ceea ce explică prompta anulare a hotărârii care nu a lăsat urme în sursele contemporane.

Dificultatea de a găsi o formulă satisfăcătoare în domeniul agrar explică prevederile vagi din hrisovul din 7 februarie 1741: „oricine pe a cui moşie va şădea, aceluia să-i clăcuiască

şi să-şi dea dijma după obiceiu"[23]. Domnul invoca „obiceiul", fără nici un alt fel de precizare, pentru a lăsa drum liber învoielilor care puteau da satisfacţie părţilor, dar sfârşeau prin a contraria dorinţa domnească de a vedea un regim uniform de obligaţii pe întinsul ţării.

Strămutat în Moldova (septembrie 1741), Constantin Mavrocordat nu a mai putut urmări aplicarea „Constituţiei" sale din februarie al aceluiaşi an. Zelul reformator al domnului avea să se manifeste în cealaltă ţară românească. Îndată după înscăunare, el a promulgat – cu mici modificări – măsuri similare celor din Ţara Românească, redactarea din textul moldovenesc în privinţa obligaţiilor ţărăneşti faţă de stăpânii de moşii urmează îndeaproape pe cea din hrisovul muntean: „oameni(i) ce vor şăde pe moşiia boiriască sau mănăstirească, stăpânul moşii aciia să-i stăpânească şi să-i lucredze după obiceiu"[24]. Aceeaşi vagă referire la „obicei", care dădea curs liber regimului de învoieli. În cursul lunii noiembrie se întâlnesc însă porunci ale lui Constantin Mavrocordat care fixează pentru oamenii cu învoială o clacă de 6 zile pe an. Caracteristică pentru concepţia domnului este porunca sa din 18 noiembrie 1741, adresată locuitorilor din satul Bucium al mănăstirii Dancu, în care se spune: „voi mai-nainte, pentru că şâdeţi pe locul mănăstiresc, făceaţi mănăstirii clăci şi alte posluşanii la câte vă poruncia călugării şi cu toate acestea eraţi mulţumiţi"; acum, subliniază domnul, „pentru uşurinţa voastră, am râdicat acele şi am hotărât cu cartea domniei mele [...] numai 6 zile într-un an să lucraţi la ce v-ar pune, iar nu mai mult, care aceasta este mare uşurinţă voao". Domnul, constatând cu surprindere că – ceea ce el considera a fi o situaţie avantajoasă – este respins de ţăranii care refuzau să presteze claca fixată, ameninţa pe recalcitranţi cu pedepse teribile: „de nu vă veţi supune poruncii şi veţi umbla într-alte

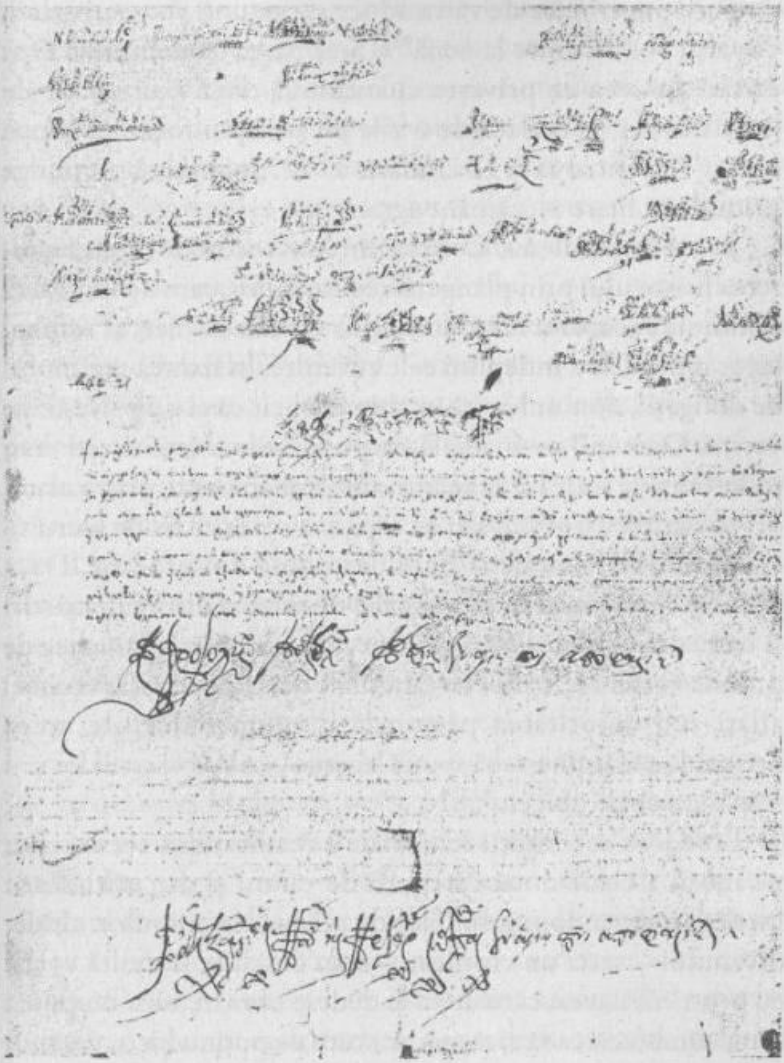

Fig. 13 Cartea Obşteştii Adunări a Ţării Româneşti din 5 august 1746. Iscălituri ale participanţilor (originalul la Arhivele Naţionale Bucureşti).

chipuri, om trimite de vă va aduce şi pre unii vom spânzura, pre alţii vom trimite la ocnă"[25]. S-ar părea că domnul a avut ezitări în ceea ce priveşte cuantumul clăcii oamenilor cu învoială: iniţial o clacă de 6 zile pe an, apoi formula „după obicei"[26], pentru ca la 12 ianuarie 1742, domnul să promulge primul său mare aşezământ agrar.

În preambulul său, Constantin Mavrocordat explică emiterea hrisovului prin plângerile egumenilor, care denunţaseră domnului acapararea ţăranilor lor de către boieri şi refuzul celor rămaşi de a îndeplini cele cuvenite. În fixarea regimului de obligaţii, domnul arată în chip explicit că el nu priveşte pe vecini. Oamenii cu învoială de pe moşiile mănăstireşti erau îndatoraţi „a sluji 12 dzile într-un an mănăstirii, ori cu clacă, ori cu carul cu boi [...] sau cu sapa sau ori la ce fel de lucru va fi orânduit de egumeni" şi să dea dijma din produse. Dacă domnia intervenea în raporturile de muncă dintre mănăstiri şi oamenii cu învoială, ea rămânea încă lipsită de mijloace de acţiune în sfera relaţiilor cu ţăranii de condiţie servilă (vecinii) aflaţi sub autoritatea personală a egumenului; de aceea hrisovul se mărgineşte să spună laconic „iară pe vecenii lor să-i stăpânească pe obiceiu"[27].

Erodarea autorităţii senioriale a rezultat din coexistenţa pe moşii a celor două categorii de ţărani şi din atitudinea înţelegătoare a domnului faţă de plângerile ţăranilor. „Uşile divanului – scria un cronicar – erau deschise şi multă vorbă cu prostimea avea, câtu atâta le dedese obrazu, câtu nu putea nime din boieri ca să zică măcaru câtu de puţinu lucru vreunui ţăranu, că îndată striga la vodă şi pentru unu lucru de nimica a unui ţăran câtu de prostu, făcea pe unu boieru mare mascara („paiaţă", „puşlama" – n.n.) şi-lu închidea"[28]. Această atitudine demofilă cu evidente raţiuni fiscale este perceptibilă, spre pildă, în cazul litigiului care opunea pe vecinii din satul

Bălțăteşti stăpânului lor Iordache Cantacuzino. În urma judecății, domnul confirmă la 19 februarie 1742, situația lor de vecini, ceea ce implica şi abținerea domniei de a interveni în raporturile de muncă dintre boier şi vecinii săi. De astă dată însă, sesizat de plângerile țăranilor „că-i asupreşte piste putința lor cât nici vreme de hrana lor nu le dă", domnul, confruntat cu negația boierului, ia o decizie care vădeşte în acest caz particular orientarea fundamentală a lui Constantin Mavrocordat în problema veciniei: „au hotărât măria sa vodă, cele ce ar fi a dumisale (Iordache Cantacuzino – n.n.) a să lucra de la dânşii, toate cu scrisoarea dumisale să le facă şi când vor vide ei că-i supără mai mult decât alți boieri piste obicei, cu scrisorile dumisale vor veni la măria sa vodă şi, cunoscându-se că sunt mai mult supărați, vor ave dreptate de la măria sa"[29], altfel spus fixarea în scris a îndatoririlor şi judecata în fața domnului dacă boierul încălca acordul; se trecea astfel de la „munca fără soroc" la cea reglementată, de la autoritatea seniorială la autoritatea domnească. Un pas important în direcția abolirii servituții corporale era astfel făcut.

În timp ce Constantin Mavrocordat desfăşura politica sa de reformă în Moldova, peste Milcov, Țara Românească se afla sub cârmuirea unora dintre cei mai rapaci domni fanarioți, Mihai Racoviță (1741–1744). Încărcat de datorii, el căpătase scaunul domnesc de la Bucureşti cu scopul limpede mărturisit de înalții demnitari ai Porții de a-i putea satisface pe creditorii săi turci, ajunşi la exasperare din pricina amânărilor repetate. Sursele contemporane vorbesc toate de fiscalitatea excesivă, devenită un adevărat jaf fiscal. Sub povara dărilor, satele se sparg, locuitorii luând calea pribegiei. Rapoartele capuchehaielelor lui Constantin Mavrocordat înregistrează riguros ştirile despre fuga locuitorilor: la 5 martie 1742 se află că 10 000 de contribuabili din Muntenia şi alți 15 000 din

Oltenia au fugit[30]; la 7 octombrie agenții lui Constantin Mavrocordat raportează că în Țara Românească „Raiaua (populația – n.n.) s-a risipit. Numărul birnicilor din timpul domniei voastre a scăzut; la sfeitul trecut au ieşit numai o sută şaisprezece mii. În Oltenia, acolo unde erau zece sate, acum nu este nici unul"[31]. Datele oferite de sursă indică o scădere catastrofală a numărului contribuabililor: 147 000 la începutul domniei lui Constantin Mavrocordat (1735), 116 000 în 1742, 70 000 în 1745[32]. Prin fuga lor țăranii își exprimau protestul împotriva unei exploatări împinse până la epuizarea totală a resurselor materiale ale contribuabililor.

Poarta însăşi a înțeles că stoarcerile lui Mihai Racoviță sfârşeau prin a periclita interesele otomane. Depopularea țării era o realitate temută de conducerea otomană, interesată în funcționarea mecanismului de procurare a banilor, cerealelor, cherestelei etc asigurate de Moldova şi Țara Românească (în 1775, sultanul Abdul Hamid I avea să declare într-un firman că „înmulțirea hranei locuitorilor împărăției mele spânzură (depinde – n.n.) din zaharelile Valahiei")[33]. Constantin Mavrocordat, care se bucura la Istanbul de renumele unui bun administrator, a fost readus în domnia munteană cu misiunea de a înlătura gravele consecințe demo-fiscale ale cârmuirii jefuitoare a lui Mihai Racoviță. „Te vei strădui să ridici şi să repopulezi țara [...], vei readuce pe toți locuitorii, raiele sau neraiele, şerbi sau săraci, împrăştiați în toate direcțiile". Pentru ca autoritatea domnului să fie întărită în vederea realizării obiectivului fixat, firmanul adăuga: „Vei aduce la ascultare pe toți cei dintre locuitorii țării care ți-ar sta împotrivă şi nu ți-ar da ascultare, ori de câte ori vei voi să execuți poruncile noastre suverane"[34].

Se pare că prima preocupare a domnului a fost promulgarea unui aşezământ agrar, asemănător celui din Moldova, în care,

alături de îndatoririle de dijmă şi de respectare a monopolului de care beneficia stăpânul moşiei asupra vinului şi rachiului, existau două prevederi similare celui din Moldova: „oamenii ce vor fi şăzători pe moşiile mănăstirii să aibă a clăcui 12 zile într-un an la arătură, la coasă şi la secere", reglementare a regimului oamenilor cu învoială, iar cealaltă „Şi pe rumânii de baştină ai mănăstirii să-i stăpânească şi mai înainte, iar carii nu să va suferi va eşi la divan"[35]. Se poate observa îndată similitudinea cu situaţiile din Moldova: domnul fixa claca oamenilor liberi fără pământ, dar sfera de decizie a domnului era limitată de autoritatea seniorială, astfel că regimul rumânilor rămânea să fie fixat de stăpânul de moşie, potrivit obiceiului.

Un nou aşezământ agrar a fost promulgat în primăvara anului 1745, care introduce o precizare în ceea ce priveşte repartizarea pe anotimpuri a celor 12 zile de clacă, ele urmărind a fi prestate câte trei în fiecare anotimp[36]. Ulterior s-a adăugat posibilitatea convertirii clăcii în bani, cu îngăduinţa stăpânului de moşie – un zlot, care urma să fie achitat în două rate de câte un tult la Sf. Gheorghe (23 aprilie) şi Sf. Dumitru (26 octombrie). Ca şi în Moldova, reglementarea domnească nu putea rămâne fără efect şi asupra rumânilor, care trăiau şi lucrau, alături de oamenii cu învoială, pe moşiile boiereşti şi mănăstireşti. Semnificativă, din acest punct de vedere, este plângerea egumenului mănăstirii Arnota, care reclama, la 19 iunie 1745, domnului nesupunerea rumânilor din satele Dobriceni şi Bogdăneşti: „Deci pân la o vreme aceşti oameni au dat ascultare la cele ce li s-au poruncit de la mănăstire, fiind rumâni ai mănăstirii; iar acum, necum să asculte la alte ascultări ce le poruncim, ci încă nici la lucrul mănăstirii nu vor să iasă după cum iaste porunca mării tale a lucra oamenii care şăd pe moşiile mănăstirilor câte 12 zile şi să-şi ia dijmă din toate cele ce să află pe moşie, iar ei nici măcar câte şase zile nu vor să lucreze". Ceea ce se cuvine subliniat este că egumenul era dispus să accepte ca

aceşti rumâni, în principiu, obligaţi la „munca fără soroc", să fie supuşi regimului oamenilor cu învoială, adăugând însă „fiind ei că sunt rumâni ai mănăstirii cu moşie cu tot, s-ar cădea să lucreze mănăstirii mai mult decât alţi oameni venetici (adică oameni cu învoială – n.n.)". În rezoluţia pusă pe această jalbă, Constantin Mavrocordat ordonă ca rumânii din cele două sate să urmeze regimul oamenilor cu învoială, astfel cum el fusese stabilit prin aşezământul domnesc. Domnul asimila în fapt cele două categorii de ţărani, făcând astfel un pas important în direcţia abolirii şerbiei.

Pentru a netezi drumul spre acest obiectiv, domnul a încurajat răscumpărarea şi eliberarea rumânilor din starea de şerbie[37]. Dintre cazurile cunoscute, două prezintă un interes deosebit: unul pentru chipul în care stăpânii de rumâni vedeau şerbia, în ultima ei fază de existenţă, celălalt pentru unghiul nou de vedere, adus de domnie, din care erau văzuţi ţăranii şerbi.

La 5 mai 1745, solicitaţi de egumen să-şi dea acordul pentru răscumpărarea din şerbie a doi rumâni, călugării mănăstirii Câmpulung dau acest răspuns instructiv: „Noi cu toţii cu un cuvânt am răspuns că mulţi rumâni are mănăstirea fugiţi aicea în ţară şi în alte ţări şi nu are mănăstirea nici un folos de dânşii că rumânii sunt cu birul şi cu alte necazuri"[38]. Este exprimată aici opinia unei părţi a stăpânilor de moşii pentru care rumânia încetase de a mai îndeplini funcţia ei esenţială, aceea de a procura stăpânului mijloacele de a duce „o existenţă potrivit stării sale sociale" (K. Marx). Factorii care limitaseră până la anulare această funcţie erau fuga rumânilor şi povara strivitoare a dărilor. Din această perspectivă, o parte a stăpânilor de domenii – cât de însemnate vor fi fost, izvoarele nu ne permit să o stabilim – erau în favoarea abolirii unei instituţii care nu-şi mai îndeplinea rosturile pentru care fusese creată.

Al doilea caz semnificativ este cel al rumânilor mănăstirii Bistriţa din satele Vaideei şi Cindoi. Aflaţi într-un îndelungat

litigiu cu mănăstirea, ei se prezintă din nou în fața divanului la 12 ianuarie 1746, contestând că sunt șerbi ai amintitei mănăstiri. Judecata domnească confirmă starea lor de servitute, dar odată rostită sentința, se produce intervenția beneficiarului: „numai egumenul au căzut cu rugăciune la măriia sa vodă, zicând că de acești rumâni mănăstirea nu are nici un folos, ci numai să le dea voie să se răscumpere și cu banii ce va lua de la dânșii să va cumpăra alt lucru statornic de la care va avea mănăstirea mai mare folos". Față de sărăcia celor care urmau să devină liberi – domnul îngăduind răscumpărarea – se decide ca suma să fie plătită de vistierie „fiind și ei dajnici ai vistierii"[39], motivație de însemnătate capitală întrucât ea îi pune pe șerbi în ipostaza de contribuabili, de a căror soartă statul nu se poate dezinteresa.

Criza rumâniei, criza fiscală, politica de reformă a domniei, schimbările survenite în mentalitatea colectivă în evaluarea șerbiei, toate aceste fenomene se asociază pentru a surpa temeliile de vechime multiseculară ale servituții corporale.

Un scenariu savant regizat de Constantin Mavrocordat pregătește, de-a lungul a trei etape, abolirea rumâniei.

Mai întâi, la 26 octombrie 1745 emite un așezământ tipărit[40], în care, invocând prevederile firmanului și propria-i râvnă, pentru cei „înstriinați [...], ca să-i tragă și să-i adune pre toți spre lăcuință în țară", domnul hotărăște un șir de avantaje pentru cei reveniți la căminele lor: scutire completă de dări pe timp de șase luni, apoi o dare fixă de cinci taleri, modalitatea de achitare – numărul termenelor – rămânând la latitudinea contribuabilului, clacă de șase zile pe an sau, convertită în bani, 60 de bani. Elementul cel mai important este că acest așezământ nu precizează în nici un fel dacă beneficiarii acestor înlesniri sunt numai oamenii cu învoială sau și ei și rumânii. O prevedere: „cine va veni în țară, să să așaze or la ce loc le va plăcea", aplicată rumânilor reîntorși ar fi însemnat eliberarea

lor din şerbie, căci libertatea de a-şi alege reşedinţa însemna posibilitatea de a se aşeza pe altă moşie decât aceea a stăpânului lor şi a deveni astfel liberi în fapt.

Echivocul acestui aşezământ a fost, desigur, intenţionat; la 1 martie 1746 domnul convoacă un „sfat de obşte" în care îşi arată din nou preocuparea sa „să adune pe toţi fiii patriei cei risipiţi din pământul lor"; obstacolul principal era, după opinia domnului, perspectiva pentru românii reveniţi în ţară de a recădea sub „jugul robiei" – formulă care în ea însăşi implica condamnarea instituţiei şerbiei – ceea ce îl făcea pe Constantin Mavrocordat să se afle în faţa unei alternative astfel definite: „a să zăticni (opri – n.n.) unii ca aceştia să nu vie la patria lor, au viindu să fie suptu jugul rumâniei". Răspunsul era implicat în chiar termenii întrebării, astfel că se hotărăşte ca românii care vor voi „să se întoarcă la pământul patriei lor să se aşeze unde li va fi voia şi de rumânie să fie slobozi şi ertaţi"[41].

Decizia de la 1 martie 1746 constituia, în acelaşi timp, o adevărată invitaţie la fugă, pentru că orice român care voia să se emancipeze, nu avea decât să treacă hotarele ţării pentru ca reîntorcându-se să devină liber. În aceste condiţii, zilele rumâniei erau numărate. La 5 august 1746, o nouă mare adunare[42] hotărăşte eliberarea rumânilor, numai în persoana lor, fără pământ; stăpânii erau invitaţi să-i elibereze gratuit, în caz contrar rumânul urmând să dea zece taleri „şi cu voe de va fi stăpânului său şi fără de voe"[43]. Motivaţia hotărârii era o condamnare canonică, instituţia fiind denunţată ca fiind în contradicţie cu preceptele eticii creştine[44]. Rumânia era abolită pe această cale, deşi vestigii ale ei aveau să se mai menţină izolat în Ţara Românească[45]. Deşi actul nu face nici o referire la regimul de obligaţii al celor eliberaţi, era de la sine înţeles că, asimilaţi de acum înainte cu oamenii cu învoială, foştii rumâni erau şi ei supuşi prevederilor aşezământului domnesc în vigoare (clacă de 12 zile pe an, dijmă etc.). Actul

Fig. 14 Constantin vodă Mavrocordat, detaliu din fresca bisericii Buna Vestire din Râmnicu Vâlcea, construită la 1747.

muntean aplica la scara întregii țări modalitățile de eliberare din rumânie, practicate de la sfârșitul secolului al XVII-lea: emanciparea personală, fără pământ[46].

Transferat în primăvara anului 1748 în Moldova, Constantin Mavrocordat nu a întârziat să introducă și peste Milcov o reformă similară. Aici rezistența boierimii era însă mai puternică, iar presiunea reprezentată de rezistența țărănimii, manifestată prin fugă mai atenuată. Constantin Mavrocordat a recurs la alt mijloc de presiune asupra boierimii: „Au mai scornitu că nu trebue boierii să aibă vecini pân satele loru, dându știre pe la toate ținuturile, unde vor fi vecinii să vie la Iași ca să se desbată de vecinătate, poruncindu și boieriloru celoru de au vecini și sineturi (acte – n.n.) pentru vecini, să vie căci este să se caute această pricină cu divanuri. Și strângându-se vecinătatea de pretutindeni la divanu cu mare obrăznicie, căci îi făcuse Constantin vodă de nu băgau pe nime în samă"[47]. În biserica Trei Ierarhi din Iași, domnul a început, la 6 aprilie 1749, „a face mare cercetare" în privința originii veciniei și trăsăturilor ei definitorii. În cursul dezbaterii, vecinii i-au acuzat pe stăpânii lor că-i tratează întocmai ca pe robii țigani despărțind silnic pe membrii aceleiași familii. În urma acestei neobișnuite confruntări între țăranii vecini și stăpânii lor, s-a emis un hrisov care, spre deosebire de situația de la București, nu condamna șerbia (repetăm, rezistența boierimii a fost mai puternică în Moldova), ci îi definește statutul mai întâi prin negație „vecinii robi nu sunt" apoi prin afirmație „vecin va să zică sătean megieș fără moșie, atâta numai că din sat nu este volnic să iasă"[48]; sunt condamnate explicit și amănunțit practicile abuzive ale stăpânilor de a-i asimila pe vecini cu robii țigani și se fixează obligația unei clăci de 24 zile pe an, deci dublu față de cele ale oamenilor cu învoială de pe moșiile mănăstirești și boierești.

Actul moldovenesc nu desființează, așadar, servitutea corporală ci dă o nouă definiție a condiției servile în raport cu robia, cu scopul mărturisit al evitării confuziei între cele două stări. În același timp, se specifică numărul zilelor de clacă pe care vecinii urmau să-l presteze, ceea ce reprezenta elementul esențial pe calea contopirii celor două categorii de țărani fără pământ. Într-adevăr așezământul agrar al lui Grigore Ghica din 1766 nu mai face nici o distincție între vecini și oameni cu învoială, stabilind o clacă unitară de 12 zile pe an, dar a introdus norma de muncă (nartul) care urma să fie executată, ceea ce sporea în fapt, acest număr.

Reforma socială a lui Constantin Mavrocordat a unificat – prin desființarea de drept sau de fapt a servituții corporale – țărănimea fără pământ în marea clasă a țărănimii clăcașe. Ea a înlocuit dependența personală a țăranului șerb printr-o dependență reală, consecință a lipsei de pământ a clăcașului. Dispariția șerbiei a marcat începutul unei noi faze în dezagregarea structurilor feudale, dar nu a modificat calitativ organizarea marelui domeniu. Foștii rumâni și vecini vor continua să dea cele trei forme ale rentei feudale (muncă, produse, bani) în proporții stabilite de așezămintele domnești. Cel elaborat de Constantin Mavrocordat în a cincea domnie munteană a dat formula de reglementare a obligațiilor în muncă ale clăcașilor până la Regulamentul organic: clacă 12 zile pe an, cu posibilitatea convertirii, dacă stăpânul moșiei este de acord; dijme; anumite taxe pentru porci și capre; monopolul vinului și rachiului. Aceasta avea să fie reforma mavrocordătească ale cărei efecte s-au făcut – practic – simțite până la introducerea Regulamentului organic, oferind astfel un cadru specific relațiilor agrare în faza de trecere de la feudalism la capitalism.

CAPITOLUL VI

„Să odihnim pe lăcuitori": reforma administrativă și judecătorească

Reforma fiscală și cea socială ale lui Constantin Mavrocordat s-au integrat unei concepții politice de ansamblu a domnului, care a înțeles că pentru a asigura stabilitatea masei de contribuabili și noile funcții ale statului era necesar ca puternicul curent novator să se manifeste și în celelalte sectoare ale vieții social-politice a Moldovei și Țării Românești: administrația și justiția.

Pentru Constantin Mavrocordat, administrația și justiția trebuiau să se transforme din factori de instabilitate demografică – întreținerea și abuzurile dregătorilor însărcinați cu cârmuirea locală și împărțirea dreptății erau tot atâtea surse de tensiune socială, împingând pe țărani la fugă – în auxiliari eficienți ai politicii de reformă. În același timp, în viziunea lui Constantin Mavrocordat, statul trebuia să fie omniprezent, veghind ca autoritatea și poruncile domnești să fie riguros observate de toți locuitorii țării. Pentru Constantin Mavrocordat, boieri și țărani erau, în egală măsură, supușii săi

şi domnul nu înţelegea să-i avantajeze pe cei dintâi în detrimentul celor din urmă, mai ales că această masă de ţărani aducea grosul veniturilor vistieriei. Principiul călăuzitor al politicii de reformă este limpede definit de Constantin Mavrocordat într-o poruncă adresată ispravnicului de Suceava, în care, mustrându-l cu severitate pentru că nu apăra pe locuitori de abuzurile unor turci, sublinia că „Din vreme că noi în tot chipul sălim ca să răsuflăm şi să odihnim pe lăcuitori"[1].

Misiunea de a urmări permanent aplicarea măsurilor domneşti şi de a veghea statornic menţinerea capacităţii fiscale a locuitorilor, prin înlăturarea oricăror cauze de nemulţumire a revenit ispravnicilor, instituţie creată de Constantin Mavrocordat şi a cărei longevitate avea să constituie o dovadă a eficacităţii acestei creaţii administrative mavrocordăteşti. „Ispravnicii – arată banul Mihai Cantacuzino – se fac câte doi de judeţ; ei judecă şi fac cislele banilor de prin sate; ei pun în lucrare orice măsură ce se ordonă de vistierie în ţară; ei sunt datori să cunoască puterea locuitorilor de prin sate şi numărul lor, pentru ca să-i oblige la ponturile legiuite către boierii mari şi mici şi către boierii de neam"[2].

Ispravnicii, cum se poate constata din mărturia citată, nu-şi limitau activitatea la sectorul administrativ, ci aveau întinse atribuţii în cel fiscal. Din analiza hrisovului emis la 7 februarie 1741 s-a văzut că ispravnicii îndeplineau şi funcţii judecătoreşti[3], astfel că aceşti conducători de judeţe (Ţara Românească) şi ţinuturi (Moldova) întruneau în persoana lor atribuţii în cele trei sectoare esenţiale ale vieţii de stat: fiscalitatea, administraţia şi justiţia[4]. În judeţe şi ţinuturi ei erau reprezentanţii domniei, împuterniciţi să dispună în cele mai importante aspecte ale vieţii locale. Pe aceşti delegaţi ai săi, domnul i-a supravegheat cu o vigilenţă neobişnuită. Hotărât

să cunoască îndeaproape tot ce se petrecea pe întinsul țării cârmuite de el, domnul citea rapoartele ispravnicilor și subalternilor lor, mustrându-i în termeni severi de fiecare dată când considera că nu-și îndeplineau rosturile cu care fuseseră învestiți. Înainte de toate, domnul se voia perfect informat de dregătorii locali asupra tuturor celor petrecute în aria lor de competență. Vornicilor și căpitanului de Dorohoi, care nu înștiințaseră pe domn despre niște ucideri în ocolul Botoșanilor, Constantin Mavrocordat le scrie cu vădită iritare: „Ce fel de dregători sânteți și ce grijă purtați de nu ne-ați înștiințat ci am avut știre de la alții"[5]. Aceeași duritate în porunca adresată ispravnicului de Roman, Mihalache Sturdza, care nu informase asupra situației călugărilor, care, în loc să viețuiască în mănăstiri, își aveau gospodării aducătoare de venit: „Și tu încă altădată basne ca aceste nu ne mai scrie; că le cunoaștem: și acum am lăsat, iar altădată n-om suferi"[6].

Pentru ca acest aparat administrativ de la care domnul aștepta atât de mult în înfăptuirea politicii de reformă să nu devină, la rândul său, o altă povară pe umerii contribuabililor, domnul a hotărât salarizarea dregătorilor, care, cel puțin în principiu, nu mai aveau nici o îndreptățire pentru a le impune locuitorilor oneroase cheltuieli de întreținere.

Salarizarea dregătorilor era considerată de Constantin Mavrocordat ca mijlocul cel mai potrivit de curmare a abuzurilor generate de sistemul havaietului, adică de retribuirea dregătorilor pe seama locuitorilor. În același timp, salarizarea dregătorilor constituia modalitatea de a consolida raportul de dependență dintre domn și boierime. Evident, acordarea dregătorilor a fost întotdeauna una din prerogativele domniei; faptul însă că de acum înainte boierul era retribuit de domnie, că devenea un slujbaș salariat al acesteia accentua dependența lui de autoritatea centrală. Era tocmai ceea ce a

urmărit politica de reformă din secolul al XVIII-lea şi, cu deosebire, cea a lui Constantin Mavrocordat. Lupta pentru slujbe – de reamintit că scutelnicii erau acordaţi în funcţie de dregătorie – avea să consume, în deceniile următoare, o însemnată parte a energiei politice a clasei boiereşti.

Numeroase porunci domneşti stăruie asupra voinţei sale ca locuitorii – şi îndeosebi ţărănii – să nu devină victimele abuzurilor dregătorilor. Se cuvine citată porunca adresată de domn vornicului de Botoşani, Antioh Caragea, care bătuse pe un armean, autor al unei plângeri: „Şi dumneata, numai pentru că au jăluit domnii mele, l-ai bătut şi l-ai pus la închisoare şi ai rupt şi cartea noastră ce ţi-am fost-o scris. Pentru care, ce lucruri sunt acestea ce le faci dumneata, ca să rumpi carte noastră şi să baţi într-acest chip pe oameni pentru că ni-au jeluit noâ; cu ce cale le faci dumneata aceste, că domnie me ştii dumneata că nu suferim să să supere oamenii păn la atâta şi făr de cale? Ci acmu, aceasta, n-am credzut-o domnia mea să o fi făcut dumneata, că de am fi credzut, ştim domnia mea ce să cade să facem [...] şi de lucruri ca aceste să te părăseşti, să nu mai audzim, ca apoi n-a fi bini de dumneata"[7]. Spiritul de echitate al domnului nu a cruţat nici pe membrii propriei familii: socrul său, Constantin Ruset care, devenit caimacam (locţiitor) la numirea lui Constantin Mavrocordat în domnie (1741), pedepsise un vornicel din satul său, înainte de sosirea domnului la Iaşi, nu numai că nu a primit nici o boierie dar „după ce a fost jignit şi izgonit de la curte, a primit poruncă să stea afară la ţară, spre marea supărare şi ruşine"[8]. Acestei administraţii, a cărei reţea trebuia să cuprindă nu numai toată întinderea ţării, dar şi întreaga ei viaţă, Constantin Mavrocordat îi prescrie, uneori până la pedanterie, nu numai îndatoririle dar şi căile de a-l informa. Condica de porunci din anii 1741–1742 este un document

revelator pentru activitatea – fără exagerare – prodigioasă a domnului, interesat de toți și de toate, poruncind, încurajând, lăudând, dojenind, pedepsind, după cum o cereau rațiunile politicii de reformă. Acest important izvor ne dezvăluie un Constantin Mavrocordat identificat până într-atât cu domnia și funcțiile ei, încât formula atribuită regelui Franței, Ludovic al XIV-lea, „Statul sunt eu", ar suna perfect în gura domnului fanariot.

Cu același zel arătat în restructurarea fiscalității și a relațiilor dintre stăpânii de moșii și țărani, Constantin Mavrocordat a acționat și în domeniul administrației, unde nimic nu pare a fi scăpat scrutătoarei sale priviri. Condica amintită, ce oferă doar o mică parte din activitatea domnului, relevă preocupări de o varietate de-a dreptul impresionantă. Câteva mostre vor fi lămuritoare. Mai întâi o adevărată anchetă geografică, pentru a cărei realizare a fost trimis un chestionar la fiecare ținut[9]. Din cuprinsul chestionarului menționăm: hotarele țării, scaunele domnești, mănăstiri, biserici, schituri – cu datele principale, data construcției etc. – târguri, vămi, drumurile spre Transilvania, pentru care se cer date amănunțite: „de la ce ocol și sat să începe drumul, pe unde trece peste munte și la ce loc intră în Ardial, anume satul sau cetatea", potecile – drumurile de picior și de cal –, apele, dealurile, pădurile, câmpiile, luncile, menzilurile, moșiile boierești, moșiile răzești etc. Simpla enumerare a datelor solicitate dă la iveală seriozitatea științifică a cercetării ordonate de domn și este, desigur, regretabil că ea nu s-a finalizat, oferindu-ne astfel o nouă *Descriere a Moldovei*, superioară, măcar în unele privințe, celei cantemiriene.

Se întâlnesc apoi dispoziții pentru combaterea incendiilor – una din marile plăgi care au lovit aglomerările urbane în evul mediu și la începutul epocii moderne – domnul amenințând cu straşnice pedepse pe „aparii" absenți la stingerea

Fig. 15 Ecaterina Rosetti, doamna lui Constantin vodă Mavrocordat, detaliu din fresca de la biserica Fundenii Doamnei, com. Dobroeşti, Ilfov, restaurată de pictor restaurator Elena Murariu (foto Sergiu Iosipescu).

incendiului: „fieştecare apari, cum a vedea focu îndată să alerge cu apă; că să ştie, că acolo la foc să va face căutare, şi care apariu nu să va afla, să va trimite la ocnă"[10].

O altă plagă a cărei combatere l-a preocupat pe Constantin Mavrocordat au fost epidemiile, mai ales cele de ciumă, secerătoare în condiţiile de igienă ale epocii, de un mare număr de vieţi. Când la Galaţi s-au semnalat cazuri de ciumă, domnul a dat imediat instrucţiuni amănunţite pârcălabului de acolo pentru a stăvili răspândirea bolii: cei bolnavi şi cei care intraseră în contact cu bolnavii urmau să fie scoşi din oraş, intrarea în casele lor era oprită, nimeni din Galaţi să nu mai vină la Iaşi, călăraşii (curierii) către sau de la Istanbul să nu treacă prin oraş şi să nu zăbovească acolo[11].

Când în Transilvania, mai ales în zona Bistriţei, apar cazuri de ciumă, domnul mustră pe Solomon Botez, biv vel vornic de Câmpulung, care nu înştiinţase la timp pe domn şi nici nu semnalase apariţia bolii la Câmpulung, şi ordonă o carantină de 10–15 zile pentru toţi cei veniţi din satele unde bântuia boala[12].

Conflictul cu Mihai Racoviţă l-a făcut pe Constantin Mavrocordat să acorde un viu interes situaţiei din Ţara Românească pentru a putea utiliza nemulţumirile provocate acolo de spolierile săvârşite de cel care îl înlocuise în domnie. Atenţia cu care Constantin Mavrocordat urmărea desfăşurările de peste Milcov este ilustrată, între altele, de instrucţiunile date vornicului de Vrancea, între ale cărui atribuţii se afla şi informarea promptă şi amănunţită a domnului „de toate ce vii audzi şi ce vei adeveri, şi ce s-ar clăti din partea acie a Ţării Româneşti". Nemulţumit de pasivitatea dregătorului – care considera că ispravnicul de Putna transmite astfel de informaţii – domnul reînnoieşte instrucţiunile sale, ce vădesc că şi în domeniul a ceea ce am numi cu un termen modern serviciul

de informații, Constantin Mavrocordat nu a rămas în urma timpului său: „întrîabă și de alții, cei ce vor hi înblând într-ace parte de loc și trimite și tu oamânii tăi de cearcă și află tot adevărul ce s-ar clăti și s-ar lucra și s-ar înnoi or lucruri mari, or mici, toate cu amănuntul, una câte una să le afle și necontenit, adeasă să ne înștiințădzi"[13].

În ciuda unei opinii larg răspândite, potrivit căreia regimul fanariot ar fi făcut un efort de grecizare a societății românești, opinie statornic combătută de Nicolae Iorga[14], se constată la Constantin Mavrocordat stăruința de a elimina limba greacă din administrație și a face din limba română unicul mijloc de comunicație dintre autoritatea centrală și reprezentanții ei locali. Când pârcălabul de Galați i se adresează domnului în greceşte pentru a-l informa despre apariția ciumei, domnul se supără: „pentru o pricină ca aceasta, de ce să ne scrii greceşte?"; când pârcălabul recidivează, domnul îi reamintește ordinul: „să nu mai scrii greceşte, ce românește să ne scrii"[15].

Mai aspru se adresează domnul vel căpitanului de Soroca: „pentru ce să ne scrii greceşte? Au aşteptați să-ț dăm noi logofăt să scrie românește? Să-ț cauți logofețăl, să ne scrii rumâneşti? Să nu ne mai scrii greceşte!"[16].

Este evidentă dorința domnului de a nu lăsa ca apartenența sa etnică să afecteze mecanismul de stat al Moldovei.

Justiția nu putea să rămână nici ea în afara politicii de reformă a lui Constantin Mavrocordat. Împărțirea dreptății, abia dacă mai trebuie spus, avea un puternic impact asupra masei de contribuabili, tentați să-și părăsească satele dacă injustiția atingea cote intolerabile.

Arbitrarul dregătorilor era aici mai lesne de manifestat, întrucât cele două mari surse ale practicii juridice – obiceiul pământului și legile scrise – puteau fi invocate una împotriva

celelalte pentru a acoperi abuzul. Absența unor norme precise de procedură deschideau, de asemenea, calea silniciilor de tot felul.

Hrisovul din 7 februarie 1741 a făcut, cum s-a văzut, începutul reformei judecătorești, ale cărei obiective au fost modernizarea și sistematizarea organizării judiciare și a procedurii de judecată.

În reorganizarea justiției întreprinsă de Constantin Mavrocordat este ușor detectabilă străduința domnului de a pune ansamblul structurilor juridice în slujba politicii sale de eliminare a tuturor factorilor generatori de nemulțumire, pauperizare și instabilitate a țăranilor contribuabili. Sistemul greoi al judecății, numai în capitală, bloca divanul domnesc asaltat – după însăși mărturia domnului – cu o sută de jalbe pe zi, ceea ce făcea imposibilă rezolvarea promptă și corectă a plângerilor. Venitul în capitală însemna însă și timp și banii cheltuiți de țăranii pe care Constantin Mavrocordat îi voia, în primul rând, buni platnici ai dărilor. A apropia justiția de ei – iată ce urmărea domnul prin măsurile sale juridice. O apropiere în dublu înțeles: crearea unor instanțe de judecată în fiecare județ sau ținut, care să rezolve tot mai multe din plângerile înfățișate pentru a-l scuti pe țăran de drumul lung și așteptările din capitală și, apoi, o apropiere în sensul unei largi receptivități față de această masă a țărănimii, apăsată și disprețuită de clasa boierească. Într-o societate – ca cea feudală – întemeiată pe ierarhia stărilor și forța privilegiului, ce șanse avea umilul țăran de a-și face auzită reclamația împotriva marelui boier? Oare nu spusese Radu Mihnea, lăudat altfel de Miron Costin pentru echitatea lui că „Domnul hiecare, cându judecă pre un boierinu cu un curtean, ochii domnului să fie pre boierin, iar giudețul pre calea sa să margă.

Şi aşea, cându să pârăşte un curtean c-un ţăran, mai de cinste să fie curteanul şi la cuvântu şi la căutătura domnului, iară nu abătându-se giudeţul din calea sa cea dreaptă"?[17].

Constantin Mavrocordat a voit ca ţăranul să ştie şi, mai ales, să simtă că domnul nu tolerează injustiţia şi că, în faţa judecăţii sale, toţi, indiferent de starea socială, sunt egali. „Uşele divanului – informează un cronicar – erau deschise şi multă vorbă cu prostimea avea, câtu atâtea le dedese obrazu, câtu nime din boieri ca să zică măcaru câtu de puţinu lucru vreunui ţăranu, că îndată striga la Vodă şi pentru un lucru de nimica a unui ţăran câtu de prostu, făcea pe un boieru mare mascara şi-l închidea"[18]. Atitudinea demofilă a lui Constantin Mavrocordat se manifesta cu atâta vigoare încât în mai 1742, în timpul luptei dintre el şi Mihai Racoviţă pentru domnia Ţării Româneşti, armaşul Hera, partizan al celui din urmă, amintea boierilor că, în timpul domniei lui Constantin Mavrocordat „nu puteau da o palmă unui mojic, că atunci mojicii călcaseră în picioare pe boieri şi că ce este mai rău decât aceasta?"[19] În august 1742, pentru a-l compromite în ochii turcilor pe Constantin Mavrocordat, Mihai Racoviţă a trimis la un dregător al Porţii o delegaţie de boieri şi egumeni, condusă de mitropolitul ţării, care, între alte acuzaţii aduse lui Constantin Mavrocordat a fost şi aceea că nu făcea nici o deosebire între „boieri şi mojici"[20]. Un alt rival, Grigore Ghica, răspândea în octombrie 1742 la Constantinopol ştirea că, domnul Moldovei, Constantin Mavrocordat, nu-i trata pe boieri potrivit stării lor sociale şi că „dacă se întâmplă vreodată să spună şi ei vreo vorbă, ca membri ai vilaetului (provinciei – n.n.), îndată el se uită la ei cu privire sălbatică şi cu mânie şi îi mustră, iar ei toţi, punând capul în pământ, tac şi suspină"[21].

În acest spirit atât de deosebit, diferit de obişnuinţele şi stereotipurile mentale ale societăţii, Constantin Mavrocordat a încercat să reorganizeze structurile juridice[22].

Înzestrându-i pe ispravnici cu atribute judecătoreşti, domnul le-a delegat o însemnată parte a autorităţii divanului, sentinţele lor având astfel rostul de a rezolva operativ litigiile ivite în aria lor de autoritate şi degajând astfel instanţa supremă – divanul – de potopul jalbelor. Descentralizarea aparatului judecătoresc trebuia, în concepţia domnului, să pună justiţia la îndemâna populaţiei ţării: „ispravnicii de ţinuturi să-i judece pe boieri şi pe mazili şi ţăranii ce sunt la ţinutul său, de tot feliul de judecată, *având toată puterea divanului* (subl. noastră), afară numai de moarte de om; pe tâlhari de furtişag să nu hotărască, numai să ieie seamă şi să-i trimită aici"[23].

Crearea unei structuri juridice locale avea rostul de a veni în ajutorul oamenilor de rând, ţăranii în primul rând, după cum le aminteşte domnul la 5 mai 1742: „Noi îndestul ne silim pentru odihna norodului şi pentru aceasta divanurile noastre pe toate dzilile nu lipsăscu şi dumnealor boierii, osăbit, de altă parte necontenit giudecă"; acum când au posibilitatea de a se judeca la ispravnici, nu mai este necesar să vină la divanul domnesc „care vă cade mai mult cheltuielile decât dobânda voastră"[24].

Divanul domnesc devenea astfel o instanţă de apel, care judeca cu mărturia a 2–3 oameni, pentru a asigura o eficacitate sporită. Afluenţa spre capitală nu putea fi împiedicată însă, dată fiind forţa stereotipului mental medieval că domnul nu poate fi nedrept, că informat de injustiţiile boierilor, mănăstirilor sau dregătorilor locali, el le va curma de îndată, stereotip care căpăta o putere sporită, odată cu măsurile lui Constantin Mavrocordat îndreptate, într-adevăr, spre lichidarea abuzurilor.

Un important aspect al reformei juridice l-a constituit „extinderea procedurii scrise, în detrimentul celei orale"[25]. Pricinile şi deciziile adoptate urmau să fie scrise în dublu exemplar, în condici numite „protocol", având fiecare pagină pecetluită, pentru a împiedica înlocuirea; lunar, un exemplar era trimis spre verificare domnului[26].

Constantin Mavrocordat s-a arătat deosebit de exigent în ceea ce priveşte redactarea cărţilor de judecată. Ispravnicului de Putna care judecase o pricină între un negustor şi un bârsan şi redactase incorect textul cărţii, domnul îi adresează o aspră mustrare: „şi acele basne multe ci-ai scris într-acea carte de giudecată, de ce triabă era, că nici o temelie noi într-însa n-am găsăt şi, din vreme ce nu ştii a face cărţi de judecăţi, iată cartia ruptă ţi-am trimis şi ţ-am trimis şi formaţie, în ce chip să urmedzi a face cărţi de giudecată şi de acum înnainte aşe să urmedzi, să nu mai scrii atâtea basne"[27].

Un răstimp de 2–3 luni a mai funcţionat la Iaşi o instanţă judecătorească alcătuită din trei boieri – între care marele cronicar Ion Neculce – având leafă 50 de lei pe lună. Ea fusese creată în urma plecării unui număr de mari boieri la strângerea banilor steagului[28].

În absenţa documentaţiei, nu se poate stabili cu certitudine dacă judecătorii numiţi de Constantin Mavrocordat la 15 ianuarie 1742, care în fiecare ţinut puteau judeca „tot obrazul, or boiar, orice briaslă ar fi"[29] sunt „judecători de profesie [...] ceea ce constituie o cotitură importantă în evoluţia justiţiei feudale"[30]. Ceea ce este însă sigur este că domnul a manifestat, şi cu acest prilej, determinarea sa de a limita, dacă nu de a elimina jurisdicţiile particulare, în speţă cea bisericească, aşa cum făcuse şi în hrisovul din 7 februarie 1741; „Şi protopopii la giudecăţi mirineşti (laice – n.n.) să nu-s-amestice"[31], altfel

spus biserica urma să se mărginească numai la problemele de drept canonic.

Privită în ansamblul ei, reforma judiciară a lui Constantin Mavrocordat apare ca o încercare de eliminare a structurilor perimate ale practicilor judecătorești și de a face din justiție un auxiliar al politicii domnului, de a da populației țării simțământul securității, al pavăzei juridice care să o pună la adăpost de abuz și inechitate.

În șirul acestor măsuri de bună întocmire a țării, se înscrie și una dintre acțiunile lui Constantin Mavrocordat care a impresionat puternic pe contemporani, atât prin urmările sale benefice cât, mai ales, prin perceperea ei ca o adevărată performanță: izgonirea lazilor din Moldova.

Proveniți dintr-o populație din nord-estul Anatoliei – zona Trapezuntului și Adjariei – acești negustori otomani săvârșeau jafuri și alte silnicii asupra populației românești și, prin încălcarea prevederilor din capitulațiile care fixau statutul de autonomie al țărilor române, se statorniceau pe teritoriul românesc și deveneau o adevărată năpastă pentru locuitori. Poarta însăși era îngrijorată de actele de forță ale lazilor care determinau pe locuitorii exasperați să ia calea pribegiei, ceea ce, evident, avea repercusiuni asupra încasării dărilor. Încă în august 1722, spre pildă, sultanul Ahmed al III-lea ordona izgonirea lazilor, care, așezați la Constanța și făcând comerț în Moldova și Țara Românească, răpeau de acolo „femeile și pruncii și fetele sărmanilor supuși și, astfel, punându-le pe vase și ducându-le în partea Anatoliei să le vândă" ca robi[32]. În noiembrie 1747, Grigore Ghica, domnul Moldovei, a obținut de la sultanul Mahmud I o poruncă privind alungarea lazilor din Moldova, acuzați de „excese și blestemății" ca și de încălcarea autonomiei principatului român[33]. Porunca nu a avut însă efectul dorit, lazii continuându-și nefasta lor

Fig. 16 Constantin vodă Mavrocordat,
detaliu din fresca bisericii Spiridoniei din Iași.

activitate. Confruntat cu aceeaşi problemă, Constantin Mavrocordat a decis o ciocnire directă.

În cea de a treia domnie în Moldova, el foloseşte întâlnirea cu Musun-Zade, numit paşă de Hotin, pentru a-i denunţa pe lazi în prezenţa noului demnitar otoman, prezentând lunga listă a samavolniciilor lor: „începând el a spune ce trag bieţii săraci din mâna lor şi neguţătorii creştini [...] că şi măriei sale pricinuesc mare păgubire, fiindcă nu poate lua bani de pe la miele (locuitorii ţării – n.n.) din pricina lor şi mistuiesc şi bucatele raielelor prin bucatele lor şi ucid pe neguţitorii de loc şi mistuesc săracii cu dobânda, că le iau câte patru parale de leu pe lună, lepădându-le banii cu sila pân sate şi iau muierile şi fetele săracilor cu sila de îmblă cu ele şi pe bărbaţii lor îi gonesc cu săbiile şi alte multe"[34]. Impresionat, paşa sfătuieşte pe domn să informeze Poarta, făgăduind tot sprijinul său.

Demersul domnului, însoţit de distribuirea de mari sume de bani pentru a câştiga sprijinul marilor dregători otomani – capuchehaielele primiseră dispoziţie de la domn „câtă cheltuială a fi să meargă" – l-a convins pe sultan care a emis un ordin pentru izgonirea lazilor din Moldova. Cu sprijinul paşei de Babadag, vechi prieten al lui Constantin Mavrocordat, şi el însuşi bogat dăruit, domnul a trimis în ţară un grup de 40 delibaşi, puşi la dispoziţia lui de paşă, care au incendiat casele lazilor din Vaslui, Bârlad, Focşani, Tecuci, Adjud, Galaţi, Bacău, Roman, Piatra Neamţ, Câmpulung, Suceava etc., i-au arestat pe cei găsiţi acolo şi i-au dus la Iaşi. Între timp domnul a chemat pe toţi locuitorii ţării care avuseseră de suferit de pe urma lazilor să vină în capitală să capete dreptate „Şi năvălind ţara la Iaşi de se judeca cu ei, îi da domnul platnici, strigând asupra lor cu mare pocnitură, puind de-i ducea la casele de beilic, la ceauşu puindu-i în fiare

(lanțuri – n.n.) până a doua zi și a doua zi iar îi aducea". Atitudinea dură și mândră a domnului și a oamenilor săi a produs o puternică impresie atât asupra lazilor cât și a pământenilor: „și atâta îi adusese pe lazi cât îi prindeau frigurile când striga Constantin vodă la dânșii și nu numai de măria sa ci și de oamenii măriei sale, ales de Antioh Caragea, căci nu le da obraz nicidecum nici să șadă jos înaintea lui nu-i punea și se răstea asupra lor, *ca când n-ar fi fost turci (subl. noastră)* ei se ruga cu «aman boieru», care nu cred că ar fi mai fost altădată"[35]. Într-adevăr, spectacolul era inedit: un domn fanariot umilind și pedepsind pe aceşti odioşi și violenți otomani. Îngroziți, ei s-au refugiat în raiaua Hotinului, spre Huși, Ismail, Chilia etc., domnul așteptând, după sfatul pașei de Babadag, împuținarea lor progresivă până la dispariție, odată cu distrugerea reședințelor construite în țară.

Atitudinea energică a lui Constantin Mavrocordat față de abuzurile lazilor se înscrie în politica sa de suprimare a oricărei ilegalități, de pe urma căreia aveau de suferit locuitorii contribuabili. Faptul că turcii veniți pentru a face negoț sau cu alte rosturi, supuneau pe locuitori la tot felul de asupriri l-a făcut pe Constantin Mavrocordat să reacționeze tot atât de viguros ca și atunci când cei care săvârșeau silniciile erau autohtoni. Pentru el, turc sau român, nu putea rămâne nepedepsit dacă viola legea. Ispravnicului de Suceava care îl informase pe domn că este neputincios față de actele de forță ale turcilor, domnul îi scrie: „pentru ce să nu aperi pe oameni și pentru ce să-i laș în voe lor (pe turci – n.n.) să facă ce le iaste voe? Sau dacă nu poți tu și nu ești harnic de slujba aceasta, ca să aperi pe lăcuitori, să știm, să punem pe altul, carele va pute să le ste înpotriva lor (a turcilor – n.n.) și să apere pe oamini"[36]. Starostelui de Cernăuți, domnul îi cere să-i semnaleze pe „turcii zulumgii" și să indice „ce zulum, ce jav, asupreli

de camătă, bătăi şi altele ca acestea" avertizându-l „să nu omită pe nici unul"[37]. Calitatea de reprezentant al Porţii nu l-a împiedicat pe Constantin Mavrocordat să se comporte în raport cu turcii abuzivi ca un autentic reprezentant al populaţiei româneşti. Se manifesta şi aici, ca şi în reforma administrativă şi în cea juridică, grija pentru ca orice act de ilegalitate să nu se mai abată asupra locuitorilor, atât de încercaţi ai Moldovei şi Ţării Româneşti.

CAPITOLUL VII

O nouă Heladă în Ţara geţilor: cultura în timpul lui Constantin Mavrocordat

Constantin Mavrocordat a fost nu numai un remarcabil om politic, ci şi un mare iubitor şi promotor al culturii. Născut şi crescut într-o familie în care dragostea de învăţătură şi de carte tindea să devină o tradiţie, el a manifestat o sete de cunoaştere prin lecturi, care a impresionat pe contemporani, mai ales pe acei care au avut prilejul dialogului cu acest rafinat al bibliofiliei.

Orizontul său cultural i-a fost deschis încă din copilărie de vestita bibliotecă mavrocordătească, constituită prin grija bunicului şi părintelui său şi căreia el avea să-i adauge alte cărţi şi manuscrise. Datele de care dispunem nu permit evaluarea exactă a numărului volumelor din biblioteca Mavrocordaţilor – izvoarele menţionează de la câteva sute la câteva mii – dar, Joseph Sulzer, un timp secretar domnesc, ştia că ea valora considerabila sumă de 600 000 de taleri[1]. Nicolae Mavrocordat, tatăl lui Constantin, a fost un pasionat cititor,

adnotând pe celebrul cugetător politic florentin Niccolò Machiavelli[2] și admirându-l pe nu mai puțin vestitul filosof englez Francis Bacon[3]. Constantin a moștenit acest interes pentru carte și pentru deliciile lecturii. La moartea tatălui său, când, un moment, s-a crezut că biblioteca va fi scoasă în vânzare, printre amatorii de a o achiziționa s-au aflat papa Clement al XII-lea, împăratul Carol al VI-lea, regele Angliei, George al II-lea, și regele Franței, Ludovic al XV-lea. Constantin nu s-a despărțit însă de bibliotecă de care era tot atât de atașat „ca un îndrăgostit de iubita sa", potrivit ambasadorului francez la Constantinopol, Villeneuve[4]. Între rafturile încărcate de cărți, Constantin Mavrocordat avea să petreacă o însemnată parte a timpului său, dedicându-se lecturilor. Geograful Markos A. Katsaitis îl găsește la 13 octombrie 1742 „într-o cameră prevăzută toată cu cărți, unde obișnuia să stea ziua întreagă și parte din noapte spre a studia, spunându-mi-se că era neobosit în sârguința lui de a învăța, punând să i se citească cărți timp de șase și opt ore continue"[5]. Întâlnirea este nu mai puțin semnificativă pentru apetitul de cunoștințe al domnului: aflat la Iași, geograful grec este chemat intempestiv la curtea domnească; introdus la domn, de care abia se despărțise, acesta, care tocmai citea geografia lui Katsaitis, îl întrebă unde găsise informația că în antichitate orașul Nicomidia se numea Comidia. Răspunsul lui Katsaitis este verificat pe loc cu *Dictionnaire géographique et historique* al lui Thomas Corneille, publicat în 1708[6]. Episodul este lămuritor atât pentru preocupările domnului cât și pentru dorința sa de a fi informat prompt și corect.

În calitatea sa de domn al Moldovei și al Țării Românești, Constantin Mavrocordat avea obligația de a informa Poarta asupra desfășurărilor politice, militare, diplomatice etc. de pe continent. O amplă rețea de corespondenți și informatori

furnizau domnului „gazeturile" şi ştirile pe temeiul cărora el întocmea rapoartele destinate demnitarilor Porţii. Eficacitatea acestui sistem de informaţii este dovedită, între altele, prin faptul că Poarta a fost anunţată de Constantin Mavrocordat despre înscăunarea împărătesei Elisabeta a Rusiei cu zece zile înainte de notificarea oficială rusă[7]. Nu numai rapiditatea transmiterii ştirilor, ci – mai ales – conţinutul rapoartelor redactate de Constantin Mavrocordat se bucurau de o înaltă apreciere în cercurile conducătoare de la Istanbul. În cartierul ambasadelor – Stavrodromion – numele lui Constantin Mavrocordat era asociat cu calitatea de expert în problemele politice ale Europei: „La Stavrodromion – raportau în decembrie 1742 capuchehaielele lui Constantin Mavrocordat – se vorbeşte mult şi sunt diferite păreri în privinţa chestiunilor Europei. Se spune însă că înălţimea voastră le ştiţi mai bine şi că miniştrii se străduiesc să afle de la Poartă ceea ce scrieţi domnia voastră, pentru care au stimă, deoarece se spune că domnia voastră scrieţi ştiri foarte adevărate, cu multă gândire şi de aceea vă laudă"[8].

Setea de noutate, de informare operativă ca şi mândria de a fi permanent la curent cu viaţa internaţională răzbat în scrisoarea adresată din ordinul domnului la 6 mai 1742 starostelui de Cernăuţi, care transmise un număr de ziare aduse de nişte poloni: „aceste gazeturi sunt vechi, nu-s de nici o treabă, nici trebui mării sale gazeturi de la domnii acei leşeşti, că măria sa are de unde lua gazeturi"[9].

Scrisorile adresate de Constantin Mavrocordat tălmaciului polon Giuliani, unul din informatorii domnului, dezvăluie aria de interes a domnului şi rigoarea filtrului său critic. La 25 noiembrie 1740 el dorea să fie informat în legătură cu urcarea pe tron a Mariei Theresa (care avea să dezlănţuie Războiul de succesiune la tronul Austriei), care erau perspectivele păcii în

Europa; situația politică din Europa de Nord; războiul dintre Spania și Marea Britanie, mișcările flotei franceze[10]; la 30 iunie /11 iulie 1742, informat de Giuliani despre încheierea păcii dintre Prusia și Austria, domnul răspunde că știrea l-a surprins atât de mult încât „dacă n-aș fi avut o încredere deplină în sinceritatea dvs. mi-ar fi fost foarte greu să-i dau crezare"[11].

Constantin Mavrocordat era abonat sau cumpăra periodice precum revista tipărită de abatele Desfontaines „Observations sur les écrits modernes", un adevărat buletin de informare bibliografică, în măsură să țină la curent pe domn asupra noutăților editoriale, și, prin ele, asupra mișcării de idei din Europa Occidentală. Abatele Desfontaines sublinia interesul lui Constantin Mavrocordat pentru această revistă care, din ordinul princiar, străbătea săptămânal „țări imense" pentru a ajunge de la Paris la Iași[12]. Interes politic, interes literar, interes științific, toate se uneau pentru a face din Constantin Mavrocordat unul din cei mai informați oameni ai timpului său și, cu siguranță, cel mai informat din societatea românească. Caracterizarea dată de ambasadorul francez la Constantinopol, Villeneuve, surprinde perfect această latură a personalității lui Constantin Mavrocordat: „caută să se instruiască mai ales în afacerile Europei, de unde primește toate informațiile timpului; și ceea ce este mai bun în el e că judecă, reflectează și trage concluzii, asupra cărora cere lămuriri, propunând propriile sale idei"[13].

O personalitate culturală atât de puternică nu putea să se dezintereseze de învățământ.

Când Constantin Mavrocordat întreprinde primele măsuri în acest sector cultural, învățământul din Moldova și Țara Românească cunoștea mai multe forme și nivele de organizare: școli domnești, între care cele mai importante erau

Fig. 17 Didier Robert de Vaugondy, *Carte des environ de la mer Noire....*, *1769* – harta teatrului de război ruso-otoman (Gallica. Bibliothèque Nationale de France, Paris).

academiile de la Iaşi şi Bucureşti, şcoli pe lângă mănăstiri, biserici şi misiunile catolice şi, în sfârşit, ceea ce am numi învăţământul particular reprezentat de activitatea profesorilor angajaţi să dea educaţie vlăstarelor din familiile boiereşti sau orăşeneşti înstărite[14]. Nicolae Mavrocordat arătase un interes deosebit reorganizării învăţământului din Moldova, măsurile sale marcând aici un moment de mare însemnătate în dezvoltarea şcolilor înalte româneşti. La Bucureşti, el înfiinţase o şcoală la mănăstirea Văcăreşti, care, mai târziu avea să fie înzestrată şi cu o tipografie[15]. Constantin Mavrocordat avea, aşadar, o pildă chiar în activitatea tatălui său, al cărui exemplu nu a întârziat să-l urmeze.

În domnia sa moldoveană din anii 1733– 1735, el a încercat să găsească o soluţie problemei atât de spinoase – pentru o domnie decisă să sporească sursele de venit, iar nu cheltuielile – a mijloacelor de întreţinere a Academiei domneşti din Iaşi, trecând-o pe seama vistieriei, ceea ce nu avea să asigure însă fondurile necesare[16]. Pentru asigurarea calităţii predării cursurilor, domnul l-a obligat pe mitropolitul ţării, Antonie, să controleze îndeaproape chipul în care membrii corpului didactic îşi îndeplineau obligaţiile şi să-i instruiască; „era începutul inspecţiilor şcolare"; în acelaş timp, domnul a luat măsuri pentru întreţinerea elevilor nevoiaşi, acordând însemnate donaţii[17].

Revenit în scaunul Moldovei în 1741, Constantin Mavrocordat a desfăşurat o politică şcolară mai amplă. Ion Neculce oferă o imagine cuprinzătoare a acestor măsuri: „Mai socotit-au măria sa Constantin vodă pentru şcoli de învăţătură, de le-au mai întărit şcoalele cele elineşti şi cele slavoneşti. Aşişderea au mai făcut şcoală de învăţătură şi lătineşti şi arăpeşti (de arabă – n.n.), şi au dat ştire tuturor mazililor în toată ţara ca să-şi aducă copiii la învăţătură la şcoală, ca să înveţe

orice limbă le-ar fi voia, pentru ca să să afle oameni învățați și în pământul nostru al Moldovii, precum sunt și printr-alte țări și părți de locu"[18]. Măsura privea ceea ce s-ar numi astăzi învățământul superior și era destinată să pregătească slujbași cu o înaltă calificare profesională, în cadrul căreia, domnul poliglot, așeza cunoașterea limbilor străine. La nivelul învățământului elementar și mediu atenția lui Constantin Mavrocordat s-a îndreptat însă spre predarea limbii române[19], ceea ce corespunde perfect poruncilor sale repetate ca în administrație să fie utilizată numai limba română[20]. Și în Țara Românească el a încurajat progresul învățământului. La București, Academia domnească funcționa în chiliile mănăstirii Sf. Sava. Constantin Mavrocordat a strămutat în 1761 pe egumen și călugări pentru ca Academia să-și aibă un local propriu și să dispună de un număr mai mare de încăperi destinate sălilor de curs, cancelariilor și dormitoarelor destinate elevilor interni[21]. Totodată, pentru a consolida baza materială a Academiei, domnul a asigurat noi beneficii bănești, trecând pe seama înaltei școli unele din taxele percepute de domnie ca și veniturile mănăstirii Glavacioc, ceea ce a eliminat întârzierile în achitarea salariilor profesorilor și a burselor pentru elevi[22].

În climatul de erudiție și învățătură, un număr mare de boieri din Țara Românească înaintează domnului o anafora (adresă) aprobată de Constantin Mavrocordat prin care propun ca nimeni să nu poată ocupa o dregătorie fără cunoașterea limbii eline (greaca veche). Vrednic de remarcat în acest text este autoacuzarea pe care și-o aduc marii boieri pentru dezinteresul arătat înaltei culturi și avansul luat de alte elemente sociale, în speță burghezia incipientă: „s-au lenevit atâta părinții cât și feciorii lor (de boieri – n.n.) acestei bunătate de folos (cunoașterea limbii eline – n.n.) și de podoaba neamului boieresc, încât au rămas mai proști la învățătură

decât alte trepte mai de jos". Este subliniat meritul domnului care „pentru folosul patriei noastre, iar mai ales pentru învățătura și cinstea feciorilor de boieri, au așezat și au întemeiat atâtea școli de limbă elinească"[23]. Amenințați de politica de restrângere a privilegiilor economico-sociale, desfășurată de Constantin Mavrocordat și de ascensiunea unor elemente din rândurile orășenimii sau țărănimii libere (moșneni) avute, boierimea încerca să substituie, dacă nu să adauge privilegiilor amenințate, o armătură culturală care să-i consolideze întâietatea în stat[24].

Pentru desăvârșirea studiilor făcute în țară, Constantin Mavrocordat a trimis 15 tineri, fii de boieri, la Veneția pentru studii; între ei, Răducanu Cantacuzino a rămas în Cetatea lagunelor – pe atunci și unul din marile centre de cultură care făcea legătura între Orient și Occident – timp de trei ani[25].

Sentimentul istoriei, al fixării propriului loc în durată nu putea lipsi unei personalități atât de complexe, potențată – și în această privință – de exemplul patern. S-a văzut, mai sus, interesul lui Nicolae Mavrocordat pentru a realiza un corpus al cronicilor moldovene cu scopul ultim al redactării unei istorii a Moldovei și Țării Românești de la începuturile cele mai îndepărtate până în vremea sa[26] ca și dorința sa de a-și găsi o ascendență autohtonă – se considera descendent din Alexandru cel Bun – pentru a se integra societății și tradiției politice românești.

Același gând al întocmirii unei istorii a celor două țări românești l-a stăpânit și pe Constantin Mavrocordat. În chipul său de a înțelege istoria nu era însă numai dorința – comună mai tuturor suveranilor medievali – de a-și vedea faptele veșnicite într-o cronică, ci și folosirea experienței acumulate de înaintași. Astfel, în plină desfășurare a reformei fiscale, el cere marelui cronicar Ion Neculce să întocmească

„niște trătaji" (tratate) de istorie a fiscalității care să cuprindă „dăjdile și anghirii, obiceiuri ce-au fost la domnii trecuț și care domni au adaos dăjdile și cari li-au scăzut și ce boeri au fost îndemnători, or la adaos, ori la scădere, ori la vreo dajde ce s-au adaos"[27]. Această cercetare de istorie fiscală era, evident, o inovație în domeniul istoriografiei și finalitatea ei practică este de netăgăduit, mai ales dacă se are în vedere contextul în care a fost cerută, caracterizat, repetăm, de aplicarea reformei fiscale în Moldova în anii 1741–1742. Cronicarul s-a achitat prompt[28] și conștiincios de însărcinarea primită: „și după poronca mării tale ca să fac trătaz de cât oi ținia minte că s-au făcut în țară și obiceile, și bune și proaste, la ce domnu ar fi ieșit, iată că ț-am scris cât am ținut minte și le știu că sunt adevărate. Așijdere și câte am audzit den oameni bătrâni, iarăș li-am scris; ce de aceli ci-am audzit, chizeș nu sunt"[29].

Față de încrederea arătată de Constantin Mavrocordat lui Ion Neculce – în ciuda trecutului său politic: colaborarea cu Dimitrie Cantemir, urmată de expatrierea în Rusia, unde a rămas până în 1720 – se poate pune întrebarea dacă domnul s-a adresat – așa cum făcuse tatăl său cu Nicolae Costin sau Axinte Uricarul – lui Ion Neculce pentru a întocmi o mare sinteză de istorie moldo-munteană, cu atât mai mult cu cât marele cronicar consemnase în letopisețul său cele două domnii moldovene ale lui Constantin Mavrocordat (cu care, de altminteri, se și termină cronica sa). Ion Neculce – s-a stins însă prin 1745–1746 – era prea vârstnic și, poate, bolnav pentru a-și asuma o sarcină de asemenea amploare.

Așa s-ar explica de ce unul din secretarii domnului, profesorul de latină Jean Regarski a făcut ample extrase din lucrările păstrate în biblioteca stăpânului său ca și intenția domnului de a se adresa lui Antonio Cantiforo sau iezuitului de la Colegiul din Cluj, Carol Peterffy (venit împreună cu doi

alți membri ai aceluiași ordin pentru a se întreține cu domnul asupra acestei probleme) de a întocmi o istorie moldo-munteană. Proiectul rămas de la Peterffy, *Prodromus historiae Principatuum Valachiae et Moldaviae* vădește modernitatea concepției și metodei autorului ca și dorința lui Constantin Mavrocordat de a ilustra lucrarea cu portretele domnitorilor români. În acest scop el a comandat aceste portrete – sub formă de desene – pictorului elvețian Jean-Etienne Liotard, care, aflat la Iași în anii 1742–1743, a făcut portretul domnului, soției și al fiicei sale, precum și al patriarhului de Ierusalim[30].

Puternicul interes pentru istorie al lui Constantin Mavrocordat este dezvăluit de legăturile sale cu Johann Filstich (1684–1743), unul dintre remarcabilii reprezentanți ai istoriografiei săsești din Transilvania. Acestui istoric, Constantin Mavrocordat i-a adresat în 1742–1743 un număr de 14 întrebări privind istoria veche și timpuriu medievală a poporului român, adică tocmai epocile despre care, la acea dată, se știa foarte puțin și asupra cărora letopisețele moldo-muntene erau laconice (excepțiile erau reprezentate de *De neamul moldovenilor* a lui Miron Costin *și Istoria Țării Românești* a stolnicului Constantin Cantacuzino). Constantin Mavrocordat voia să fie informat asupra izvoarelor care oferă date despre spațiul românesc în acele epoci (îndeosebi de la Traian până în secolul al XIII-lea) ca și despre manifestările românilor, așezările lor, relațiile între cele trei țări românești (în special tradiția descălecatului) etc.[31].

Răspunsurile învățatului sas – remarcabile prin erudiția arătată – pun în lumină vechimea românilor în spațiul carpato-dunăreano-pontic, continuitatea și unitatea lor etnică[32], oferindu-i astfel lui Constantin Mavrocordat elementele

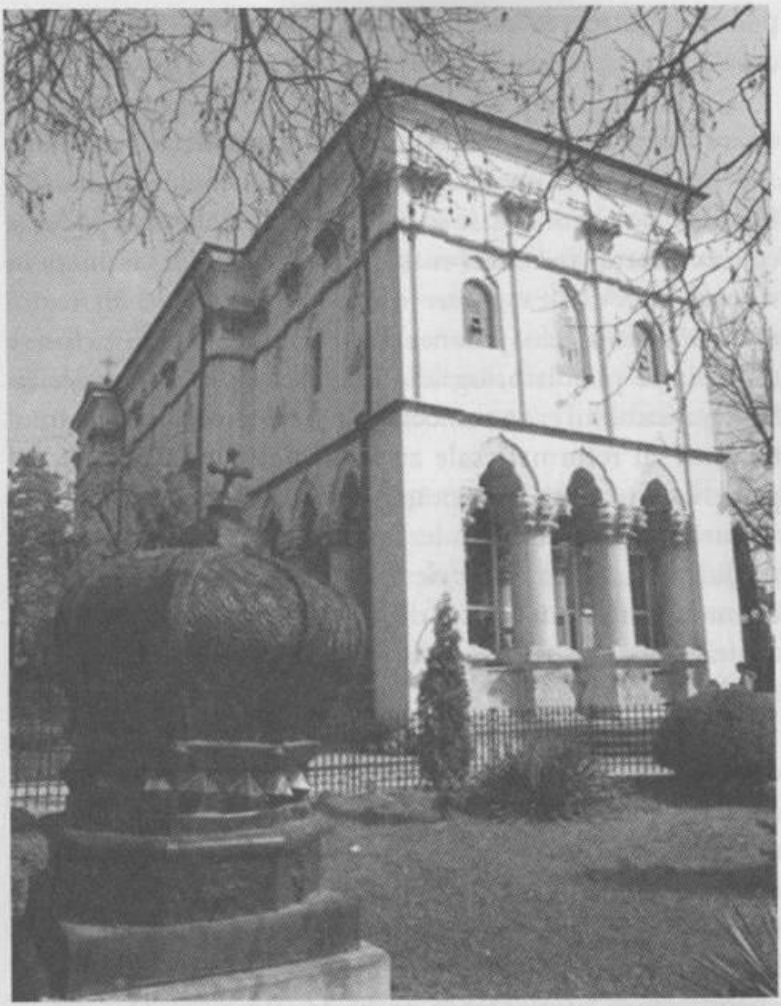

Fig. 18 Biserica Sfântul Gheorghe din Iași, Mitropolia Veche, unde a fost îngropat Constantin vodă Mavrocordat.

pentru înțelegerea corectă a unor secole de însemnătate crucială în istoria românească.

Condițiile istorice l-au frustrat pe domnul fanariot de opera istorică pe care și-o dorise să o patroneze. „Epoca de aur" a literaturii noastre cronicărești se încheiase cu Ion Neculce. Boierimea, clasa socială care crease această epocă, își epuizase forța creatoare: ea își pierduse pozițiile deținute în secolul al XVII-lea și care o făcuseră să viseze un regim nobiliar de felul celui polonez. Literatura cronicărească fusese expresia pe plan istoriografic a acestei aspirații politice cu întreg ansamblul ei de consecințe. Eșecul tentativei și regimul fanariot cu reformele sale au lipsit boierimea de un ideal pozitiv, efortul ei îndreptându-se acum spre combaterea măsurilor fanariote care îi lezau interesele. Boierul cu giubea și işlic nu mai avea nimic de spus în sfera creației spirituale. Semnele timpului – faza de tranziție de la feudalism la capitalism – vesteau alte forțe sociale cu alte aspirații și idealuri.

Ele erau însă prea firave pentru a fi capabile de o mare operă de creație. Acest „interregn" istoriografic și cultural a coincis cu activitatea lui Constantin Mavrocordat, în imposibilitate, deci, de a-și găsi istoricul voit. Cei doi care i-au consemnat faptele, Constantin (în călugărie Chesarie) Daponte și Petru Depasta, deși cu scrieri, le-am zice, onorabile, au fost departe de ceea ce ar fi trebuit să corespundă pe planul scrierii istoriei marii opere de reformă, înfăptuită de Constantin Mavrocordat.

Constantin Daponte, grec din insula Skopelos, este autorul *Efemeridelor dace*, un fel de jurnal de campanie al războiului ruso-austro-turc din anii 1735–1739, în paginile căruia sunt consemnate și acțiunile lui Constantin Mavrocordat. *Cronica* sa, o istorie a lumii postbizantine, începută

cu anul 1648, a fost întreruptă la 1704 şi se poate ca rostul ei să fi fost acela de a înfăţişa ascensiunea politică a familiei Mavrocordat[33].

Celălalt cronicar, Petru Depasta, originar din Morea, s-a aflat mult timp în anturajul lui Constantin Mavrocordat, urmându-l în înălţările sale în scaunul de domnie, şi în căderile ce l-au dus în surghiun şi închisoare. El este autorul unei cronici intitulate *Constantin-vodă sau scrisoarea faptelor vrednice de pomenire întâmplate în Dacia sub Constantin Mavrocordat*[34], în care faptele, relatate fără o anume ordine, sunt înecate într-o retorică pretenţioasă cu vădită intenţie encomiastică[35].

Toate aceste scrieri sunt departe de ceea ce-şi va fi dorit Constantin Mavrocordat, astfel cum se dezvăluie interesul său din corespondenţa amintită cu Johann Filstich. Constantin Mavrocordat nu a dispus nici de cei care să-i împlinească proiectele istoriografice, nici de acea continuitate (ce s-ar fi întâmplat dacă în locul celor zece domnii ar fi fost una singură care să însumeze durata lor?) în măsură să creeze cadrul necesar unei politici culturale având largul orizont al promotorului ei.

În legătură cu reorganizarea vieţii mănăstireşti se află una dintre cele mai de seamă înfăptuiri culturale a lui Constantin Mavrocordat: tipărirea primei colecţii de documente istorice româneşti. În acelaşi an – 1741 – cu emiterea marelui aşezământ, s-a întocmit o „ocolnică" (adică un şir de documente copiate pe un material durabil: hârtie, mai rezistentă, pergament sau hârtie lipită pe o pânză de unde şi numele de „pânză") a aşezămintelor privind reglementarea vieţii monastice în ansamblu sau în anumite mănăstiri (Cozia, Câmpulung). Această ocolnică numără zece documente dintre anii 1593–1657, urmate de numele unor înalţi ierarhi

precum şi numele tuturor marilor dregători în funcţie. Pe prima pagină se află întărirea lui Constantin Mavrocordat precum şi stema reunită a Moldovei şi Ţării Româneşti[36], adevărată expresie heraldică a consecinţelor binefăcătoare pentru consolidarea caracterului unitar al dezvoltării celor două state româneşti, prin acţiunea reformatoare a lui Constantin Mavrocordat de o parte şi alta a Milcovului.

Ceea ce rămâne, aşadar, neîndoielnic, este că – după cum a scris Petru Depasta – Constantin Mavrocordat a vrut să facă din „ţara geţilor" o imagine a Helladei, adică a unei ţări de înaltă cultură[37].

Încheiere

Activitatea reformatoare a lui Constantin Mavrocordat a fost judecată diferit în funcție de clasa sau categoria socială căreia i-a aparținut cel care a formulat aprecierea. În rarele cazuri când glasul țăranilor emancipați de el a ajuns până la noi, se constată – ceea ce era de așteptat – că foștii șerbi au văzut în abolirea servituții corporale o măsură salutară și au îndreptat, desigur, un gând de recunoștință eliberatorului lor[1]. La celălalt pol social-politic, boierimea limitată în autoritatea și privilegiile ei a păstrat o ostilitate durabilă domnului fanariot. La peste două decenii după moartea sa, boierii Țării Românești adresau prințului de Coburg, comandantul armatei austriece, care ocupase țara în cursul războiului ruso-austro-turc din anii 1787–1792, un lung memoriu, devenit un aspru rechizitoriu al politicii de reformă practicată de „cei după urmă domni", care fiind stăpâniți de „gându tirănescu vrându să surpe neamul boieresc" îi lipsiseră de oameni dependenți[2]. Cel vizat cu precădere de autorii memoriului din 1790 apare cu numele său într-un alt memoriu – redactat în 1827 de Barbu Știrbei – unde se spune: „domnul Mavrocordat, iscusit

în arta despotismului, după ce a stabilit o funestă egalitate a mizeriei publice prin încălcarea drepturilor de proprietate şi prin sleirea tuturor izvoarelor de venit, a subjugat pe boieri şi mai mult, prin crearea de dregătorii, sinecure şi slujbe aducătoare de venit pe care el şi le-a asigurat ca tot atâtea mijloace de a corupe şi a diviza. El voia, în acelaşi timp, să legitimeze prin aceasta tirania atroce a domnilor, făcând să participe la aceasta o parte a boierimii Ţării Româneşti"[3].

Opiniile atât de defavorabile despre cel considerat totuşi de alţii un „princeps humanissimus" şi căruia abatele P. Desfontaines era bucuros să-i dedice ediţia întocmită de el în 1743 a operelor lui Vergiliu[4] dezvăluie forţa conflictului dintre domnul reformator şi boierimea conservatoare.

Constantin Mavrocordat se integrează, prin întreaga sa politică, acelui mare curent de reforme din Europa din secolul al XVIII-lea, cunoscut sub numele de „absolutism sau despotism luminat"[5]. Pe măsura progresului cercetărilor consacrate absolutismului (despotismului) luminat a devenit limpede că, în ciuda alăturării celor doi termeni, absolutismul sau despotismul (raţiunea de stat) nu s-a lăsat călăuzit de filosofia luministă (raţiunea). Istoricul francez Charles Morazé susţine chiar că „nici o reformă din Europa nu se datoreşte gândirii filosofice"[6]. Dialogul dintre suverani şi filosofi a fost un excelent mijloc de publicitate pentru ambii parteneri (şi Constantin Mavrocordat şi-a trimis „Constituţia" spre publicare în „Mercure de France"), dar nici Frederic al II-lea nu s-a lăsat călăuzit de Voltaire şi cu atât mai puţin Ecaterina a II-a, de Diderot.

Despotismul luminat în Europa secolului al XVIII-lea s-a născut din încercarea de a integra elementele capitaliste societăţii feudale, ceea ce implica o reajustare, o renovare a acestei societăţi fără însă ca bazele ei să fie modificate.

Fig. 19 Constantin vodă Mavrocordat, gravură de Jules Jacquet (1841-1913) după portretul lui Jean-Etienne Liotard, odinioară în posesia principelui Georges Maurocordato.

„Renovarea statului – scrie cu perfectă dreptate Robert Mandrou – nu putea să se facă printr-o transformare a structurilor sociale: renovarea nu este revoluție, aceasta este limpede"[7].

Acesta fiind conținutul despotismului luminat, este legitimă aplicarea acestui termen reformelor înfăptuite de Constantin Mavrocordat? Firește, relațiile capitaliste începuseră să-și facă apariția și în țările române, dar ele rămâneau încă în faza începuturilor, iar orășenimea mai avea încă de străbătut un lung drum pentru a deveni o burghezie puternică[8]. Constantin Mavrocordat s-a văzut chemat să caute formula de integrare a unor elemente de însemnată pondere a economiei capitaliste în cea feudală? Firește că nu!

Cum se explică atunci asemănarea dintre măsurile lui Constantin Mavrocordat – ca și ale altor domni fanarioți reformatori – și cele ale despoților luminați ca și avansul – abolirea șerbiei în Țara Românească și Moldova a avut loc cu câteva decenii înaintea măsurilor similare ale lui Iosif al II-lea – înregistrat la București și Iași în raport cu alte capitale europene.

Consolidarea autorității centrale a fost principiul călăuzitor atât al despoților luminați, cât și al domnilor fanarioți: cei dintâi în cadrul formulei de monarhie absolută, ceilalți pentru a-și îndeplini mandatul ce le fusese încredințat de Poarta otomană. Și unii și alții voiau și trebuiau să dispună de venituri însemnate: primii pentru a da o bază economică puterii lor și a acoperi – adeseori – un buget militar împovărător, ceilalți pentru a satisface exigențele pecuniare – tot mai mari – ale Porții. De aici preocuparea comună, prioritară și statornică pentru soluționarea problemelor fiscale. Se poate spune că fiscalitatea a îndeplinit funcția de impuls inițial pentru declanșarea angrenajului reformator. Și domnii

fanarioți, și despoții luminați au fost preocupați să asigure stabilitatea și creșterea masei de contribuabili (pentru suveranii europeni, țăranul se prezintă sub dubla ipostază de contribuabil fiscal și de eventual soldat, în timp ce în Moldova și Țara Românească, înăsprirea dominației otomane a impus, din rațiuni fiscale și politice, reducerea forțelor armate).

Rezistența nobilimii (boierimii) a fost alt factor care a conferit trăsături de similitudine desfășurării politicii de reformă, promovată de domnii fanarioți și de despoții luminați, dar în Moldova și Țara Românească această rezistență a căpătat și un caracter național, deoarece în efortul de apărare a privilegiilor economice, sociale și politice, boierii luptau împotriva reprezentanților Porții care erau domnii fanarioți.

Măsuri similare vizau scopuri deosebite: reformele domnilor fanarioți urmăreau să modernizeze structurile societății românești pentru a le face mai apte să răspundă exigențelor materiale ale Porții otomane; reformele despoților luminați să asigure un anumit raport între nobilime și burghezi, care să conserve însă bazele vechii ordini sociale[9].

Contemporanii au văzut în Constantin Mavrocordat un domn fără noroc, întrucât seceta a lovit Moldova în timpul primei sale domnii[10]. În realitate, neșansa domnului fanariot nu au fost calamitățile naturale ci situația lui contradictorie. La Istanbul el a fost tot timpul considerat omul pe care Poarta conta pentru a păstra sub control Moldova și Țara Românească, în care mișcarea de emancipare națională devenea tot mai puternică[11]; la București și Iași, domnul fanariot s-a străduit să modernizeze structurile și instituțiile, dar eforturile sale erau subminate de înșiși patronii săi otomani, a căror lăcomie făcea să eșueze încercarea lui Constantin Mavrocordat de a fixa un cadru stabil fiscalității.

„...Raiaua (locuitorii – n.n.) se adună de pretutindeni în țara cârmuită de Constantin bei"[12], recunoșteau înalții dregători ai Porții, dar aceeași Poarta se grăbea, să agraveze cererile ei, lovind astfel în înseși temeliile reformei fiscale, promovată de domn. Între împărăția turcească care îi dădea domnia și cele două țări române pe care le-a cârmuit, Constantin Mavrocordat a sfârșit prin a se integra acestora din urmă. Reformele sale au contribuit la progresul societății românești de la est și sud de Carpați și au atras strămutarea în Moldova și Țara Românească a unui număr însemnat de țărani români din Transilvania, apăsați de dubla asuprire socială și națională la care erau supuși în vatra lor strămoșească. Așa cum remarca Nicolae Iorga, prin măsurile sale similare sau identice în cele două țări românești, Constantin Mavrocordat „a contribuit esențial [...] la crearea unei vieți românești unitare"[13]. Caracterul unitar al dezvoltării societății românești de-a lungul milenarei ei existențe i-a impus lui Constantin Mavrocordat o politică de reformă – aceeași în ambele țări românești – care a contribuit la exprimarea politico-administrativă a acestei unități în forme mai limpezi și, prin caracterul ei novator, a accelerat împlinirea aspirațiilor de secole ale poporului român: libertate, unitate, independență.

Note

Introducere

[1] Marcu-Filip Zallony, *Despre fanarioți*, București, f a , p 9 (Biblioteca pentru toți, nr 152–153).

[2] N. Iorga, *Le despotisme eclairé dans les Pays roumains au XVIIIe siècle*, în „Bulletin of the International Committee of Historical Sciences", IX (1937), p 109

[3] Idem, *Istoria poporului românesc*, vol. III, trad. din l. germană, București, 1925, p 179.

[4] *Ibidem*, p. 180

[5] Grégoire Cassimatis, *Esquisse d'une sociologie du phanariotisme*, în vol. *Symposium. L'époque phanariote*, Thessalonic, 1974, p. 959, vezi observațiile privind pe fanarioți, ale lui Peter Sugar, *Southeastern Europe under Ottoman Rule 1354–1804 (A History of East Central Europe, vol. V)*, Seattle Londra, University of Washington Press, 1977, p. 133–136.

[6] „Marxism Today", 1962/8, retipărit în Maurice Dobb, Paul-M Sweezy, *Du féodalisme au capitalisme: problèmes de la transition*, vol.II, Paris, Maspero, 1977, p. 7.

[7] N. Bălcescu, *Opere*, vol. II, ed. G. Zane, București, Edit. Academiei, 1982, p 108.

[8] V A Urechia, *Istoria românilor*, vol. III, București, 1893, p. 329–330. Pentru criticile venite din mediul micii burghezii comerciale și meșteșugărești ca și a cărturarilor de origine modestă, vezi Andrei Pippidi, *Phanar, Phanariotes, phanariotisme*, în idem, *Hommes et idées du Sud-Est*

européen à l'aube de l'âge moderne, Bucureşti–Paris, Edit Academiei, Ed. du C.N R.S., 1980, p. 345–346

[9] W. Theodor Elwert, *Zur griechisch–rumanischen Symbiose der Phanariotenzeit*, în vol. *Beitrage zur Sudosteuropa–Forschung*, Munchen, 1966, p. 392; Andrei Pippidi, *op cit*, p. 347.

Capitolul I

[1] Virgil Cândea, Postfaţă la Nicolae Iorga, *Byzance après Byzance*, Bucureşti, AISSE, 1971, p. 254–257.

[2] Pentru accepţia termenului de fanariot, vezi Andrei Pippidi, *op. cit.*, p 341.

[3] Şerban Papacostea, *Tratatele Ţării Româneşti şi Moldovei cu Imperiul otoman în secolele XIV–XVI Ficţiune politică şi realitate istorică*, în vol. *Stat, societate, naţiune. Interpretări istorice*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1982, p. 98.

[4] *Călători străini despre ţările române*, vol. I, ed Maria Holban, Bucureşti, Edit. Ştiinţifică, 1968, p. 179.

[5] Fl. Constantiniu, *De la Mihail Viteazul la fanarioţi: observaţii asupra politicii externe româneşti*, în „Studii şi materiale de istorie medie" (citat în continuare. S.M.I.M), VIII (1975), p. 111.

[6] Mihai Berza, *Haraciul Moldovei şi Ţării Româneşti în sec. XV–XIX*, în S M.I.M., II (1957), p 44.

[7] Andrei Pippidi, *op. cit.*, p 347– 348.

[8] Ion Matei, *Quelques problèmes concernant le régime de la domination ottomane dans les Pays roumains*, în „Revue des études sud-est européennes", t. XI (1973), nr. 1, p. 89.

[9] Fl. Constantiniu, *Tensiuni politice româno-otomane în ajunul asediului Vienei*, în vol. *Românii şi asediul Vienei, 1683*, Bucureşti, Edit Meridiane, 1983, p 11

[10] *Dimitrie Cantemir, Viaţa lui Constantin Cantemir*, trad. de R. Albala, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1960, p. 21.

[11] Nicolae Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova, sec XIV–XVII*, Bucureşti, Edit. Enciclopedică Română, 1971, sub voce.

[12] Nicolae Iorga, *op. cit.*, p 230, nota 20.

[13] [Pseudo] N. Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, în M Kogălniceanu, *Cronicele României*, vol. II, Bucureşti, 1872, p 10–11.

[14] Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed Iorgu Iordan, Bucureşti, Edit. Minerva, 1975, p 52. Consecinţele prezenţei tătarilor în Moldova sunt deplânse de cronicar în termeni impresionanţi. „De ce intrat-au tătarii în ţară, ca lupii într-o turmă de oi, de s-au aşedzat la iernatec pân sate, pe oameni, din Prut până în Nistru şi mai sus, până în apa Jijiei, nemărui nefiindu nice o milă de săraca de ţară, cum aru hi fostu ţara fără domnu. Aşe era jac într-însa, cum aru hi fostu ei, săracii, pricina răutăţâi, cum aru fi ei, săracii, sfătuit să vie leşii cu oaste la Hotin. Cum s au îndurat a da ţara în pradă, fără nice o nevoie! Numai pentru frica ce blăstămăţască şi chivernisala lui (ale lui Dumitraşco Cantacuzino – n.n.) au socotit, de au iernat tătarâi în ţară pân-în primăvară" (*ibidem*, p. 53)

[15] *Ibidem*, p 55.

[16] *Ibidem*, p. 56

[17] [Pseudo] N. Costin, *op. cit.*, p. 13.

[18] Vezi Halil Inalcık, *The Ottoman Empire, The Classical Age 1300–1600*, New York, 1973, p. 67 (Ediţia în lb română, Edit Enciclopedică, Bucureşti, 1996.)

[19] Eugen Stănescu, *Préphanariotes et Phanariotes dans la vision de la société roumaine des XVIIe–XVIIIe siecles*, în vol *Symposium L'epoque phanariote*, ed cit., p. 347 a definit secolul al XVII-lea şi, îndeosebi, ultimele sale decenii drept o „epocă pre-fanariotă" caracterizată prin „tendinţe reformatoare încă vagi, crearea foarte înceată de noi instituţii, elaborarea timidă a unei «forma mentis» reînnoită ca spirit politic şi, mai ales, pătrunderea masivă şi neîntreruptă a elementului grec până la debordarea structurilor tradiţionale ale clasei conducătoare". Autorul nu tratează însă, în acest cadru, ceea ce noi numim epoca protofanariotă.

[20] Miron Costin, *Opere*, ed. P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 122–123 relevă consecinţele de lungă durată ale acţiunii lui Ştefan Petriceicu pentru Moldova.

[21] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 51 şi urm.

[22] Grigore Ghica simulase captivitatea pentru a se putea alătura lui Ioan Sobieski, dar, în cele din urmă, temător de soarta familiei lui, ostatică la turci, revenise la tabăra otomană, unde a izbutit să-l convingă pe

seraschier de nevinovăția sa. Trimis la Istanbul, era pe punctul să și recapete domnia, când a murit pe neașteptate, pare-se, otrăvit

[23] N. Iorga, *Studii și documente*, vol XX, p 78.

[24] Victor Papacostea, *Civilizație românească și civilizație balcanică*, București, Edit. Eminescu, 1983, p. 51.

[25] Vezi observațiile lui Victor Papacostea în privința domnilor – precum Constantin și Antioh Cantemir – partizani ai „păcii turcești", *ibidem*, p 120.

[26] I. Neculce, *op cit.*, p. 170; V Papacostea, *op. cit*, p. 200–201

[27] Emile Legrand, *Généalogie des Maurocordato de Constantinople rédigée d'après des documents inédits*, Paris, 1900, p. 10–11.

[28] I Neculce, *op. cit*, p. 127

[29] [Pseudo] Nicolae Costin, *op cit.*, 73.

[30] C. Th Dimaras, *Istoria literaturii neogreceşti*, București, Editura pentru literatură universală, 1968, p. 141.

[31] I. Neculce, *op. cit.*, p 171.

[32] V. Papacostea, *op. cit*, p. 202.

[33] I Neculce relatează că la aflarea numirii ca domn a fiului său, Exaporitul „au și-nceput a plânge ș-aș da palme peste obraz, ș-aș smulge părul din cap și din barbă, ș-a blăstăma pe fiu-său, căci au priimit domnia, și a dzice că din ceasul acesta este casa lui stânsă, de vreme că s-au amestecat la domnie" *(op. cit*, p. 171) V. Papacostea, *op. cit.*, p. 203 respinge informația, invocând un raport al ambasadorului francez de Castagnères, din 30 aprilie 1699 (Hurmuzaki, *Supl. I*, p. 348), potrivit căruia Exaporitul ceruse Porții să-l numească pe fiul său domn, drept recompensă pentru serviciile făcute Porții. În ce ne privește, nu credem că informațiile se exclud. În cei zece ani care despart cele două atitudini ale lui Alexandru Mavrocordat, experiența îl va fi învățat pe Exaporit că prudența – virtutea cardinală pe care el o propovăduise atât de stăruitor – recomanda renunțarea la avantajele unei domnii de care erau legate riscuri cu mult mai mari. (Tragicul sfârșit al lui Constantin Brâncoveanu și fiilor săi, ca și a lui Ștefan Cantacuzino și al unchiului său, stolnicul, aveau să-i dea, postum, o nouă îndreptățire).

[34] I. Neculce, *op. cit*, p. 172–173. De observat disprețul pe care cronicarul – mare boier – îl manifestă față de țărani: „mojâci" și „prostime" (și cu sensul de oameni simpli).

[35] *Ibidem*, p. 174.

[36] [Pseudo] N. Costin, *op. cit.*, p. 74.

[37] Nicolae Muste, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, în Kogălniceanu, *Cronicele României*, vol. III, Bucureşti, 1874, p. 40.

[38] I Neculce, *op. cit.*, p. 174

[39] Vezi observaţiile lui N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688–1821)*, vol. I, Bucureşti, Edit. didactică şi pedagogică, 1969, p. 190–191.

[40] N Muste, *op cit.*, p 41–42

[41] Vezi, pe larg, Şerban Papacostea, *Contribuţie la problema relaţiilor agrare în Ţara Românească în prima jumătate a veacului al XVIII-lea*, în S.M.I.M , III (1959), p. 255–260.

[42] Mărturiile contemporane pun în lumină conţinutul exact al reformei. Pentru Moldova, Neculce arată că Antioh Cantemir „scoasă şi ruptă pe ţară, de i aşedza pre oameni pe putinţă cu pecetluituri roşii domneşti pe feţe (hârtii cu pecete în care erau descrise semnalmentele chipului contribuabilului – n n.), pe tot omul anume, şi cu giurământ mare că vor da de patru ori într-un an". I Neculce, *op cit.*, p. 132. Pentru Muntenia, Radu Greceanu informează că Brâncoveanu „socotind dăjdile ce au dat ţara în trecuţii ani şi şi dentr-aceia mult mai jos aşăzându-o, au făcut rumtori ce să dea toată ţara într-un an dă patru ori" *(Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu voievod (1688–1714)*, ed. Aurora Ilieş, Bucureşti, Edit. Academiei, 1970, p. 134. Pentru bunele rezultate ale acestor măsuri – repopularea ţării şi, deci, sporirea însemnată a numărului contribuabililor, mai ales în Muntenia, vezi numeroase mărturii la Şerban Papacostea, *op. cit.*, p. 258–260.

[43] I Neculce, *op cit.*, p 175.

[44] N. Iorga, *op. cit* , p. 66 Autorul subliniază că adunările de la Iaşi preced astfel celebra Adunare a Statelor generale convocate de Ludovic al XVI-lea la Versailles, care avea să marcheze prologul Revoluţiei franceze

[45] I Neculce, *op. cit.*, p. 179.

[46] Vezi discuţia la FI. Constantiniu, *op cit.*, p 116–118.

[47] I. Neculce, *op. cit.*, p. 235.

[48] Relatarea lui Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, ed. Const. Grecescu, Bucureşti, Edit. Academiei, 1963, p 213 este, desigur, exagerată în ceea ce priveşte atitudinea stolnicului Constantin Cantacuzino faţă de Imperiul habsburgic şi Poarta otomană.

[49] Mitrofan Gregoras, *Cronica Țării Românești (1714–1716)*, ed. D Russo, în vol. *Studii istorice greco-române*, II, București, Edit. Casa Școalelor, 1939, p. 441

[50] *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 până la martie 1717 Cronică anonimă*, ed C. Grecescu, București, Edit. Științifică, 1959, p. 128

[51] Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III/1, București, 1944, p 242.

[52] Radu Popescu, *op. cit.*, p 260.

[53] *Ibidem.* Marele avantaj al reformei, cronicarul îl vede în faptul că „Iară cu această tocmeală dacă-și plătește ruptoarea într-o lună, decii să odihnește doao luni și-și caută trebile casei lor și de agonisitele lor".

[54] Cf. Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 262.

[55] Vezi o clară explicație a particularităților impunerii colective și individuale la Constantin C. Giurescu, *op cit.*, vol. III/2, București, 1946, p 636.

[56] Radu Popescu, *op. cit*, p. 301.

[57] *Ibidem.*

[58] Cf. Jacques Bouchard, *Nicolas Maurocordatos et l'„Europe des Tulipes"*, în *Quatrième Congrès International des Etudes du Sud Est Européen (Ankara, 13–18 août 1979)*, p. 140

[59] Radu Popescu, *op. cit*, p. 215.

[60] Vezi și observațiile lui N Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688–1821)*, vol. I, București, Edit. didactică și pedagogică, 1969, p 122.

[61] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VII, București, 1938, p. 64–65.

Capitolul II

[1] Markos Antonios Katsaitis, *Călătorie de la Constantinopol la Iași și de la Iași la București în anul 1742*, ed. Elena Moisuc și D. Limona, în vol. *Saeculum. Documente inedite*, Iași, Edit. Junimea, 1977, p 70–71.

[2] Vezi biografia lui, *ibidem*, p. 47–50.

[3] Hurmuzaki, XIV/2, p. 1069, 1072, citat în *Istoria Românie*i, vol. III, București, Edit. Academiei, 1964, p. 342.

[4] Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, vol. VII, p. 95.

[5] *Ibidem*, p. 96.

[6] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 276.

[7] Petru Depasta, în C. Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre românii în epoca fanariotă*, Bucureşti, Tipografia cărţilor bisericeşti, 1888, p. 303.

[8] N. Iorga, *op. cit.*, p. 98–99.

[9] Descrierea întâlnirii în *Cronica Ghiculeştilor. Istoria Moldovei între anii 1695 şi 1754*, ed. Nestor Camariano şi Ariadna Camariano-Cioran, Bucureşti, Edit. Academiei, 1965, p. 349–351.

[10] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 283.

[11] N. Iorga, *op. cit.*, p. 40.

[12] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 284.

[13] *Ibidem.*

[14] *Cronica Ghiculeştilor*, p. 351.

[15] <Pseudo> Enache Kogălniceanu, *Letopiseţul Ţerei Moldovei*, în M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, vol. III, p. 197.

[16] Autorul nu a cunoscut, după cum mărturiseşte, nici un text scris din acei ani. „În zilele acestui domn ce s-ar fi lucrat nu ştim că n-am găsit nicăiurea scris".

[17] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 287.

[18] *Ibidem*, p. 285.

[19] *Cronica Ghiculeştilor*, p. 351.

[20] Vezi pe larg Andrei Oţetea, *Contribuţie la chestiunea orientală*, în *Scrieri istorice alese*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1980, p. 80.

[21] Vezi Mustafa Ali Mehmet, *Istoria turcilor*, Bucureşti, Edit. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1976, p. 265–266; Karl A. Roider, *Futile Peacemaking: Austria and the Congress of Nemirov* (1737), în „Austrian History Yearbook", XII–XIII (1976–1977) şi comentariile la acest articol ale lui Karel Vocelka şi Rajko Veselinović, publicate în acelaşi număr al anuarului.

[22] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 307–308.

[23] *Ibidem*, p. 308; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VII, p. 107.

[24] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 310.

[25] *Ibidem*, p. 311.

[26] Şerban Papacostea, *Oltenia sub stăpânirea austriacă (1718–1739)*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1971 oferă cea mai pătrunzătoare analiză a

politicii imperiale în această provincie. (Vezi şi ediţia îngrijită de Gheorghe Lazăr, Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 1998)

[27] N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor* (citat mai departe *St şi doc.),* vol XVI, Bucureşti, 1909, p. 4.

[28] *Ibidem.*

[29] *Ibidem,* p. 5.

[30] *Ibidem.*

[31] N. Iorga, *Istoria armatei româneşti,* vol. II, Bucureşti, 1919, p. 189

[32] Idem, *Istoria românilor,* vol VII, p. 113.

[33] *Ibidem,* p. 115

[34] *Ibidem,* p. 114.

[35] N. Iorga, *Ceva despre ocupaţiunea austriacă în anii 1789–1791,* în „Analele Acad Rom. Memoriile Secţiunii Istorice", seria II, t. XXXIII (1911), p. 234–238; idem, *Istoria românilor,* vol VII, p. 114–115.

[36] Pentru datare vezi V Mihordea, *Introducere* la *Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea* (citat mai departe *DRA,* vol. I, *Ţara Românească,* Edit. Academiei, Bucureşti, 1961, p. 14

Capitolul III

[1] Valeriu Veliman, *Relaţiile româno-otomane (1711–1821), Documente turceşti,* Bucureşti, 1984, p. 235–236.

[2] *Ibidem,* p. 240. Cf Mihai Berza, *Haraciul Moldovei şi Ţării Româneşti în sec. XV–XIX,* în S.M I M , II (1957), p 42–43, evaluează la 580 pungi tributul anual între 1739 şi 1741–1744.

[3] Vezi pe larg Şerban Papacostea, *Oltenia sub stăpânirea austriacă (1718–1739)*

[4] „Administraţia austriacă a «Valahiei Mici», timp de douăzeci de ani servise lui Constantin, filantropul de la Dunăre, totodată ca model şi ca avis", N Iorga, *Istoria poporului românesc,* vol. III, „Datina Românească", Vălenii de Munte–Bucureşti, 1925, p. 193.

[5] Asupra lor vezi pătrunzătoarele observaţii ale lui Şerban Papacostea, *op. cit* , p 309–319.

[6] În absența unei ediții corecte a acestui important document, vezi textul, cu omisiuni și greșeli dat de P. Teulescu, *Arhiva romană. Documente istorice,* București, Imprimeria națională, 1860, p. 64–77

[7] Șerban Papacostea, *Contribuție la problema relațiilor agrare...,* în S M I.M., III (1959), p. 301–302.

[8] Darea a fost introdusă în 1689 de Constantin Brâncoveanu, vezi Constantin C Giurescu, *Istoria românilor,* vol. III/2, București, 1946, p 638 care îl consideră însă „darea cea mai chibzuită și mai echitabilă din trecutul nostru", deoarece viza pe toți posesorii de vite și era percepută direct proporțional cu numărul vitelor. Termenii extremi de duri cu care văcăritul este condamnat de cronicari este de explicat, după autor, prin faptul că lovea pe marii stăpâni de pământ, laici și eclesiastici.

[9] Sergiu Columbeanu, *Date privitoare la economia agrară din Țara Românească în prima jumătate a secolului al XVIII-lea,* în „Studii" (1962), nr. 1, p. 111–134. Fenomenul nu este singular, el se întâlnește și pe domeniile feudale din alte țări (de pildă, în Polonia, domeniile familiei Czartoryski).

[10] P. Teulescu, *op. cit*, p 73.

[11] Șerban Papacostea, *La grande charte de Constantin Mavrocordato (1741) et les reformes en Valachie et en Moldavie* în *Symposium. L' Epoque phanariote",* Salonic, 1974, p 370. În textul așezământului formula este „pe capete și pe bucate" (P. Teulescu, *op. cit.,* p. 75)

[12] *Ibidem,* p. 75–76. Pentru contribuabili, mai greu de suportat decât povara dărilor era caracterul instabil al cuantumului și al percepeii. o spun limpede țăranii fugari întrebați de Constantin Racoviță asupra cauzelor strămutării lor. „din pricina vremelnicii nestări, adică neștiind și nefiind hotărât ce să dea bir pe an" (D C. Sturza-Scheianu, *Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească,* vol. I, București. 1907, p 24).

[13] *Ibidem,* p. 75.

[14] *Ibidem,* p. 70.

[15] *Ibidem,* p. 71

[16] *Ibidem,* p. 69.

[17] Sămile mănăstirilor din Moldova au fost editate de Ioan Bogdan în „Buletinul Comisiei istorice a României", I (1915), p 222–279 și studiate de N. Corivan și I. Grămadă, *Despre gospodăria feudală din Moldova în prima jumătate a secolului al XVIII-lea,* în S.M.I M., V (1962), p. 257–277.

cele din Ţara Românească sunt încă inedite, Arh St Buc., Ms 377, dar au fost studiate de Sergiu Columbeanu

[18] P. Teulescu, *op. cit.*, p 74, *DRA*, vol. I, p. 387

[19] *Ibidem.*

[20] Pentru supravieţuirii ale rumâniei după abolirea ei la 5 august 1746, vezi Florin Constantiniu, *Relaţiile agrare din Ţara Românească în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, Ed. Academiei, 1972, p. 129–132.

[21] I C. Filitti, *Opere alese*, Bucureşti, Edit. Eminescu, 1985, p. 362

[22] Şerban Papacostea, *op. cit.*, p. 375–376

[23] Anne-Marie Cassoly, *Autour de l'insertion dans le «Mercure de France» de la «Constitution» de Constantin Maurocordato*, în „Revue des études sud-est européennes", t XIX (1981), nr. 4, p. 751–753, 759.

Capitolul IV

[1] Const. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III/2, p. 643.

[2] I. C. Filitti, *Despre reforma fiscală a lui Constantin vodă Mavrocordat* Extras din „Analele statistice şi economice", 1928, nr. 5–6, p. 4.

[3] Vezi pe larg Ariadna Camariano-Cioran, *Studiu introductiv* la *Reprezentanţa diplomatică a Moldovei la Constantinopol (30 august 1741–decembrie 1742) Rapoartele inedite ale agenţilor lui Constantin Mavrocordat* (citat mai departe *Reprezentanţa diplomatică*), Bucureşti, Edit. Academiei, 1985, p 11–12, 27–28.

[4] [Pseudo] Enache Kogălniceanu, *Letopiseţul Ţerei Moldovei*, în *Cronicele României*, ed. M. Kogălniceanu, ed. II-a, tom. III, Bucureşti, 1874, p. 203

[5] N. Iorga, *St. şi doc.*, vol. VI, p. 215.

[6] *Ibidem*, p 317, 582; I C. Filitti, *op. cit.*, p. 4

[7] Const C. Giurescu, *op. cit.*, p. 643. Nu se cunoaşte numele exact în limba română, informaţia fiind dată în lucrarea generalului Bauer, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, Leipzig, 1772

[8] N Iorga, *op. cit.*, p. 216.

[9] *Ibidem*, p. 217.

[10] *Ibidem*, p. 292. Unul zlotaș i se subliniază necesitatea verificării declarației lor, făcute de săteni: „numai gura țăranilor ai căutat, iar nici o cercare sau încredințaria [...] n-ai făcut", *ibidem*, p. 404.

[11] *Ibidem*, p. 324–325.

[12] *Ibidem*, p. 308, 413. *Cronica Ghiculeștilor* informează că cei închiși pentru a fi fost găsiți fără peceți, erau interogați de domnul însuși: „Apoi Constantin vodă ieșea la spătăria de afară și-i cerceta să vadă ce fel de oameni erau și dacă erau oamenii vreunui boiar nu numai că le dădea lor pecetluite duble, dar și pe boieri îi certa aspru". Un exemplu concludent este cel al marelui vistier Teodor Paladi, pe a cărui moșie au fost găsiți câțiva oameni fără pecetluite, fapt pentru care, deși până atunci în excelente relații cu domnul, și-a atras din partea lui „ocări și.. amenințări grozave", *Cronica Ghiculeștilor*, ed. cit., p. 565–567.

[13] N. Iorga, *op. cit.*, p. 331.

[14] *Ibidem*, p. 349. Solicitat să asigure doi ogari unui pașă, domnul ordonă procurarea lor, subliniind însă ca ogarii să fie plătiți cu bani „căci nu voim a să face jav", *ibidem*, p. 282.

[15] „Și le-au dat peceți tuturor, tipărite anume, fețele lor, numele și poreclele", Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. cit., p. 336.

[16] N. Iorga, *op. cit.*, p. 320.

[17] *Ibidem*, p. 317.

[18] I. Neculce, *op. cit.*, p. 336.

[19] N. Iorga, *op. cit.*, p. 318. Câteodată domnul sfârșește prin a-și pierde răbdarea, ca de pildă, în porunca adresată, la 19 martie 1742 ispravnicului de Putna privind fuga unor locuitori din Vrancea: „Dar acum – exclamă domnul – de vreme ce s-au făcut această de obștiia aședzaria și dreptate tuturor, ce milă mai mult pohtesc să aibă?", *ibidem*, p. 346.

[20] *Ibidem*, p. 347. La 10 februarie 1742, domnul scrie iritat stolnicului Hrisoscoleu – bănuit de domn de neglijență – că-l va trimite pe Gavrilă Neculce (fiul cronicarului) pentru ca împreună cu el „să înblați, îmblândzând pe oameni, pe toți [...] și nu numai pe acești ce sunt acmu, ce și pe cei ce sântu fugiți, să te sileșți dumneata a-i aduce pe toți, să-i odihnești", *ibidem*, p. 335.

[21] De la verbul slavon „poslușat" = a asculta, deci obligația de a asculta de poruncile boierului sau mănăstirii, cărora le fuseseră acordați țăranii poslușnici.

[22] *DRA*, vol. I, p. 498–499.

[23] *Cronica Ghiculeştilor*, ed cit , p. 567.

[24] *Reprezentanţa diplomatică*, ed. cit , p. 97–98.

[25] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 337. *Cronica Ghiculeştilor*, ed. cit., p. 567, ostilă, în general, lui Constantin Mavrocordat, pune crearea instituţiei scutelnicilor în legătură cu încercarea domnului de a face „să înceteze puţin vuietul care se produsese din pricina continuării sferturilor" ceea ce nu are sens

[26] <Mihai Cantacuzino>, *Istoria politică şi geografică a Ţerei Rumâneşti de fraţii Tunusli*, trad. rom de G Sion, Bucureşti, 1863, p. 65–66

[27] *Ibidem*, p. 49–50.

[28] *Enciclopedia Românie*, vol. I, Bucureşti, 1938, p 668

[29] Const. C. Giurescu, *Istoria românilor*, ed. a IV-a, vol. II/2, Bucureşti, 1943, p 506–507.

[30] Vezi pe larg, *ibidem*, vol. III/2, p. 739–740, 742–743

[31] Vezi, mai sus, p 56–58.

[32] Const. C Giurescu, *op. cit.*, p. 756.

[33] N. Iorga, *St. şi doc* , vol. VI, p 389.

[34] „Arhiva românească", II (1860), 2, p 193 Pe larg I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 5–7.

[35] N. Iorga, *op. cit.*, p. 279. Episcopului de Roman, domnul îi scrie ca pe clericii care nu ştiau carte „pe unii ca aceie încă să-i avîi şi să-i alegi şi să-i dai în mâna zlotaşilor, să li puie biru", *ibidem*, p 283; pe acelaş prelat, domnul îl informează că doreşte să verifice la biserica curţii domneşti gradul de pregătire al celor hirotonisiţi, care urmau să beneficieze apoi de scutire de bir, *ibidem*, p 293 Vezi chestionarul la care trebuia să răspundă un preot la Gh. Ghibănescu, *Ponturile religioase ale lui C. N. Vodă Mavrocordat (1742)*, Iaşi, 1931 (Extras din „Anuarul Şcolii Normale «Vasile Lupu»", nr 5), p 11–14

[36] [Pseudo] Enache Kogălniceanu, *op cit.*, p. 204.

[37] *Reprezentanţa diplomatică*, ed. cit., p. 175.

[38] *Ibidem*, p. 179. O declaraţie similară a lui Atif efendi. „Domniile se dau cu arătea pungi, pe care nu le plătesc domnii, ci ţările Nu se gândesc măcar ce păcat fac" *ibidem*, p 173.

[39] *Ibidem*, p. 133.

[40] N Iorga, *op. cit.*, p. 582–583

[41] I. Neculce, *op. cit* , p 338. Pentru povara reprezentată pentru ţară de trecerea celor doi soli vezi şi *Cronica Ghiculeştilor*, p 567, care face o

vină lui Constantin Mavrocordat de a nu fi evitat, precum Grigore Ghica, această oneroasă sarcină (repetăm că această cronică este ostilă lui Constantin Mavrocordat).

[42] N Iorga, *op. cit.*, p. 383. Vezi şi soluţia dată de domn, hotărât să păstreze măcar formal, cele patru sferturi, *ibidem*, p. 586–587, şi idem, *Istoria românilor*, vol. VII, p. 135–136

[43] N Iorga, *op. cit.*, p. 403.

[44] *Ibidem*, p. 383.

[45] *Ibidem*, p 227.

Capitolul V

[1] N Iorga, *St. şi doc.*, vol III, p. 57–58.

[2] Henri H Stahl, *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti*, vol I, Bucureşti, Edit. Academiei, 1958, p. 299.

[3] Fernand Braudel, *Structurile cotidianului*, vol I, Bucureşti, Edit. Meridiane, 1984, p. 183–187.

[4] *Ibidem*, p. 173.

[5] N. Iorga, *Vechimea culturii porumbului la noi*, în „Revista istorică", VI (1920) nr. 7–9, p 183; Const. C. Giurescu, *Probleme controversate în istoriografia română*, Bucureşti, Edit. Albatros, 1977, p. 123–126.

[6] Fl. Constantiniu, *Relaţiile agrare din Ţara Românească în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1972, p 49.

[7] Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, Bucureşti, 1902, p 465.

[8] Const. C. Giurescu, *op cit*, p. 111.

[9] Pentru chilă, dimirlie, vezi datele eseniale la Alexandru Constantinescu, *Măsurile în evul mediu românesc*, în „Studii şi articole de istorie", XXVI, 1974, p 138–145.

[10] N. Iorga, *St şi doc*, vol. VI, p. 332. Şi lui Manolache Costachi, marele spătar, domnul îi sublinează „domnia mea dăm preţ mai bun decât negutătorii"

[11] *DRA*, vol.I, p. 284–285 Pe unele moşii, rumânii erau scutiţi de dijmă, Fl. Constantiniu, *op. cit.*, p. 69–71.

[12] *DRA*, vol. II, p. 193.

[13] [Pseudo] Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. cit., p. 41.

[14] Şerban Papacostea, *Oltenia sub stăpânirea austriacă*, p. 183.

[15] Hurmuzaki, *Documente...*, vol. VI, p 335–336.

[16] Mihai Cantacuzino, *Istoria Ţării Româneşti*, p 65

[17] *DRA*, vol II, p. 287.

[18] Vezi mai sus, p. 82

[19] *DRA*, vol. I, p. 235–236

[20] [Pseudo] Nicolae Costin, *Letopiseţul*, ed. cit., p 41.

[21] Şerban Papacostea, *Oltenia*, p. 200 şi urm., Florin Constantiniu, *op. cit.*, p 103–106.

[22] Mihai Cantacuzino, *op. cit.*, p. 541–542; idem, *Istoria Ţării Româneşti...*, p. 36.

[23] *DRA*, vol. I, p. 387.

[24] N. Iorga, *St. şi doc.*, vol. VI, p. 217. Pentru succesiunea măsurilor domneşti, vezi pe larg Vasile Mihordea, *Relaţiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova*, Bucureşti, Edit Academiei, 1968.

[25] *DRA*, vol. II, p. 223

[26] La 30 noiembrie 1741, domnul dă patru cărţi egumenului de la mănăstirea Galata pentru moşiile Belceşti, Tămăşani, Volceşti şi Teişori prin care porunceşte locuitorilor ca „slujba ce o făcea [.] mai nainte să aibă a o face şi de acum înainte, pe obicei", o carte emisă în aceeaşi zi, pentru alte moşii ale mănăstirii Galata, fixează o clacă de 6 zile pe an, *ibidem*, p. 225.

[27] *Ibidem*, p. 227.

[28] [Pseudo] Enache Kogălniceanu, *Letopiseţul*, ed. cit., p. 203.

[29] *DRA*, vol. II, p. 234.

[30] *Reprezentanţa diplomatică*, p. 119

[31] *Ibidem*, p 234.

[32] Bauer, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, p. 48. Pentru fuga locuitorilor vezi G. Iscru, *Fuga, formă principală de luptă împotriva exploatării în veacul al XVIII-lea*, în „Studii", XVIII (1963), nr. 1, p. 125–146.

[33] V A. Urechia, *Istoria românilor*, vol I. p. 117.

[34] Şerban Papacostea, *Contribuţie la problema relaţiilor agrare.* , p. 304.

[35] *DRA*, vol. I, p. 422. Discuția asupra prevederilor acestui așezământ în raport cu situația din Țara Românească, la Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 113–114.

[36] *DRA*, vol. I, p. 429.

[37] Vezi numeroase cazuri la Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 117–121.

[38] *DRA*, vol. I, p. 431.

[39] *Ibidem*, p. 450–451.

[40] *Ibidem*, p. 447–449.

[41] *Ibidem*, p. 453. Hotărârea a fost urmată, la 15 martie 1746, de hotărârea mitropolitului Țării Românești, Neofit, de a-i elibera pe românii mitropoliei de la București și de la Târgoviște, *ibidem*, p. 455.

[42] Pentru aceste adunări vezi Gh. I. Brătianu, *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în Principatele române*, Évry, 1977, p. 150–154. (Vezi și ediția din 1995, apărută la Edit. Enciclopedică, București.)

[43] *DRA*, vol. I, p. 463.

[44] Vezi și Valentin Al. Georgescu, *L'assemblée d'etats ou la Grande Assemblée du pays comme organe judiciaire en Valachie en Moldavie (XVIIe et XVIIIe siècles)*, în „Revue roumaine d'histoire", V (1966), nr. 5, p. 799 și urm.

[45] Hotărârea nu spunea nimic despre acei rumâni care nu dispuneau de cei 10 taleri necesari răscumpărării, în cazul în care stăpânul nu voia să-i elibereze gratuit. Prețul de răscumpărare era sub limita inferioară a prețului curent al unui rumân; pentru a înțelege mai bine valoarea celor 10 taleri, reamintim că în 1741, o vacă se vindea cu 15 taleri și un bou cu 20 taleri.

[46] Florin Constantiniu și Șerban Papacostea, *Aspecte ale rumâniei în ultimele decenii ale veacului al XVII-lea*, în „Revista arhivelor", III (1960), nr. 2, p. 240–241.

[47] [Pseudo] Enache Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 213–214.

[48] *DRA*, vol. II, p. 288.

Capitolul VI

[1] N. Iorga, *St. și doc.*, vol. VI, p. 282. Cf. și Nicolae Grigoraș, *Reformele cu caracter administrativ din Moldova ale lui Constantin Mavrocordat*, în „Cercetări istorice" (seria nouă), VII (1976), p. 133.

[2] [Mihai Cantacuzino], *Istoria Țării Românești*, ed. cit., p. 26–27. Pentru paralelismul dintre vornicii de județ, instituiți în Oltenia de administrația austriacă și ispravnicii creați de Constantin Mavrocordat, vezi Șerban Papacostea, *Oltenia sub stăpânirea austriacă*, p. 316. Înainte de reforma lui Constantin Mavrocordat ținuturile erau conduse de pârcălabi, staroști sau vornici, iar județele de vel căpitani sau vornici (în Muscel și Dâmbovița). Vezi Const. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III/2, p. 492.

[3] P. Teulescu, *Arhiva română*, p. 70.

[4] Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 316.

[5] N. Iorga, *op. cit.*, p. 222–223.

[6] *Ibidem*, p. 284.

[7] *Ibidem*, p. 341.

[8] *Cronica Ghiculeștilor*, ed. cit., p. 565.

[9] N. Iorga, *op. cit.*, p. 235.

[10] *Ibidem*, p. 284.

[11] *Ibidem*, p. 289. Nu lipsește nici avertismentul pentru neglijență: „de om afla că și din slabă chiverniseală ta s-au făcut vreo amestecătură nu-i putea da seama".

[12] *Ibidem*, p. 285.

[13] *Ibidem*, p. 291.

[14] Vezi, între altele, N. Iorga, *Au fost Moldova și Țara Românească provincii supuse fanarioților?* în „Analele Academiei Române, Memoriile Secției Istorice", s. III, t. XVIII (1936–1937), p. 347–366.

[15] Idem, *St. și doc.*, vol. VI, p. 288, 295.

[16] *Ibidem*, p. 290. În schimb, geografului Markos A. Katsaitis, care îi voi bea, la audiența de prezentare în italiană, domnul îi cere să folosească limba maternă, adică greaca, *Saeculem*, ed. cit. p. 70.

[17] Miron Costin, *Opere*, ed. cit., p. 89; pentru anumite similitudini între politica fiscală și socială a lui Radu Mihnea și cea a domnilor fanarioți vezi Fl. Constantiniu, *Din politica socială a unui prefanariot (Radu Mihnea)*, în vol. *Stat, societate, națiune, Interpretări istorice*, Cluj Napoca, Edit. Dacia, 1982, p. 213–217.

[18] [Pseudo] Enache Kogălniceanu, *Letopisețul*, ed. cit., p. 203.

[19] *Reprezentanța diplomatică*, ed. cit., p. 158. J. F. Sulzer afirmă că, atunci când domnul era constrâns să dea dreptate unui boier care cerea 50 de lei de la un țăran, fixa celui dintâi o taxă dublă pentru judecată, *Geschichte des transalpinischen Daziens*, Acad. R.S.R., ms. german 35 apud

N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol.I, Bucureşti, 1969, p. 376.

[20] *Reprezentanţa diplomatică*, p. 200.

[21] *Ibidem*, p 252–253 Potrivit aceleiaşi informaţii, boierii moldoveni ar fi vrut să prezinte o plângere Porţii din cauza tratamentului aspru la care erau supuşi de domn

[22] O foarte bună analiză a reformei judiciare mavrocordăteşti la Valentin Al. Georgescu şi Petre Strihan, *Judecata domnească în Ţara Românească şi Moldova (1611–1831)*, Partea I *Organizarea judecătorească*, vol. II (1740–1831), Bucureşti, Edit. Academiei R.S.R., 1981, p 5–12.

[23] *Uricarul*, ed T. Codrescu, vol. IV, Iaşi, 1857, p. 406, furturile mici. „de o găină sau de altile, cari să numesc potlogării" erau de competenţa instanţei locale, N. Iorga, *St şi doc.*, vol. VI, p 226.

[24] *Ibidem*, p. 226–227

[25] Şerban Papacostea, *op. cit.*, p. 318.

[26] V. Al. Georgescu şi P. Strihan, *op. cit*, p. 10

[27] N. Iorga, *op cit*, p. 294; în continuare domnul redactează un model de judecată Instrucţiuni către ispravnici privind întocmirea acestor cărţi, *ibidem* p 242

[28] *Cronica lui Ion Neculce copiată de Ioasaf Luca*, ed. Zamfira Mihail şi Paul Mihail, Bucureşti, Edit. Litera, 1980, p 239 Tot în această variantă a cronicii lui Ion Neculce şi precizări în legătură cu situaţia când se aplica pecetea domnească şi cu validitatea judecăţilor domnilor anteriori; cf. şi V Al. Georgescu şi P. Strihan, *op. cit.*, p. 12.

[29] N. Iorga, *op. cit*, p. 226.

[30] V Al Georgescu şi P Strihan, *op. cit.*, p. 11.

[31] N. Iorga, *op. cit.*, p. 226.

[32] Valeriu Veliman, *Relaţiile româno-otomane (1711–1821)*, p. 151, o poruncă a sultanului Mahmud I din noiembrie 1747 semnalează doi lazi stabiliţi la Bârlad, care răpiseră doi copii din Huşi, fiind însă prinşi, *ibidem*, p. 302.

[33] *Ibidem*, p. 304–305.

[34] [Pseudo] Enache Kogălniceanu, *op cit.*, p. 215–216.

[35] *Ibidem*, p. 217–218. Cf. N. Iorga, *Istoria comerţului românesc*, vol II, Bucureşti, 1937, p. 32–33

[36] Idem, *St. şi doc.*, vol. VI, p. 281.

[37] *Ibidem*, p. 282.

Capitolul VII

[1] Vezi discuţia la Vasile Mihordea, *Biblioteca domnească a Mavrocordaţilor Contribuţii la istoricul ei*, în „Anal. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.", s. III, t. XXII (1939–1940), p. 363.

[2] T. Sotirescu, *Apostilele domnitorului Nicolae Mavrocordat la o ediţie a operelor lui Niccolò Machiavelli*, în vol. *Prima sesiune ştiinţifică de bibliologie şi documentare*, Bucureşti, 1957, p. 283–285

[3] Corneliu Dima-Drăgan, *La bibliophilie des Maurocordato*, în *Symposium. l'Epoque phanariote*, p. 215–216 Aceeaşi preţuire arăta Nicolae Mavrocordat pentru Pietro Pomponazzi, reprezentant de seamă al neoaristotelismului padovan.

[4] Remus Niculescu, *Jean-Etienne Liotard à Jassy, 1742–1743*, în „Genava", XXX (1981), p. 130

[5] Markos A. Katsaitis, *Călătorie..*, în *Saeculm*, p. 83.

[6] *Ibidem.*

[7] *Reprezentanţa diplomatică*, ed cit., p. 94; cf. Andrei Oţetea, *Scrieri istorice alese*, Cluj-Napoca.

[8] *Reprezentanţa diplomatică*, p. 282.

[9] N Iorga, *St. şi doc.*, vol. VI, p. 360.

[10] *Ibidem*, p. 572.

[11] *Ibidem*, p. 575.

[12] Remus Niculescu, *op cit*, p. 131.

[13] *Ibidem*, p 130

[14] Mihail Berza, în *Istoria României*, vol. III, Bucureşti, Edit. Academiei R.P.R., 1964, p. 526–528.

[15] *Ibidem*, p 531

[16] Ariadna Camariano-Cioran, *Les Académies princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1974, p. 91–92.

[17] *Ibidem*, p. 92.

[18] Ion Neculce, *Letopiseţul*, ed cit., p 339. Limba latină era predată de transilvăneanul Frenk; A. Camariano-Cioran, *op. cit*, p 92.

[19] *Uricarul*, ed T. Codrescu, vol. IV, Iaşi, 1857, p. 401.

[20] Vezi Nicolae Stoicescu, *Unitatea românilor în evul mediu*, Bucureşti, Edit. Academiei R.S.R., 1983, p. 68 De notat că „în Moldova, domnul se referă tot la limba română, ceea ce relevă perceperea unităţii de neam a românilor manifestate în domeniul limbii."

[21] A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p 42.

[22] *Ibidem*, p 43. Măsurile lui Constantin Mavrocordat nu au soluționat însă problemele materiale ale Academiei și ele au constituit obiectul unor reglementări domnești ulterioare.

[23] V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, vol. I, București, 1892, p. 14

[24] Cf Mihai Berza, *op. cit.*, p. 530.

[25] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VII, București, 1937, p. 148

[26] Idem, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. I, București, Edit. Didactică și Pedagogică, 1969, p. 63–64.

[27] Idem, *St. și doc.*, vol. VI, p 292.

[28] Cererea domnului este din 7 decembrie 1742, iar răspunsul lui Ion Neculce din 19 decembrie 1742.

[29] N. Iorga, *op. cit.*, p 307.

[30] Idem, *Istoria românilor*, vol. VII, p. 142. Pe larg, Remus Niculescu, *op. cit.*, p. 140, 148–151.

[31] Adolf Armbruster, *Historiographische Beziehungen zwischen der Moldau und Kronstadt, zur Zeit des Fursten Constantin Maurocordatos (1742–1743)*, II, în „Revue des études sud-est européennes", XIII (1975), nr. 2, p. 209–229.

[32] Idem, *La Romanité des Roumains*, București, Edit. Academiei R.S.R , 1977, p. 241–242.

[33] N Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. I, p. 372. Efemeridele au fost editate de E. Legrand, *Éphémérides daces*, vol. I–III, Paris, 1880, iar cronica de C. Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, București, 1888, p. 5–63.

[34] *Ibidem*, p 295–335

[35] N. Iorga, *op. cit.*, vol I, p. 375.

[36] Dan Simonescu, *Cea mai veche colecție tipărită de documente românești*, în „Mitropolia Olteniei", 1970, nr. 5–6, p. 493–523. În anexa articolului este reprodusă lucrarea însăși.

[37] C. Erbiceanu, *op. cit.*, p 319.

Încheiere

[1] Arh. St. Buc., M-rea Arnota, IV/20.

[2] V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol III, p. 330.

[3] Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines (1761–1830)*, vol 1, Bucureşti, 1970, p. 158

[4] Remus Niculescu, *op cit., p.* 132, 151. Dedicaţia este adresată „Alteţei Sale Serenissime Constantin Maurocordato, despot al celor două Valahii (Muntenia şi Oltenia – n.n..) şi al Moldovei" Cuvântul despot este însoţit de un asterisc, iar în josul paginii figurează explicaţia „prinţ-suveran" pentru a se evita, desigur, confuzia cu înţelesul de cârmuitor tiranic.

[5] Michel Lhéritier, *Le despotisme éclairé de Frédéric II à la Revolution française,* în „Bulletin of the International Committee of Historical Sciences", IX (1937), nr. 35, p. 217–221; E. Lousse, *Absolutisme. Droit divin. Despotisme éclairé,* în „Schweizer Beitrage zur allgemeinen Geschichte", XVI (1958), p. 104; N. Iorga, *Le despotisme eclairé dans les Pays roumains au XVIIIe siecle,* în „Bulletin of the International Committee of Historical Sciences", IX (1937), p. 101–115; *L'Absolutisme eclairé*, Budapest – Paris, 1985.

[6] Charles Morazé, *Finance et despotisme. Essai sur les despotes éclairés,* în „Annales", III (1948), nr 3, p. 295.

[7] Robert Mandrou, *L'Europe „absolutiste". Raison et raison d'Etat (1649–1775)*, Fayard, Paris, 1977, p. 338.

[8] Cf. Constantin C. Giurescu, *Contribuţiuni la studiul originilor şi dezvoltării burgheziei române până la 1848*, Bucureşti, Edit. Ştiinţifică, 1972, p 243.

[9] Florin Constantiniu, *Pentru o tipologie a „despotismului luminat": exemplul românesc,* în „Analele Universităţii Bucureşti", Istorie, XXIX (1980), p 65–66.

[10] [Pseudo] Enache Kogălniceanu, *op. cit.,* p. 197.

[11] Cf. observaţiile lui N. de Porta despre politica otomană faţă de cele două ţări româneşti în *Călători străini despre ţările române,* vol. VIII, Bucureşti, Edit Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983, p. 142.

[12] *Reprezentanţa diplomatică*, ed. cit , p 108

[13] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VII, p. 148.

Repere biografice

1711, februarie 2. Naşterea lui Constantin Mavrocordat, fiu al lui Nicolae Mavrocordat şi al Pulcheriei Ciuchi.

Domnule muntene ale lui Constantin Mavrocordat:
1730 septembrie 3 – după octombrie 4
1731 octombrie 13 – 1733 aprilie 5
1735 noiembrie 16 – 1741 înainte de septembrie 5
1744 iulie – 1748 aprilie
1756 februarie 8 – 1758 august
1761 iunie 5 – 1763 martie 9

Domnule moldovene ale lui Constantin Mavrocordat:
1733 aprilie – 1735 noiembrie 16
1741 septembrie – 1743 iulie 20
1748 aprilie – 1749 august 20
1769 iunie 18 – decembrie 4

1769, decembrie 4. Moartea lui Constantin Mavrocordat. (Fidel Porții, el s-a refugiat la Galați, când, în cursul războiului ruso-turc din anii 1768–1774, trupele țariste au intrat în Iași; la Galați el a fost făcut prizonier şi rănit, în urma altercației cu un ofițer; transportat la Iaşi, pe o vreme foarte geroasă, a murit în capitala Moldovei).

Bibliografie selectivă

Izvoare

[CANTACUZINO MIHAI], *Istoria politică și geografică a Țerei Românești de frații Tunusli*, trad. de G. Sion, București, 1863.

Cronica lui Ion Neculce, copiată de Ioasaf Luca. Manuscrisul „Mihail", ed Zamfira Mihail și Paul Mihail, București, Editura Litera, 1980.

Cronicari greci care au scris despre români în epoca fanariotă, ed. C Erbiceanu, București, Tipografia cărților bisericești, 1888.

Cronicele României, vol II–III, ed. M. Kogălniceanu, ed. a II-a, Bucureşti, 1872–1874.

Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea, vol. I, *Țara Românească*; vol. II, *Moldova*, București, Editura Academiei R.S.R., 1961–1966.

IORGA, NICOLAE, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. VI, XVI, București, 1904, 1909.

NECULCE, ION, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. I. Iordan, București, 1975.

Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol (30 august 1741 – decembrie 1742). Rapoartele inedite ale agenților lui Constantin Mavrocordat, trad., studiu introductiv, note și comentarii, glosar și indice de Ariadna Camariano-Cioran, București, Editura Academia R.S.R., 1985.

VELIMAN, VALERIU, *Relaţiile româno-otomane (1711–1821). Documente turceşti,* Bucureşti, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, 1984.

Lucrări generale

GIURESCU, CONSTANTIN, C., *Istoria românilor,* vol. III/1–2, Bucureşti, 1944–1946.

IORGA, NICOLAE, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688–1821),* vol. I–II, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1969.

IORGA, NICOLAE, *Istoria românilor,* vol. VII, *Reformatorii,* Bucureşti, 1937.

Istoria poporului român, sub red. acad. Andrei Oţetea, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1970.

Lucrări speciale

BRĂTIANU, GHEORGHE I., *Două veacuri de la reforma lui Constantin Mavrocordat. 1746–1749,* în „Analele Academiei Române. Memoriile Secţiei Istorice", seria III, t. XXIX, 1947, p. 391–461.

CONSTANTINIU, FLORIN, *Pentru o tipologie a „despotismului luminat": exemplul românesc,* în „Analele Universităţii Bucureşti", Istorie, an. XXIX (1980), p. 59–66.

CONSTANTINIU, FLORIN, *Relaţiile agrare din Ţara Românească în secolul al XVIII-lea,* Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1972.

CONSTANTINIU, FLORIN et ŞERBAN PAPACOSTEA, *Les réformes des premiers Phanariotes en Moldavie et en Valachie: essai d'interprétation,* în „Balkan Studies", 13 (1972), 1, p. 89–118.

CORIVAN, NICOLAE, *Aplicarea aşezământului fiscal al lui C. Mavrocordat privitor la perceperea birului (1741–1743),* în „Studii şi cercetări ştiinţifice", Ştiinţe sociale, VI (1955), nr. 3–4, p. 51–76.

CORIVAN, NICOLAE, *Contribuţii la obligaţiile ţăranilor din Moldova în prima jumătate a secolului al XVIII-lea,* în „Studii şi cercetări ştiinţifice", Istorie, VIII (1957), nr. 1, p. 63–85

CORIVAN, NICOLAE, *Formele de aservire a ţărănimii moldovene în sec. al XVIII-lea,* în „Studii şi cercetări ştiinţifice", Istorie, VII (1956), nr. 1, p. 75–95.

ELIAN, AL., *Epigrame funerare greceşti în epoca fanariotă,* în „Studii şi materiale de istorie medie" (în continuare S.M.I.M.), I (1956), p. 333–341.

Enlightenment and Romanian Society, ed. by Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980.

FILITTI, I. C., *Despre reforma fiscală a lui Constantin vodă Mavrocordat,* în „Analele statistice şi economice", XI (1928), nr. 5–6, p. 70–86

GEORGESCU, VALENTIN AL., *L'Assemblée d'états ou la Grande Assemblée du pays comme organe judiciaire en Valachie et en Moldavie (XVIIème et XVIIIème siècles),* în „Revue roumaine d'histoire", X (1966), no. 5, p. 781–808.

GRIGORAŞ, NICOLAE, *Reformele cu caracter administrativ din Moldova ale lui Constantin Mavrocordat,* în „Cercetări istorice" (seria nouă), VII (1976), p. 123–164.

IORGA, NICOLAE, *Au fost Moldova şi Ţara Românească provincii supuse Fanarioţilor?* în „Analele Academiei Române. Memoriile Secţiei Istorice", seria III, t. XVIII (1936–1937), p. 347–366.

IORGA, NICOLAE, *Cultura română supt fanarioţi,* Bucureşti, 1898.

IORGA, NICOLAE, *Le despotisme éclairé dans les pays roumains au XVIIIe siècle,* în „Bulletin of the International Committee of Historical Sciences", IX (1937), p. 101–115.

IORGA, NICOLAE, *Ştiri nouă despre biblioteca Mavrocordaţilor şi despre viaţa muntenească în timpul lui Constantin Mavrocordat,* în „Analele Academiei Române. Memoriile Secţiei Istorice", seria III, t. VI (1927), p. 135–170.

ISCRU, G., *Fuga ţăranilor, forma principală de luptă împotriva exploatării în veacul al XVIII-lea în Ţara Românească,* în „Studii", XVIII (1965), nr. 1, p. 125–146

MIHORDEA, VASILE, *Biblioteca domnească a Mavrocordaților. Contribuții la istoricul ei*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secției Istorice", seria III, t. XXII (1939–1940), p. 359–419.

MIHORDEA, VASILE, *Relațiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova*, București, Editura Academiei R.S.R., 1968.

MINEA, ILIE, *„Reforma" lui Constantin Mavrocordat*, Iași, 1927 (Extras din „Cercetări istorice", II–III).

NICULESCU, REMUS, *Jean-Etienne Liotard à Jassy*, în „Genava", XXX (1981), p. 127–166.

OȚETEA, ANDREI, *Considerații asupra trecerii de la feudalism la capitalism în Moldova și Țara Românească*, în S.M.I.M., IV (1960), p. 307–390.

PAPACOSTEA, ȘERBAN, *Contribuții la problema relațiilor agrare în Țara Românească în prima jumătate a veacului al XVIII-lea*, în S M.I.M., III (1959), p. 233–321.

PAPACOSTEA, ȘERBAN, *Oltenia sub stăpânirea austriacă (1718–1739)*, București, Editura Academiei R.S.R , 1971.

PIPPIDI, ANDREI, *Hommes et idées du Sud-Est européen à l'aube de l'âge moderne*, București-Paris, Editura Academiei R.S.R., Editions du C.N.R.S., 1980.

SIMONESCU, DAN, *Cea mai veche colecție tipărită de documente românești*, în „Mitropolia Olteniei", 1970, nr. 5–6, p. 493–523.

STOURDZA, ALEX. A C., *L'Europe orientale et le rôle historique des Maurocordato (1660–1830)*, Paris, 1913.

ȘTEFĂNESCU, ȘTEFAN, *L'évolution de l'asservissement des paysans de Valachie jusqu'aux réformes de Constantin Mavrocordat*, în „Révue roumaine d'histoire", VIII (1969), nr. 3, p. 491–499.

VLAD, MATEI D., *Ruptoarea, o instituție caracteristică a regimului fiscal al satelor de colonizare din Țara Românească și Moldova (sec. XVII–XVIII)*, în „Revista Arhivelor", XII (1969), nr. 2, p 71–86.

VLAD, MATEI D., *Locul lui Constantin Mavrocordat în istoria românilor din secolul al XVIII-lea*, în „Revista de istorie", tom. 37 (1984), nr. 3, p. 241–258.

Lista ilustraţiilor*

Fig. 1 Constantin Cantacuzino Stolnicul, *Harta Ţării Româneşti*.

Fig. 2 În medalion portretul lui Constantin vodă Brâncoveanu.

Fig. 3 Nicolae vodă Mavrocordat şi Smaranda Doamna, detaliu din fresca de la biserica mănăstirii Stavropoleos din Bucureşti (foto Sergiu Iosipescu).

Fig. 4 Constantin Mavrocordat copil, detaliu din tabloul votiv din fresca de la biserica mănăstirii Stavropoleos din Bucureşti (foto Sergiu Iosipescu).

Fig. 5 Constantin vodă Mavrocordat, detaliu din fresca paraclisului de la Văcăreşti, distrus în 1986 (după N. Iorga, *Portretele domnilor români*, Sibiu, 1930, pl. 157).

Fig. 6 Harta Europei de Est la 1740 (după F. W Putzger, *Historischer Schul-Atlas*, Bielefeld und Leipzig, f.a. [1890], planşa 23).

Fig. 7 « Mercure de France », iulie 1742, Paris – pagina de titlu (Gallica. Bibliothèque Nationale de France, Paris).

Fig. 8 *Constitution* – reformele din 1741 ale principelui Constantin Mavrocordat publicate în « Mercure de France », iulie 1742, Paris – prima pagină (Gallica. Bibliothèque Nationale de France, Paris).

Fig. 9 « Constantinus Scarlati Moldaviae Princeps » - Constantin vodă Mavrocordat, gravură de Georg Friedrich Schmidt (1712-1775),

* Ilustraţia acestei lucrări a fost realizată de dl Sergiu Iosipescu

după portretul lui Jean-Etienne Liotard din 1743 (Fototeca Muzeului Național Militar, București).

Fig. 10 Cartea Obștești Adunări a Țării Românești din 1 martie 1746. În stânga sub intitulație iscălitura și pecetea lui Constantin Mavrocordat (originalul la Arhivele Naționale București)

Fig. 11 Cartea Obștești Adunări a Țării Românești din 1 martie 1746. Iscălituri ale participanților (originalul la Arhivele Naționale București)

Fig. 12 Cartea Obștești Adunări a Țării Românești din 5 august 1746 În stânga sub intitulație iscălitura principelui Constantin Mavrocordat și, la mijloc, pecetea sa inelară (originalul la Arhivele Naționale București).

Fig. 13 Cartea Obștești Adunări a Țării Românești din 5 august 1746. Iscălituri ale participanților (originalul la Arhivele Naționale București)

Fig 14 Constantin vodă Mavrocordat, detaliu din fresca bisericii Buna Vestire din Râmnicu Vâlcea, construită la 1747 (după N. Iorga, *Portretele domnilor români,* Sibiu, 1930, pl 159)

Fig. 15 Ecaterina Rosetti, doamna lui Constantin vodă Mavrocordat, detaliu din fresca de la biserica Fundeni Doamnei, com. Dobroești, Ilfov, restaurată de pictor restaurator Elena Murariu (foto Sergiu Iosipescu).

Fig 16 Constantin vodă Mavrocordat, detaliu din fresca bisericii Spiridonici din Iași (după N. Iorga, *Portretele domnilor români,* Sibiu, 1930, pl 156).

Fig 17 Didier Robert de Vaugondy, *Carte des environ de la mer Noire ., 1769* – harta teatrului de război ruso-otoman (Gallica. Bibliothèque Nationale de France, Paris).

Fig. 18 Biserica Sfântul Gheorghe din Iași, Mitropolia Veche, unde a fost îngropat Constantin vodă Mavrocordat

Fig. 19 Constantin vodă Mavrocordat, gravură de Jules Jacquet (1841-1913) după portretul lui Jean-Etienne Liotard, odinioară în posesia principelui Georges Maurocordato [după Alexandre A C Stourdza, *L'Europe orientale et le rôle historique des Maurocordato (1660–1830)*, Paris, 1913].

Fig 20 Mavrocordații – Tabel genealogic până la mijlocul sec. XVIII (în medalion, stema princiară a Mavrocordaților).

MAVROCORDAȚII
Până la generația următoare lui Constantin Mavrocordat

Nicolae Mavrocordat
(Chios 1599 – Fanar 1653)
negustor de mătăsuri la Constantinopol
= Fanar I 1633 Roxana Beglitzi (1605-1684)

1 Zoe
(Fanar 10.I.1633-c. 1686)
= Manuel Cariofil mare retor și mare logofăt al Patriarhiei de Constantinopol

2 Cocona
(Fanar 11.IV.1638-?)
= Stefanos Skilitzi

3 Ioan
=Maria Giustiniani
greacă catolică din Pera
- f.c.-

4 Gheorghe
(1639-?)

5 Constantin
(1640-?)
Vezi pag. 182

6 Alexandru
(Fanar 7.XI.1641-23. XII.1709)
mare dragoman al Porții (1673-1683, 1685-1699) secretar de taină ("Exaporitul") al sultanului Mustafa II

7 Maria
(Fanar 10.XII.1642-?)

Alexandru Iliaș
din familia Mușatinilor
Domn al Țării Românești (1616-1618, 1627-1629) și al Moldovei (1620-1621, 1631-1633)
= Elena Catargi

Casandra
=Hrisoscoleu mare skevofilax și mare logofăt al Patriarhiei din Constantinopol (1638-1646)

Sultana Hrisoscoleu
† Fanar 11.IX.1694

= Fanar 1670

1 Ruxandra
(Fanar 11.VIII. 1673-?)
= 1683 Matei Ghica beizadea

2 Scarlat
(Fanar 2.III.1678-Târgoviște 18.VII.1699)
mare paharnic 1698-1699 (Ț. Rom.)
= București 1698 Domnița Ilinca Brâncoveanu
- f.c. -

3 **Nicolae**
(Fanar 3.V.1680-București 31.X.1730)
M^res Văcărești
= 1° Domnița Casandra Cantacuzino
= 2° Pulheria Ciuki † București 1716
= 3° Smaranda Stavropoleos
Mare dragoman al Porții 1699-1709
Domn al Moldovei (1709-1710, 1711-1715) și al Țării Românești (1716, 1719-1730)

4 Elena (Ileana)
(25.II.1682-6.III.1722)
= Ioan Rosetti beizadea

5 **Ioan**
(Fanar 23. VIII.1684-București 23.XI.1719)
mare dragoman al Porții 1709-1716
Domn al Țării Românești (1716-1719)
= Fanar 9.I.1709 Zamfira Guliano

Vezi pag. 180

Vezi pag. 183

1 Tarsia (1)
= Alexandru Suțu
Mare hartofilax al Patriarhiei din C^pol

2 Scarlat
(n. 18.IV.1701-c. 1726)

3 Ruxandra (1)
(12.V.1702-?)
= Ioan Alevra
clucer

4 Maria (2)
(2.XI.1706-București 1725)
= Ioan Scarlatos
vistier al Patriarhiei

5 **Constantin (2)**
(C^pol 27.II.1711-Iași 21.XI.1769)
Domn al Țării Românești (1730, 1731-1733, 1735-1741 1744-1748, 1756-1758, 1761-1763) și al Moldovei (1733-1735, 1741-1743, 1748-1749, 1769)
= 1° Smaranda Cantacuzino
2° București 14.XI.1732 Ecaterina Rosetti

Vezi pag. 183

Vezi pag. 181

6 **Ioan (2)**
(Fanar 12.III.1712-29.VII.1747)
Domn al Moldovei (1743-1747)
= 1° Maria Guliano
2° Sultana Manu

7 Toma (2)
(18.V.1716-27.VI.1716)

8 Alexandru (3)
12.XII.1720-Fanar 1790)
= București 21.V.1738
Smaranda Sulgearoglu

9 Sultana (3)

10 Ștefan (3)
† copil

Alexandru
(Fanar 1710-Iași 8.X.1738)
= Elena Hrisoscoleu
- f.c.-

1 **Alexandru** (2)
zis **"Delibei"**
(1742-27.III.1812)
Domn al Moldovei (1782-1785)
=Domnița Maria Callimachi

2 Maria (2)
† 15.II.1770
M^res Dragomirna (Mold.)
= Iordache Bals

3 Ioan (2)
(24.XII.1740-?)
= Maria Rosetti-Bibica

4 Ecaterina (2)
= Mihail Racoviță
beizadea

5 Smaranda (2)
(9.III.1735-?)
=25.VIII.1749
Ioan Racoviță
beizadea

6 Dimitrie (2)
(Cristești 1744-Iași 30.IX.1817)
hatman (Mold.)
=Maria Sturdza

1 Roxana (1)
= Ștefan Misioglu
spătar

2 Ecaterina (1)
= Radu Cantacuzino
general rus

3 **Alexandru** (1)
zis **"Firaris"**
(1745-Moscova 8.II.1819)
mare dragoman al Porții (1783-1785)
Domn al Moldovei (1785-1786)
= Domnița Zamfira Caragea

1 Constantin
(Iași 2.VIII.1742-?)
logofăt, mare stolnic 1761
(Ț. Rom.)

2 Nicolae
(Fanar 1744-1818)
mare postelnic 1782, 1799, mare spătar, 1798
(Ț. Rom.)
= București 1784 Domnița Smaranda Caragea

3 Eufrosina
= Alexandru Missios
hatman

4 Elena
=Grigore Callimachi
Domn al Moldovei

5 Scarlat
mare logofăt al Patriarhiei din C^pol 1786
= 1756 Domnița Ana Racoviță

6 Gheorghe
† Istanbul 17.IV.1821
vtori-logofăt 1775, mare postelnic 1780-1781, 1804, mare hatman (Ț. Rom.)
mare ban 1809 (Mold.)
= Elena Suțu

7 Ecaterina
=Gheorghe Suțu
dragoman

8 Ioan
(călugăr Ieremia)
arhiepiscop de Vidin 1780
arhiepiscop de Calcedon 1792

Legenda

n. = născut
= căsătorit
div. = divorțat
f.c. = fără copii

† = decedat
N.N. = necunoscut
(1) (2) = născut din prima sau a doua căsătorie

Fig. 20 Tabel genealogic până la mijlocul sec. XVIII (în medalion, stema princiară a Mavrocordaților).

După Paul Cernovodeanu, în *Istoria Românilor*, vol. V, ed. II-a, Editura Enciclopedică, București, 2012.

Indice.
Nume de locuri şi persoane

A

Abdul Hamid I, sultan otoman 108
Academia domnească 138, 139
Academia Patriarhiei de Constantinopol 23
Academia Română XVIII
Adjud 130
Adrianopol 62
Ahmed al III-lea, sultan otoman 41, 128
Aleksandr al II-lea, ţar rus XV
Alexandru cel Bun, domn al Moldovei 38, 140
Alexandru Coconul, domn al Ţării Româneşti şi al Moldovei 42
Anatolia 128
Antonie, mitropolit al Moldovei, 138
Ardeal XVII, v. şi *Transilvania*
Ardial, v. şi *Transilvania*
Argeş, judeţ 97
Arnota, mănăstire 109
Ateneul român 2
Austria 51, 135, 136
Axinte Uricarul 38, 141
Azov, cetate 51
Azov, Marea 51

B

Babadag 130, 131
Bacău 130
Bacon, Francis 134
Balcanică, Peninsula 95
Balş, P. Iorgu 1
Banat 51
Basarab, Matei 41
Bădeşti, sat 100
Bălcescu, Nicolae 8, 9
Bălţăteşti, sat 107
Bârlad 26, 130
Belgrad, Pacea de la ~ XIII, 59, 86, 102

Bistrița, mănăstire 110
Bizanț (Imperiul bizantin) 12, 17
Bocignoli, Michael 13
Bogdănești, sat 109
Borges, Jorge Luis 7
Botez, Solomon, boier dregător 122
Botoșani 119; ocolul 118
Bratovoești, sat 97
Brătianu, Gheorghe 2
Brâncoveanu, Constantin, domn al Țării Românești IX, X, XXII, 5, 6, 22, 29–31, 34, 40, 44, 66, 74, 85, 86
Bucium, sat 104
București IV, XV, XVI, 1, 3, 4, 15, 16, 19, 21, 28, 34, 35, 37, 38, 40, 41, 44, 50, 52–54, 57, 61, 81, 89, 99, 105, 107, 114, 138, 139, 150, 151
Buonaccorsi-Callimachus, Filippo 12

C

Callimachi, familie 6, 7
Camenița 23
Cantacuzino, familie 19
Cantacuzino, Constantin, stolnic XX, 6, 34, 142
Cantacuzino, Dumitrașco, domn al Moldovei 17–19, 24, 25
Cantacuzino, Iordache, boier dregător 107
Cantacuzino, Mihai, boier dregător 83, 84, 98, 117
Cantacuzino, Răducanu, boier dregător 140
Cantacuzino, Șerban, domn al Țării Românești 19, 22
Cantacuzino, Ștefan, domn al Țării Românești 6, 34, 35, 40
Cantacuzino-Măgureanu, Pârvu, boier dregător 58
Cantemir, Antioh, domn al Moldovei X, 5, 25, 29–31, 66, 74
Cantemir, <Constantin>, domn al Moldovei 6, 19
Cantemir, Dimitrie, domn al Moldovei 6, 16, 22, 31, 32, 34, 141
Cantiforo, Antonio 141
Caragea, Antioh, boier dregător 119, 131
Caragea, Ioan, domn al Țării Românești 6
Carlowitz, Pacea de la ~ 23, 25, 30, 74, 85
Carol al VI-lea, împărat german 134
Carol al XII-lea, rege suedez 22
Carpați, munții 25, 34, 62, 96, 97, 152
Cassimatis, G. 7
Catargi, Ilie, boier dregător 27
Câmpina, Barbu VII, 53
Câmpulung 100, 110, 122, 130, 145
Câmpulung, mănăstire 100, 110

Cernăuți 131, 135
Cetatea lagunelor, v. *Veneția*
Chilia 131
Chios, insulă 7, 23
Cindoi, sat 110
Ciuchi Pulcheria, mama lui Constantin Mavrocordat 173
Clement al XII-lea, papa 134
Cluj, colegiul din 141
Coburg, prințul de, v. *Saxa-Coburg-Saalfeld*
Comana, lupta de la ~ 58
Comidia, denumire antică a orașului Nicomedia 134
Constanța 128
Constantin, Șerban, domn al Țării Românești și al Moldovei 14
Constantinescu, Miron VII
Constantiniu, Florin VII–X, XII, XIV, XVI, XVIII, XIX, 84
Constantinopol 16, 17, 23, 41, 75, 90, 96, 125, 134, 136
Corneille, Thomas 134
Costachi, Gavril, boier dregător 27
Costin, Miron 124, 142
Costin, Nicolae 17, 18, 24, 38, 98, 141
Cozia, mănăstire 145
Craiova 61
Crețulescu, Iordache, boier dregător 41
Crimeea, hanat 31
Cristeștii Iașilor, așezare XVII
Cserei, Mihail 53

D

Dabija, <Eustratie>, domn al Moldovei 6
Dancu, mănăstire 104
Daponte, Constantin (în călugărie Chesarie) 57, 144
Depasta, Petru 40, 144–146
Desfontaines, P., abate 136, 148
Diderot, Denis 148
Dobriceni, sat 109
Dobroești, comună 121
Don, fluviu 51
Drăgănești, sat 97
Duca, Constantin, domn al Moldovei 102
Duca, Gheorghe, domn al Moldovei și al Țării Românești 19, 85
Dumitrașcu biv vel armaș 78
Dunăre, fluviu 12, 20, 29, 34, 36, 52

E

Ecaterina a II-a Alekseevna, împărăteasă a Rusiei 148
Elisabeta Petrovna, împărăteasă a Rusiei 135
Eugeniu de Savoia 20
Europa 3, 22, 24, 25, 31, 51, 136, 148; Europa central-răsăriteană 22, 25, 51, Europa de Sud-est 22, 51; Europa de Nord 136; Europa Occidentală 136

F

Fanar, cartier 2, 3, 7, 23, 48
Filitti, I. C. 74
Filstich, Johann XVI, 142, 145
Fleury <André-Hercule> de, cardinal şi om de stat francez 73
Focşani 42, 58, 130
Franţa XV, 73, 120, 134
Frederic al II-lea cel Mare, rege al Prusiei 148
Fundenii Doamnei, biserica 121

G

Galaţi XIX, 26, 96, 122, 123, 130, 173
George al II-lea, rege al Marii Britanii şi elector de Hanovra 134
Gheorghe Ştefan, domn al Moldovei 16
Ghica, familie XIX, 6, 7, 45, 50, 75
Ghica, Grigore al II-lea, domn al Moldovei şi al Ţării Româneşti 42, 44, 47, 83, 88, 90, 125, 128, 147
Ghica, Grigore al III-lea, domn al Moldovei şi al Ţării Româneşti 6, 16, 17, 19, 115
Giuliani, tălmaci 135, 136
Glavacioc, mănăstire 139
Grecenı, localitate 80, 82
Gregoras, Mitrofan 34, 35

H

Hangerli, Constantin, domn al Ţării Româneşti 7
Helada (Hellada) V, 133, 146
Hera, boier dregător 125
Hobsbawm, Eric 8
Hotin 16, 18, 22, 130; raia 38, 131
Huşi 131

I

Iancul, beizadea 39
Iaşi XVI, XVIII, XIX, 1, 3, 4, 16, 17, 19, 22, 27, 28, 34, 37, 38, 40, 42, 44, 50, 54, 75, 80, 114, 119, 122, 127, 129, 130, 134, 136, 138, 142, 143, 150, 151, 173
Ierusalim 142; patriarhia ~ 31
Ilfov, judeţ 121
Imperiul habsburgic 20, 25, 30, 34, 50, 51, 59
Imperiul otoman XI, XVI, XVII, 4–6, 11–14, 20, 22, 25, 28, 29, 31, 34, 48, 51; v. şi *Poarta otomană*
Imperiul ţarist 50; v. şi *Rusia*
Iorga, Nicolae X, XII, XIII, XVII, 2, 5–7, 12, 41, 44, 53, 57, 58, 90, 123, 152
Iosipescu, Sergiu IV, V, XIX, 15, 21, 121
Ipsilanti, Athanasie Comnen 17, 24, 40
Ipsilanti, Constantin, domn al Ţării Româneşti 6, 7
Ismail 131

Istanbul 7, 12, 13, 16, 25, 41, 46, 48, 73, 88, 90, 95, 108, 122, 135, 151

J

Jacquet, Jules 149
Jan al III-lea Sobieski, mare hatman şi rege al Poloniei 19, 20

K

Katsaitis, Markos A 40, 134
Kemény Ioan, principe al Transilvaniei 16
Kuciuk-Kainargi, Pacea de la ~ 6

L

Legrand, Emile 40
Liga Sfântă 20
Liotard, Jean-Etienne 142, 149
Ludovic al XIV-lea, rege al Franţei 120
Ludovic al XV-lea, rege al Franţei 134

M

Machiavelli, Niccolò 134
Mahmud I, sultan otoman 41, 60, 62, 128
Mandrou, Robert XVII, 150
Marea Britanie 136
Marea Neagră 51
Maria Theresa, împărăteasă a Sfântului Imperiu romano-german 135
Marx, Karl 110
Maurocordato, Georges, principe 149
Mavrocordat, Alexandru-Exaporitul, mare dragoman 4, 23, 24
Mavrocordat, Alexandru-Firaris, domn al Moldovei 6
Mavrocordat, Constantin *passim*
Mavrocordat, Dimitrie XVII
Mavrocordat, familie 3, 5–7, 23, 39, 133, 145
Mavrocordat, Ioan, domn al Ţării Româneşti şi al Moldovei XI, 35, 40, 44
Mavrocordat, Nicolae, domn al Ţării Româneşti şi al Moldovei X, XI, 4, 5, 11, 14, 15, 23–27, 29, 31, 32, 34–38, 40, 41, 44, 64, 85, 97, 133, 138, 140, 173
Mercure de France XIII, 49, 55, 72, 73, 148
Mihai Viteazul, domnul unificator al ţărilor române 13, 14, 22
Mihnea al III-lea Radu, domn al Ţării Româneşti 14
Milcov, râu 50, 107, 114, 122
Mislea, mănăstire 83
Moldova VIII, X, XI, XIII, XV, XVI, XIX, 1, 3, 4, 7, 10–14, 16, 19, 20, 22–27, 29–32, 34, 37, 38, 42, 44, 47, 48, 50, 57–59, 67, 68, 75, 76, 80, 85–87, 90, 93, 94, 96, 98, 102, 104, 107–

109, 114, 116, 117, 120, 123, 125, 128, 130, 132, 134, 136, 138, 140, 141, 146, 150–152, 173
Morazé, Charles XVII, 148
Morea, principat 145
Moscova 22, 31; Moscovia 98; Moscu 32
Munich (Munnich), Cristoph Burhard, feldmareşal rus XII
Muntenia XII, 4, 10, 17, 19, 22, 25, 30, 34–38, 44, 61, 70, 103, 107; v. şi *Ţara Românească*
Muste, Nicolae 27
Musun-Zade, paşe de Hotin 130

N

Neamţ, cetate 18; mănăstire 97
Neculce, Ion XI, 17, 18, 22, 23, 25–27, 31, 32, 34, 41, 42, 44–48, 52, 75, 76, 80, 91, 127, 138, 140, 141, 144
Nicomidia (Nicomedia), azi Izmit 134
Nikusios, Panayotis 23
Nistru, fluviu 82

O

Occident 12, 140
Oltenia VIII, XII, 53, 54, 58–63, 70, 98, 103, 108
Olt, râu 53, 54, 59, 61, 70, 103
Orient 140
Oţetea, Andrei VIII, XII

P

Paladi, Toader, boier dregător 47
Panaitescu, Petre P. VII
Papacostea, Şerban VIII
Paris XIII, 49, 55, 73, 136, 137
Passarowitz (azi Požarevac), Pacea de la ~ 35, 51
Persia 51
Peterffy, Carol, iezuit clujean 141, 142
Petru I cel Mare, ţar al Rusiei 22, 51
Piatra Neamţ 130
Pippidi, Andrei XI, 14
Poarta otomană X, XII, XIV, XVII, XIX, 2, 4, 6, 9, 10, 12–14, 16–20, 22, 24–32, 34, 37, 38, 40, 45–48, 51, 53, 54, 56, 58, 60–64, 66, 67, 79, 80, 87, 88, 90, 91, 95, 96, 107, 108, 125, 128, 130, 132, 134, 135, 150–152, 173, v şi *Imperiul otoman*
Polonia 3, 17, 19, 20, 22–24, 30, 51, 98
Poltava, lupta de la ~ 22, 25
Popescu, Radu 34, 36–38
Precista, mănăstire XIX
Principatele române VII, XIV, XV, XVII, 1, 72, 75
Prusia 136
Prut, Pacea de la ~ 51
Putna, isprăvnicia de 122, 127

R

Racoviță, Mihai, domn al Țării Românești și al Moldovei 22, 24, 26, 34, 41, 75, 85, 88, 107, 108, 122, 125
Racovițeștii, familie 6
Radu Mihnea, domn al Țării Românești și al Moldovei IX, 32, 42, 124
Rákóczi, Gheorghe al II-lea, principe al Transilvaniei 16
Rață, Ioniță Neniul, boier dregător 27
Râmnicu Vâlcea 113
Regarski, Jean, profesor 141
Roman 118, 130
România XVII
Rosetti, Ecaterina 121
Rusciuk 35
Ruset, Antonie, domn al Moldovei 19
Ruset, Constantin, capuchehaie 119
Rusia XV, 22, 24, 25, 51, 135, 141, v. și *Imperiul țarist*

S

Saxa-Coburg-Saalfeld, Frederick Josias de ~ 10, 147
Schinteia, localitate 26
Schmidt, Georg Friedrich 65
Sf. Gheorghe, biserică din Iași 143
Sf. Sava, mănăstire 139
Sibiu 35
Skopelos, insula 144
Smaranda Doamna 15
Sobieski, Ioan, v. *Jan al III-lea*
Soroca, cetate 123
Spania 136
Spiridonia (Sf. Spiridon), biserică 129
Statele Unite XV
Stavrodromion 135
Stavropoleos, mănăstire 15, 21
Stănescu, Eugen XI
Sturdza, Maria XVII
Sturdza, Mihalache, boier dregător 118
Sturdze, Sandul, boier dregător 42
Sturza, Ioan, boier dregător 27
Suceava 18, 117, 130, 131
Sulzer, Joseph 133

Ş

Ștefan cel Mare, domn al Moldovei 12, 13
Ștefan Petriceicu, domn al Moldovei 16, 17, 19, 24
Șturbei, Barbu, , domn al Țării Românești 147

T

Târgoviște 52
Tecuci 26, 78, 130
Tighina, cetate 91
Toader Calmâșul 7
Traian, împărat roman 142
Transilvania 11–13, 16, 20, 22, 53, 62, 96, 120, 122, 142, 152
Trapezunt 128
Trei Ierarhi, biserica 114
Turco-Graecia 12

Ţ

Ţara de Sus 80, 82
Ţara Leşască 32, v. şi *Polonia*
Ţara Muntenească 52, v. şi *Muntenia* şi *Ţara Românească*
Ţara Românească VII, VIII, X–XII, XIV, XV 1, 3, 7, 11–14, 19, 29, 30, 34, 38, 41, 42, 44, 47, 50, 51, 53, 56–62, 64, 75, 76, 81, 83, 84, 86, 87, 89, 93, 94, 96, 99, 102–105, 107, 108, 112, 116, 117, 122, 125, 128, 132, 134, 136, 139, 140, 142, 146–148, 150–152; v. şi *Muntenia*
Ţara Turcească 18, 82, v. şi *Imperiul otoman*
Ţara Ungurească 32, 98
Ţara de Gios (Jos) 26, 80
Ţarigrad 16, v. şi *Constantinopol*

V

Văcăreşti, mănăstire 33, 38, 138
Vadul Isaculuı 82
Vaideei, sat 110
Valahia 108
Valahia turcească 98, v. şi *Ţara Românească*
Vaslui 26, 130
Vaugondy, Didier Robert de, 137
Veneţia XVI, 140
Vergiliu 148
Viena 19, 20, 22, 51; Curtea de la ~ 61
Villeneuve, ambasador francez 134, 136
Voltaire 148
Vozia, cetate 91
Vrancea 122

Z

Zallony, Marcu-Filip 1

Academicianul Florin Constantiniu (1933 – 2012) – „cel mai complet și temeinic istoric român din ultima jumătate de veac, precum și un Mare Român" – a fost, începând din 1969, odată cu apariția *Istoriei lumii în date*, un apropiat și statornic colaborator al Editurii Enciclopedice.

Ca semn al încrederii și prieteniei de care ne-am bucurat, Domnia Sa ne-a încredințat spre editare, între altele, *O istorie sinceră a poporului român* și *De la Răutu și Roller la Mușat și Ardeleanu* – două dintre creațiile istoriografice apropiate sufletului său.

Ultima contribuție majoră la istoria modernă timpurie a românilor aparținând reputatului istoric se constituie într-o adevărată frescă a vieții și acțiunii învățatului domn Constantin Mavrocordat. Ea aduce lumini noi asupra realizărilor de excepție ale acestuia, atât în Țara Românească cât și în Moldova, țări pe care le-a cârmuit cu adâncă înțelepciune.

www.edituraenciclopedica.ro

9 789734 506941